

**O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI JOQARI HA'M ORTA ARNAWLI
TA'LIM MINISTIRLIGI**

**QARAQALPAQ MA'MLEKETLIK UNIVERSITETI JANINDAG'I
PEDAGOG KADRLARDI QAYTA TAYARLAW HA'M OLARDIN'
QA'NIYGELIGIN JETILISTIRIW AYMAQLIQ ORAYI**

“TASTIYQLAYMAN”

Aymaqliq oray direktori

_____ prof. K.Ubaydullaev

“ _____ ” _____ 2015-jil

**A'DEP IKRAMLILIQ MA'DENYATININ' GLOBAL
MASHQALALARI MODULI BOYINSHA**

OQIW METODIKALIQ KOMPLEKS

Du'ziwshi:

dots. R.Reymov

No'kis – 2015

Mazmuni

IS BAG'DARLAMA	3
LEKTSIYA MATERYALLARI.....	8
1-tema: A'dep ikramliligi ma'denyatinin' tiykarg'i belgileri.....	8
2-tema: A'dep ikramliligi ma'denyatinin' belgileri ha'm princpleri, funkciyalari	22
3-tema: Ma'denyatinin' rawajlaniv ta'riyxi	39
4-tema: A'dep ikramliligi ma'denyatinin' global mashqalalari ha'm olardi sheshivdin' is ilajlari	49
TEST SORAWLARI.....	60

IS BAG'DARLAMA

I. Moduldin' maqseti ha'm waziypasi:

A'dep ikramliliq ma'denyatinin' global mashqalalari bag'darinda pedagog kadrlardin' ka'siplik bilim ko'nlikpe ha'm qa'niygeligin uzliksiz jan'alaw ha'm rawajlandiriw mexanizmlerin jaratiw;

Zamanago'y talaplarg'a sa'ykes halda joqarg'i ta'limnin' sapasin ta'minlew ushin za'ru'r bolg'an pedagoglardin' ka'siplik kompetentlik da'rejesin asiriw;

Pedagog kadrlar ta'repinen zamanago'y xabar-telekommunikatsiya texnologiyalarin ha'm shettillerin na'tiyjeli o'zletiriwin ta'minlew;

Arnawli pa'nler tarawindag'i oqitiwdin' innovatsiyon texnologiyalari ha'm alding'i shet el ta'jriybelerin o'zlestiriw;

II. DULDI O'ZLESTIRIWGE QOYILATUG'IN TALAPLAR

Tin'lawshi;

- A'dep ikramliliq ma'denyatinin' global mashqalalari pa'ninin' fundamental ha'm teoriyalik tiykarlarin;
- Ma'denyat tu'rleri, tarawlari, funktsiyalari, rawajlaniw nizamlarin;
- Zamanago'y Shig'is ma'denyatinin' alding'i bag'darlarin materyalliq ha'm ruwxiy ma'denyatin' tiykarg'i formalarin;
- Shig'is ma'denyatinin' o'zine ta'n o'zgesheliklerin **biliwi kerek.**

Tin'lawshi;

- Milliy g'arezsizlik ideyasinin' ma'deniy rawajlaniwi menen baylanisin, mashqalalar ha'm protsestlerdi analiz ete biliw;
- Ma'deniy iskerliktin' tu'rlerin ajiratiw ha'm belgilerin aniqlay aliw;
- Ka'siplik iskerligi dawaminda a'dep-ikramliliq ma'denyatinin' quram bolegi bolg'an so'ylew ma'denyati, qatnasiq ma'denyatinan paydalaniw;
- Milliy ma'denyatti rawajlandiriw ha'm uliwma adamzatliq ma'denyat penen uyg'inlastiriw **ko'nlikpelerine iye boliwi kerek.**

Tin'lawshi;

- Ma'deniy protsestlerdi filosofiyaliq, soysiyalliq jaqtan analiz etiw;
- A'dep-ikramliliq ma'denyatina ta'n bolg'an global mashqalaladi aniqlaw ha'm olardi sheshiw;
- Da'stu'riy, texnogen ha'm innovatsiyaliq ma'denyat formalarinin' tiykarg'i faktorlarin biliwha'm olardi uyg'inlastiriw;
- Milli o'zlikti an'lawda ma'deniy miyra stan paydalaniw;

- «G'alabaliq madenyat» tin' ziyarli ta'sirine qarsi **gu'resiw bilimlerine iye boliwi za'ru'r.**

III. MODULDIN' OQIW REJEDEGI BASQA PA'NLER MENEN O'Z-ARA BAYLANISLILIG'I

Ma'deniyattaniw moduli oqiw rejedegi "A'dep-ikramliq ma'deniyatinin' global problemalari" ha'm "Shig'is ma'deniy rawajlaniniw' tiykarg'i" basqishlari ha'm basqada blok pa'nleri menen o'z-ara baylanisqan halda olardin' ilimiy-teoriyalig, a'meliy tiykarlarin aship beriwge xizmet qiladi.

IV. MODULDIN' JOQARI TA'LIMDEGI ORNI

Joqari bilim beriw mekemeleri pedagog kadrlarinin' ka'siplik tayarlig'i da'rejesin rawajlandiriw, olardin' alding'i pedagogikalig ta'jiriybelerdi u'yreniwleri ha'm zamanago'y ta'lim texnologiyalarinan paydalanuw boyinsha bilim ha'm ko'nliklerin qa'liplestiriwge qaratilg'anlig'i menen a'hmiyetli

A'dep ikramliliq ma'denyatinin' global mashqalalari module ajratilg'an saatlar ko'lemi

№	Tema	Auditoriya saatlari			
		Ja'mi	Lektsiya	Seminar	O'zbetinshe
1	A'dep ikramliliq ma'denyatinin' tiykarg'i belgileri	4	2	2	
2	A'dep ikramliliq ma'denyatinin' belgileri ha'm principi, funkciyalari	4	2	2	
3	Ma'deniyattin' rawajlanuw ta'riyxi	8	2	4	2
4	A'dep ikramliliq ma'denyatinin' global mashqalalari ha'm olardi sheshiwidin' is ilajlari A'dep ikramliliq ma'denyatinin' xabar ha'm texnogen ma'deniyatta tutqan orni	8	4	4	2
	Ja'mi;	30	10	16	4

TEORIYALIQ SABAQLAR MAZMUNI

A'dep ikramliligi ma'denyatinin' tiykarg'i belgileri A'dep ikramliligi ma'denyatinin' belgileri ha'm prinsipleri, funkciyalari Ma'denyattin' rawajlaniv ta'riyx A'dep ikramliligi ma'denyatinin' global mashqalalari ha'm olardi sheshiwidin' is ilajlari A'dep ikramliligi ma'denyatinin' xabar ha'm texnogen ma'denyatta tutqan orni

A'MELIY SABAQLARDIN' TEMASI HA'M MAZMUNI

A'dep ikramliligi ma'denyatinin' tiykarg'i belgileri A'dep ikramliligi ma'denyatinin' belgileri ha'm prinsipleri, funkciyalari Ma'denyattin' rawajlaniv ta'riyx A'dep ikramliligi ma'denyatinin' global mashqalalari ha'm olardi sheshiwidin' is ilajlari A'dep ikramliligi ma'denyatinin' xabar ha'm texnogen ma'denyatta tutqan orni

O'z-betinshe (mustaqil) jumislardin' temalari

O'z-betinshe ta'limnin' tu'rli tu'rleri bar bolip, onda tiykarg'i itibar tin'lawshinin' berilgen temalar (a'meliy ma'seleler)di erkin ra'wishte, yag'niy auditoriyadan tısqarida orinlawı, oqip u'yreniwde usı bag'dar boyınsha bilim h'a'm ta'jiriybelerin teren'lestiriwge qaratilg'an. Tin'lawshi o'z-betinshe isti tayarlawda ma'lim pa'nnin' qa'siyetlerin esapqa alg'an h'alda to'mendegi tu'rlerden paydalanıw mu'mkin.

-arnawlı yamasa ilimiy a'debiyatlar boyınsha pa'nler bo'limleri yamasa temalari u'stinde islew;

-modulge tiyisli temalardi u'yreniw, olardi analiz qılıw;

O'z-betinshe ta'lim temalari

1. Ma'denyattin' rawajlaniv ta'riyxi, a'dep ikramliligi ma'denyatinin' global mashqalalari ha'm olardi sheshiwidin' is ilajlari
2. A'dep ikramliligi ma'denyatinin' xabar ha'm texnogen ma'denyatta tutqan orni

PAYDALANILATUG'IN A'DEBIYATLAR DIZIMI:

O'zbekistan respublikasi Prezidenti I.A.Karimov shig'armalari

1. Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. Т.8. -528 б.

2. Каримов И.А. Жамиятни эркинлаштириш, ислохотларни

чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш - барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. - Тошкент: Ўзбекистон, 2007, Т. 15. -126 б.

3. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. -Тошкент: Маънавият, 2008. -176 б.

4. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. 20-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2011. – 320 б.

5. Каримов И.А. Ўзбекистон эришган ютуқ ва марралар - биз танлаган ислохотлар йўлининг тасдиғидир. Т.22. – Т.: Ўзбекистон, 2014.

I. Normativ huquqiy hu'jjetler

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2014.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 12 январдаги “Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ-1913-сон Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 26 мартдаги “Ўзбекистон театр санъатини ривожлантириш тўғрисида”ги ПФ-1980-сон Фармони.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16-февралдаги “Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларни малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 25-сонли Қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 30 мартдаги “Халқ бадий ҳунармандчилиги ва амалий санъатини ривожлантиришни янада қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги ПФ-4210-сон Фармони.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги “Олий таълим муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилиш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПҚ-1533-сон Қарори.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 20 мартдаги “Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси — ахборот ресурс маркази фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1729-сон Қарори.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 21 мартдаги “Замонавий ахборот-коммуникация технологияларини янада жорий этиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1730-сон Қарори.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 24 июлдаги “Олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш ва аттестациядан ўтказиш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПФ–4456-сон Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПК-1875-сон Қарори.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сон Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сонли Қарори.

Arnawli a'debiyatlar

1. Абдуллаев М. Маданиятшунослик асослари. - Тошкент: Фарғона, 1998.

2. Абдуллаев М., Умаров Э., Очилдиев А. Маданиятшунослик асослари. -Тошкент: Турон-иқбол, 2006.

3. Абдурахмонов М., Рахмонов Н. Маданиятшунослик. - Тошкент: Университет, 2011.

4. Ахмедова Э, Губайдуллин Р. Культурология. Мировая культура. - Ташкент: Академия художеств Узбекистана, 2001.

5. Очилдиев А. Маданият фалсафаси. -Тошкент: Мухаррир, 2010.

6. Нурматова М. Абдуллаева Н. Ахлоқий ва эстетик маданият.// Ўқув - услубий қўлланма. - Тошкент: Университет, 2013.

IV. Elektron ta'lim resurslari

1. [www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz)

2. www. edu. uz

3. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz

4. www. nuuz.uz

5. www.bimm.uz

LEKTSIYA MATERYALLARI

1-tema: A'dep ikramlilik ma'denyatinin' tiykarg'i belgileri

JOBA:

1. **A'dep ikramlilik ma'denyati tu'sinigi h'am mazmunı.**
2. **Madeniyat h'am iskerlik. Madeniyat h'am shaxs ka'malatı.**
3. **Madeniyattın' insan ham jamiyet turmısındag'ı ornı.**

Tayanish so'zler: A'dep-ikramlilik ma'denyati, ka'sip a'debi, ekologiyaliq ma'denyat, texnogen ma'denyat, shaxs, a'dep-ikramlilik, estetikaliq ma'denyat.

Jas awladtın' manawiy du'nyası bay, h'ar tarawda barkamal qılıp tarbiyalaw ushın pu'tkil insaniyat neshe mın' jillar dawamında jaratqan materiallıq h'am manawiy madeniyat g'aziynelerinen xabardar etiw, onda barlıq xalıqlarg'a h'u'rmet, milliy maqtanish watan su'yiwshilik, insan su'yiwshilik sezimlerin oyatıw h'am qaliplestiriwden ibarat.

Bunday ullı maqsetke xızmet qılg'anı ushın madeniyattanıw paninin' predmeti, obektleri pu'tkil insaniyat ko'p asirler dawamında jaratqan materiallıq h'am manawiy madeniyat g'aziynesi esaplanadı.

Madeniyattanıw tu'rli belgilerge ko're, to'mendegi tarawlarg'a, tu'rlerge h'am ko'rinislerge bo'linedi:

1. Madeniyat tarawları boyınsha to'mendegishe klassifikatsiya qılınadı.

A) Ekonomikalıq ma'denyat (bul taraw islep shıg'arıw ma'denyatı, bo'listiriw ma'denyatı, ayırbaslaw ma'denyatı, tutınıwshı ma'denyatı, basqarıw ma'denyatı, miynet ma'denyatı sıyaqlı tu'rlerdi o'z ishine aladı.

B) Siyasiy ma'denyat: ja'miyette siyasiy ma'denyat rawajlanıw ko'rsetkishleri-shaxstın' puqaralıq h'a'm siyasiy h'uqıqları barlıg'ı esaplanadı. Bul h'uqıqlardıń xalıqaralıq o'lishemlerge mashıg'ı, a'melde qollanıwı. Partiyalar arasındag'ı gu'reslerdin' usıl h'a'm tu'rleri h'a'm tag'ı basqalar menen belgilenedi.

Siyasiy ma'denyat – insanlardın' siyasiy ma'pleri, isenimleri, maqsetlerin sa'wlelendiriwshi siyasiy h'u'qıqıy ideyalar kompleksi. Siyasiy madeniyat ma'nawiy qa'diriyatlarg'a baylanıshı. Bul ma'denyat tu'ri tariyxıy rawajlanıw protsessinde

ja'miyettin' sotsiallıq klassları ma'plerine, ja'miyettin' siyasiy iskerligine baylanıslı h'alda payda boladı. Siyasiy ma'deniyat insan iskerliginin' bir ko'rinisi bolıp, onın' ta'biyatında qayta jaratıw h'a'm onı ta'rbiyalaw protsesslerin qamrab aladı.

Siyasiy iskerlik a'meliy ta'repten sotsiallıq toparlardın' siyasiy h'a'kimiyatqa ta'sirinde ko'rinedi. Ma'nawiy ta'repten bolsa klasslastırılǵ'an sotsiallıq qatnasıqlardı an'lap jetiw, da'stu'rler islep shıǵ'ıw, ma'lim bir siyasiy ideyalardı en jaydırıwdı na'zerde tutadı. Ideologiya, siyasiy ta'jiriye h'a'm da'stu'rler, siyasiy sho'lkemler, siyasiy iskerlik sıyaqlılar siyasiy ma'deniyattı turmısqa endiriw faktorları esaplanadı.

v) Ka'siplik ta'jiriye ma'deniyatı: anıq miynet tu'ri menen baylanıslı arnawlı teoriyalıq bilim h'a'm a'meliy ko'nlikpeler jıyındısınan ibarat.

g) Pedagogikalıq ma'deniyat–ilimiy bilimlerdi h'a'm a'dep-ikramlıq ka'diriyatlardı ma'lim bir jamiyettegi jas a'wladqa jetkiziwden ibarat.

d) Ekologik ma'deniyat – insan h'a'm ta'biyat ortasındag'ı qatnasıqlardı qamrap aladı. Bul taraw ma'deniyattanıwg'a tiyisli izertlewlerde en' belsendi rawajlanıp baratırǵ'an taraw esaplanadı. Ekologiyalıq ma'deniyatqa a'sirese Batis alımları ayrıqsha jandasıp, qorshag'an ortalıq faktorlarınan kelip shıqqan h'alda ma'deniyattın' tu'rlerin analiz qılǵ'an. Bul analizler boyınsha, ma'deniyat ta'biyiy sha'riyatlarg'a ko'nigiw quralı sıpatında tu'siniledi. Xojalıqtın', jasaw imaratlarının', miynet qurallarının', kiyim h'a'm u'rip-a'detler ma'lim darejede klimat,geografiyalıq jaylasıw, o'simlikler h'a'm h'aywanat du'nyası, temperatura h'a'm basqa obektiv sebepler menen belgilenedi. Solardan, Aziya h'a'm Afrikanın' sah'ra h'a'm sho'l aymaqlarında sut o'nimleri go'sh o'nimlerine qarǵ'anda a'h'miyetli orın iyeleydi. Dunyanın' basqa aymaqlarında bolsa o'simliklerden tayarlang'an awqat go'shli awqatlarg'a qarag'anda joqarı orında turadı.

Ko'rinisi boyınsha ma'deniyat to'mendegishi klassifikatsiyalanadı.

a)Hu'kimran madeniyat–ma'lim ja'miyet ag'zalarının' ko'pshiligi a'mel etetug'in qa'driyatlar, isenim, da'stu'r h'a'm u'rip-a'detlerden ibarat.

b)Awıl ma'deniyatı–tek awıllıq orınlarda jasap, awıl xojalıǵ'ı menen shug'ıllanatug'in adamlar ortasındag'ı qatnasıqlar, turmıs ta'rizi h'a'm tag'ı basqalardan ibarat.

v)Qala ma'deniyatı–iri awıl xojalıǵ'ı menen shug'ıllanbaytug'in sanaat h'am administrativlik oray esaplanadı. Ha'mde qala xalqı ushın jeke ma'deniyat joq. Sebebi, kalalar tek geografik h'a'm geopolitik (Evropa h'a'm Yaponiyag'a jaqınlıǵ'ı) xalıq sanı, qalanın' ken'ligi menen g'ana emes, al islep shıǵ'arıw tarawı boyınshada pariq qıladı:

toqimashılıq sanaatı, avtomobil islep shıg'arıwg'a ka'nigelestirilgen qalalar, ilim-pa'n orayları bolg'an qalalar, kurort qalalar, a'skeriy qalalar bar, bulardın' h'a'r birinde o'zine ta'n ma'deniyat bar.

g)U'yrenshilikli bolıp qalg'an ma'deniyat-insan jasap turg'an sotsiallıq h'a'm milliy ortalıqta ku'ndelik turmıs ko'nlikpelerin iyelewden ibarat. Bul ma'deniyat ko'rinisin shan'araqta,ten'-qatarlar, ag'ayın-tuwısqanlar ortasında ju'z beretug'ın qatnasıqtan, mektep ta'limi h'a'm g'alaba xabar quralları arqalı aling'an bilimler h'a'm ko'nlikpelerden ibarat boladı.

d)Qa'niygelestirilgen ma'deniyat-pa'n, sanaat, filosofiya, h'uıqıq, dinge tiyisli bilimlerdi tolıq iyelegen h'a'm o'z tarawı boyınsha iyelegen bilimleri arqalı ayrıqsha toparlardı payda etetug'ın adamlardın' ka'sip ta'jiriybesi esaplanadı.

Ma'deniyat payda bolıwı h'a'm da'rejesine qarap to'mendegi tu'rlerge iye:

a)Joqarı ma'deniyat-a'piwayı adamlar tu'siniwi qıyın, ja'miyettegi arnawlı do'retiwshiler jaratqan ma'deniyat tu'ri esaplanadı. Bul ma'deniyat tu'ri sanaat, muzıkanı o'z ishine aladı.

b) Xalıq ma'deniyatı – xalıq awız eki do'retiwshiligi ma'deniyatın o'z ishine alg'an ma'deniyat tu'rleri bolıp, ken' xalıq qatlamının' miyneti h'a'm turmısına baylanıslı h'alda jaratıl'g'an a'yyemgi do'retiwshilik u'lgileri esaplanadı. Xalıq ma'deniyatının' bul tu'rine bu'gingi turmıs ta'rizimiz, u'rp-a'detler, qosıqlar, folklor, xalıq awız eki do'retiwshiligi janrları-a'psanalar, ertekler, eposlar h'a'm basqa janrlar kiredi.

v) Massalıq ma'deniyat – milliy ko'riniske iye bolıp, ken' awditoriyag'a mo'lshellengen, avtorları belgili, adamlardın' talap h'a'm za'ru'rliklerin birden qanaatlandırıtug'ın h'a'r qanday jan'a h'a'diyselerge ta'sir bildirip, olardı sa'wlelendiretug'ın ma'deniyat tu'ri. Estrada, tsirk, radio, televidenie h'a'm basqa ayırım muzıka tu'rleri bul ma'deniyatqa tiyisli.

Bulardan tısqarı, ko'rkem ma'deniyat h'a'm fizikalıq ma'deniyat sıyaqlı kompleksli ko'rinislerde bar. Qa'niygeler h'a'm h'a'weskerler jaratqan do'retiwshilik u'lgileri ko'rkem ma'deniyatqa tiyisli. Fizikalıq ma'deniyat ken' ma'nide deneni fizikalıq shınıg'ıwlar ja'rdeminde ta'rbiyalaw, sportqa tiykarg'ı shınıg'ıw tu'ri sıpatında qaraw, salamat turmıs ta'rizin jaratıw, yamasa shegiw h'a'm ishkilikbazlıqtan waz keshiw,fizikalıq shınıg'ıwlar, kulturizm menen shug'ıllanıw, ju'zdi plastik operatsiya h'a'm kosmetika qıldırıw, azıw,

sport h'a'm tantsalar , deneni h'a'r tu'rli illetlerden, jaraqatlardan zamanago'y h'a'm da'stu'riy meditsina ja'rdeminde azat qılıwdan ibarat.

Ma'deniyattanıw pa'ninin' o'zine ta'n qa'siyeti –onın' ken' qamrawlı ekenligi, onın' ko'p pa'nlerge, a'sirese, gumanitar pa'nlerge jaqınlıg'ı. Solardan ma'deniyattanıw tariyx h'a'm etnografiya, dintanıw,muzıka, arxitekturalıq pa'nler menen tıg'ız baylanıslı, anıg'ırag'ı ma'deniyattanıw bul pa'nlerdin' u'yreniw obektlerinen azıqlanadı. Ma'deniyattanıw pa'ni fiolosofiya pa'nine de jaqın. A'sirese, ma'deniyattanıwdın' teoriyalıq ma'seleleri ma'deniyat filosofiyasına tiyisli.

Ma'deniyattanıw a'deptanıw pa'ni menen baylanıslı, sebebi du'nya tsivilizatsiyasının' ko'p mın' jıllıq tariyxıy basqışları insanlardın' a'dep-ikramlıq, ma'nawiy sotsiallıq rawajlanıwı menen baylanıslı. Bul pikirdi Shıg'ıs oyshılı Farobiy (“Fozillar shah'ri ah'olisining qarashları”) miynetinin' 13 babında ma'deniyattın' kelip shıg'ıwın insanlardın' ta'biyattag'ı qo'rinisleri, o'zgeshelikleri menen ja'miyetke qanday ta'sir ko'rsetiwi ma'sesei menen, yag'nıy insanlardın' biologik h'a'm sotsiallıq a'h'miyeti menen baylanıslı h'alda ko'rip shıg'adı.

Farabiydin' pikirinshe, ja'miyettin' rawajlanıwı insanlardın' aqılıy h'a'm ruwxıy quwatlarınan qanday paydalanıwına baylanıslı. Ol, «Madinatu-l- fuzalo» miynetinin' 15 babında «ja'miyette insan za'ru'rlikleri h'a'm o'z-ara ja'rdemi h'aqında pikir juritip, aytadı puqaralarına baxıtlılıq keltiriwshi qala ja'miyeti pazıl, pa'ziyletli ja'miyet dep o'tken. Pazıl adamlar qalasının' barlıq ag'zaları saw-salamat bolg'an.

«Shıg'ıs Aristoteli» Farabiydin' qala h'a'm awıl puqaraları ta'biyiy za'ru'rliklerin qandırıw ushın bir-birlerine mu'ta'j bolıwları sebepli de ja'miyet bolıp jasawları h'aqqındag'ı ideyalar keyinshelik Beruniy, İbn Sino, G'azzoliy, İbn Rushd, İbn Holdun sıyaqlı oyshıllar ta'repinen ja'nede rawajlandırıldı.

Filosofiyada Aristotel h'a'm Farabiydin' sha'kirti bolg'an İbn Sino “Metafizika” miynetinde du'nyanı biliwge tiyisli,ma'deniyattın' joqarı tu'rlerinen esaplang'an filosofiyag'a tiyisli ilimlerdi to'mendegishe klassifikatsiyalaydı:

1. A'meliy pa'nler. İnsan iskerligine baylanıslı pa'nler.
2. Teoriyalıq pa'nler. İnsannan tısqarıdag'ı du'nyanı(Jer, aspan, h'aywanat h'a'm o'simliklerdi) u'yreniwshi pa'nler.

İbn Sinanın' pikirinshe, bul pa'nlerdin' h'a'r biri ja'ne u'sh tu'rge bo'linedi:

I. A'meliy pa'nler: Ja'miyetti, xalıqtı basqarıwg'a tiyisli pa'nler. Bul bo'limnin' pa'nleri ja'ne u'shke bo'linedi:

1. Din, shariat ilimleri.

2. U'ydi, shan'araqtı basqarıwg'a tiyisli, ata, ana, perzentler, baslıq h'a'm xızmetkerler katnasıqların u'yreniwshi ilimler.

3. İnsan o'zinin' denesi h'a'm ruwh'ın basqarıwg'a tiyisli ilimler.

II. Teoriyalıq pa'nler. Bul da u'shke bo'linedi:

1. Tabiyattan joqarı turıwshı yamasa tiykarg'ı pa'n – metafizika

2. Orta da'rejedegi pa'nler – matematika (esap, geometriya, trigonometriya h'a'm tag'ı basqa).

III. To'men da'rejeli, yag'nıy ta'biyat h'aqqındag'ı (ta'biyiy) pa'nler (biologiya, geologiya, zoologiya h'a'm tag'ı basqalar).

İbn Sina insan o'miri dawamında isi tusetug'ın orta da'rejedegi pa'nlerge matematika pa'nleri qatarına kiriwshi arifmetika, astronomiya, muzıka, mexanika, optika, asbap-u'skeneler h'aqqındag'ı pa'nlerdi kiritedi.

Joqarıda Farabiy h'a'm İbn Sinonın' pa'nler klassifikatsiyası h'a'm roline tiyisli ko'z-qaraslarınan sol na'rse ma'lim boladı, ma'deniyattanıw insan o'miri, ag'artıwshılıg'ı, ma'nawiyatına tiyisli bilimlerde u'yrenetug'ın pa'n sıpatında sol da'wirlerde-aqqa'liplese baslag'anı ma'lim boladı.

Ha'zirgi ku'nde h'a'r qıylı, u'lken kishi pa'nlerdin' sanı u'sh mın'g'a jaqın. Bunnan eki-u'sh mın' jıllar aldın tek g'ana bir pa'n filosofiya bar edi. Matematika, meditsina, astronomiya basqa ta'biyiy pa'nler, logika, etika, estetika, sotsiologiya, politologiya sıyaqlı sotsiallıq pa'nler filosofiyadan ajiralıp shıqtı h'a'm o'z na'wbetinde onlap pa'nlerge bo'linip ketti. Pa'nlar differentsiatsiyası (tarmaqlasıwı) h'a'zir de dawam etpekte. Tu'rli pa'nler tutasqan, kesiksen jerde jan'a pa'nler payda bolıw protsessi dawam etpekte.

Barlıq pa'nlerdi klassifikatsiyalaw u'sh toparg'a bo'linedi.

1) Tabiyiy pa'nler,

2) Sotsiallıq pa'nler,

3) Gumanitar pa'nler.

Ma'deniyattanıw sotsial-gumanitar pa'nler qatarına kiredi. Tiykarında du'nyadag'ı barlıq bar na'rselerdi İbn Sina «Matefizika» miynetinde ekige bo'lip u'yreniwdi usınıs etken.

Birinshisi: İnsannan tısqarıda h'a'm og'an baylanıslı bolmag'an, aspan, jer, juldızlar, ta'biyat, materiallıq du'nya;

Ekinshisi,-insan sanası, aqılı, menen jaratılğ'an barlıq na'rseler, yag'nıy ma'deniyat.

Bul jag'dayda pa'nlerdi ekige ajıratıw mu'mkin bolar edi.

1) Ta'biyattı u'yrenetug'in pa'nler;

2) Ma'deniyattı u'yrenetug'in pa'nler. Bunda barlıq sotsial-gumanitar pa'nler bir at penen ma'deniyattanıw dep atalg'an bolar edi.

Ma'deniyattanıw a'deptanıw, a'debiyat h'a'm sanaat, filosofiya, sotsiologiya h'a'm basqa ta'biyiy h'a'mde anıq pa'nlerden pu'tkil insaniyat ma'nawiyatına tiyisliligi menen ajıralıp turadı. İnsaniyat jaratqan materiallıq h'a'm ma'nawiy bah'alıqlar ju'da' ko'p h'a'm h'a'r qıylı bulardı bir pa'n qamrap ala almaydı. Barlıq sotsial-gumanitar pa'nler insaniyat ma'nawiyatının' ma'lim bir tarawın, ol yaki bul ta'repin, ma'lim bir qa'siyetlerin u'yrenedi.

Ma'deniyat tu'sinigi ko'p g'ana pa'nlerdin' u'yreniw obekti esaplanadı. Sol sebepten de ma'deniyattın' mazmun h'a'm a'h'miyeti, quram bo'limleri pa'n tarawlarında sa'wlelenip, filosofiya, tariyx, antropologiya, etnografiya, pa'nlerinde de analizlenedi. Ma'deniyat ju'da' ko'p qırlı h'a'm ba'rh'a' rawajlanıp baratug'in h'a'diyse esaplanadı. Joqarıda sanap o'tilgen sotsial-gumanitar pa'nler ma'deniyattı konkret h'a'diyse sıpatında, onın' bir tarawı, bag'darları, ko'rınislerin u'yrenedi.

Ma'deniyattanıw bolsa joqardag'ı sanap o'tilgen pa'nlerden ayırmashılıg'ı ma'deniyattı jeke h'alda, bir pu'tin o'lshe tiykarında ulıwmalasqan h'alda u'yrenedi. Mısalı, xalıq awız-eki do'retpesin folklortanıwshı u'yrener eken, folklor shıg'armalarınin' ta'biyatı, folklor janlarının' payda bolıwı h'a'm rawajlanıwı h'a'm tag'ı basqaların u'yrenedi. Ma'deniyattanıw ko'z qarasınan bolsa xalıq awız eki janlarının' ko'rkem-estetik a'h'miyeti h'a'm jergilikli turmıs ta'rizindegi a'h'miyeti, sotsiallıq wazıypası ma'nawiy miyras sıpatında u'yreniledi. Yaki a'debiyat da ma'nawiy miyras sıpatında ma'lim bir da'wir xalqınin' madeniy rawajlanıwg'a, ja'miyettin' ma'nawiy turmısın salamatlastırıwg'a qosqan ulesi ma'deniyattanıwdın' obekti esaplanadı. Ma'deniyattanıw pa'ni-ma'deniyattın' qa'liplesiwi h'a'm rawajlanıw basqışların, rawajlanıw nızamlıqları h'a'm printsipleri, olardin' a'mel qılıw ishki mexanizmlerin u'yrenedi. Bul pa'n milliy, aymaqlıq, ulıwma insanıy ma'deniyatlardin' a'h'miyeti, o'zine ta'nligi, ma'deniyat tipleri h'a'm tu'rlerin analiz etedi. Ma'deniyat

rawajindag'ı miyraslıq, xalıq ara ma'deniy miyras, olardin' bir-birine ta'siri, o'z ara baylanıslıg'ı sıyaqlı h'a'diyselerdi analiz etedi. Kısqaşa qılıp aytqanda, ma'deniyattanıw sotsiallıq pa'nler menen gumanitar pa'nler kesiliken tochkada payda boladı. Ma'deniyattanıw ataması ingilizshe **Culturology, Kulturologie** dep ju'ritiledi. Batis alımlarının' ko'rsetiwinshe, nemes alımı V.Ostvald 1913 jılda birinshi ma'рте bul termindi qollag'an. Amerikalıq antropolog Lesli Uayt 1949 jıldag'ı maqalalarında usı termindi ilimiy h'a'm metodologik ta'repten tiykarlap bergen.

Tek XX a'sirdin' aqırg'ı sheregine kelip bul ilim tarawı ayrıqsha pa'n sıpatında qalıplese basladı., o'z kategoriyaları h'a'm nızamlıqları, o'z strukturası h'a'm funktsiyalarına iye boldı.

A'ne usılardan kelip shıqqan h'alda, ma'deniyattanıwdı o'tmish h'a'm h'a'zirgi ma'deniyat, onın' du'zilisi h'a'm wazıypası kelshektegi rawajlanıw h'aqqındag'ı bilim dep qaraw mu'mkin. Bug'an qosımsha ra'wishte, anıg'ıraq qılıp bılay aytıw mu'mkin: Ma'deniyattanıw –insaniyat tariyxıy o'mirinin' tu'rli basqıshlarında olardin' h'a'm olar jasap atırg'an ja'miyettin' ma'deniy, minez-qulqın u'yrenetug'ın pa'nler kompleksin ulıwmalastırg'an h'ada sa'wlelendiriw.

O'zbekstanda ma'deniyattanıw pa'ni 90 jıllardan keyin iskerlilik ko'rsete basladı, ta'lim tizimine kiritildi, a'debiyatlar, oqıw-metodikalıq materiallar menen bayıtıldı. Biraq ele bul tarawda ele sheshilmegen mashqalalar, nızamlılıqlar bar. A'sirese O'zbek xalıqı jaratqan materiallıq h'a'm ma'nawiy ma'deniyattı, insan su'yiwshshilik ideyaları menen suwg'arılğ'an tolıq mentalitetti du'nyag'a en' jaydırıw, du'nya xalıqlarına jetkiziw en' qayırlı h'a'm sharapatlı islerden esaplanadı.

Ma'deniyattanıw pa'ninin' predmeti- insaniyat payda etken «ekinshi du'nya», yag'nıy ma'deniyat, onın' a'h'iyeti h'a'm rawajlanıw nızamlıqları, tiykarg'ı printsipleri h'a'mde sotsiallıq wazıypaları esaplanadı. Ma'deniyattanıw pa'ninin' tiykarg'ı deregi – insaniyat jaratqan barlıq ma'deniy baylıqlar, materiallıq h'a'm ma'nawiy qa'diriyatlar esaplanadı.

Ma'deniyattanıwdın' pa'n sıpatındag'ı tiykarg'ı wazıypası – insannın' ta'biyat, ja'miyet penen birgeliktegi iskerligi h'a'm de adamlardın' materiallıq h'a'm ma'na'wiy turmısqa tiyisli barlıq ma'deniy protsesslerin analiz etiw .

Jokarıdag'ılardan kelip shıqqan h'alda, ma'deniyattanıw u'yrenetug'ın tiykarg'ı tarawlardı h'a'm onın' izertlew obektin to'mendegishe belgilew mu'mkin:

-
-

Adamlardın' qatnas quralı bolg'an tildin' sotsiallıq ja'miyettegi roli;
Ja'miyet baylıg'ı h'a'm o'lishemi bolg'an bilimler;
İnsanlar jaratqan da'stu'r, u'rp-a'detler,xalıq awız eki do'retpeşi, a'debiyat, dinler;
Sotsiallıq qatanasıqlar h'a'm olar ortasındag'ı baylanıslardın' usılları;
Meresimler, qundelik turmıs ta'rizinen orın alg'an da'stu'rler, shan'araq, mu'lk;
Ja'miyette payda bolıp atırg'an sotsiallıq –ekonomikalıq, siyasiy demografiyalıq,etnik protsessler h'a'm t.b.

Ma'deniyattanıw ulıwma teoriyalıq pa'n esaplanıp, insan o'mirinin' tu'rli ta'repleri menen baylanıslı ma'deniy tusiniklerdi jeke h'alda bir sistema sıpatında u'yrenedi.

Ma'deniyat – belgiler, isenimler, qa'diriyatlar,o'shemler jıyındısı. Ma'deniyatta ma'lim ja'miyet,millet, toparlardın' xarakterli o'zgeshelikleri o'z sa'wleleniwın tabadı. Ja'miyet, millet, toparlar a'sirese o'z ma'deniyatı menen parıqlanadı. Xalıq ma'deniyatınonın' turmıs ta'rizi, kiyimleri, jasaw ornı, asxanası,xalıq awız-eki doretpeşeri, diniy isenimleri, iyman–isenimleri h'a'm basqalar esaplanadı.

Ma'deniyatqa–sotsiallıq xızmet ko'rsetiw a'sbap-u'skeneler, ja'miyette qabil etilgen, sa'lemlesiw, qatnas,etiketi, gigiena a'detleri h'a'm tag'ı basqalar kiredi. Ko'pshilik ma'deniy tu'sinikleri h'a'm ko'z-qaraslar a'wladtan-a'wladqa o'tip bara beredi.

Ma'deniyattanıw pa'ninin' tiykarg'ı quram du'zilisi to'mendegishe:

1.Ma'deniyat filosofiyası- ma'deniyattag'ı quramalı h'a'm ko'p maqsetli protsesslerdi analiz qılıwda jandasıwdın' en' ulıwmalıq printsiplerin en jaydırıp,salastırmalı analiz, klassifikatsiyalawg'a tiykarlang'an. Ma'deniyattı filosofiyalıq ko'z-qarastan an'law, ma'deniy tu'siniklerdi filosofiyalıq ta'repten tiykarlar menen baylanıslı qaraslar bar. İnsaniyat jasaytug'mın ta'biyiy h'a'm sotsiallıq toparlar (sotsium) du'nyasında onın' fizikalıq,ma'nawiy h'a'm ruwxıy turmıs iskerligi ka'liplesedi. İnsannın' a'ne usı turmıs iskerliginin' rawajlanıwın teoriyalıq jaqtan tu'sindiriw h'am o'zine ta'n analiz usılları ma'deniyat filosofiyası menen baylanıslı.

2. Ma'deniyat sotsiologiyası–ja'miyettin' bir tariyxıy da'wirinde bar bolg'an ma'deniy protsesslerdi u'yreniw menen shug'ıllanadı yag'nıy h'a'r qıylı sotsiallıq axborotlar toplanıp qayta islenedi h'a'm analiz qılınadı. Ma'lim ma'deniy shariyatta adamlardın' o'z-ara qatnasıqları h'a'm basqa sotsiallıq –ma'deniy h'a'diyseler de usı tarawdın' obektleri esaplanadı.

3. Ma'deniyat tariyxı-h'a'r bir ma'deniyattı jeke h'a'm qaytalanbas xa'diyse sıpatında u'yrenedi;sonday-aq, tu'rli ma'deniy protsesslerdi o'z ara salıstıradı, olardıñ o'z-ara qatnası h'a'm o'z-ara ta'sirin,zaman h'am ma'kandag'ı parıqların, ma'deniy rawajlanıwdag'ı o'zine ta'n ta'replerin analiz etedi. Arxeologlar, antropologlardın' XX a'sirde alıp barg'an bir qatar izertlewleri "ma'deniyat" terminine jan'a ma'nis ju'kledi. Antropologlardın' izertlewlerine ko're, Avstaraliyanın' tupkilikli xalıqları yaki Afrika bushmenleri arasında a'yyemgi nızamlar boyınsha jasaytug'm qa'wimler bar. Olarda opera h'a'm teatrda joq. Biraq bul qa'wimlerdi du'nyanın' tsivilizatsiyalasqan xalıqları menen baylanıstırıp turatug'm o'lshepler h'a'm qa'diriyatlar dizimi bar. Usı o'lshep h'a'm qa'diriyatlar olardıñ tili, qosıqları h'am ayaq oyunları, u'rip-a'detleri. Solar ja'rdeminde turmıslıq ta'jiriybe ta'rtipke salınadı, adamlar ortasındag'ı qatnasıq jaqsı ta'repke o'zgeredi.

Ma'deniyattanıw pa'ninin' dıqqat orayında insan turadı, ma'deniyat- bul insan jaratqan baylıqlar esaplanadı. Ma'deniyattanıw insannın' du'nya menen belsendi qatnasıqları h'a'm bul qatnasıqlar onın' turmıs ta'rizinde sawleleniwın, insannın' sotsiallıq h'a'm ma'deniy rolin, ma'deniyatlar tipologiyasın u'yrenedi. Ma'deniyattanıw pa'ni ma'deniyattı ilimiy tiykarlap, onın' ulıwma tariyxıy mazmunın h'a'm ma'nisin belgileydi, sotsiallıq –tariyxıy bilimler dizimindegi ornın anıqlaydı.

Ma'deniyattanıw pa'ni tariyx, siyasattanıw, filosofiya, sotsiologiya, etnografiya, psixologiya sıyaqlı bir qatar pa'nlerdin' kesilisiwinde payda bolg'an, jas gumanitar pa'n esaplanadı. Onın' izleniw obekti sotsiallıq waqıyalıq bolg'an ma'deniyat h'a'm insan turmısı esaplanadı. Onda ma'deniyattın' payda bolıwı, rawajlanıwı,ja'miyette a'mel qılıwı menen baylanıslı ma'seleler h'aqqında, ma'deniyat qag'ıydaları, institutları, qa'diriyatlardıñ ja'miyet rawajlanıwı h'a'm turmısındag'ı ornı, o'z-ara baylanısları protsessleri u'yreniledi.

Kurstın' aldına qoyg'an tiykarg'ı ma'seleleri-ja'miyet, ma'deniyat h'a'm insan qatnasıqları. Bul u'sh tu'sinik ko'p pa'nlerdin' obekti esaplanadı. İnsan ja'miyette jasar eken, o'zinin' jasaw ta'rizin h'a'mme waqıtlarda payda etip, rawajlandırıp baradı, usılay etip insan o'z imkanıyatların ko'rsetip bara beredi.

Ta'biyattın' barlıq nızamı h'a'r–qıylı bolg'anınday, insannın' ishki ta'biyatı,ma'deniyatı da ta'biyiy ortalıq, sotsiallıq barlıq h'a'm tariyxıy dawirler ta'sirinde ba'rh'a' o'zgerip turar eken, bul o'zgerisler tek ilgerilep barıw,jan'a qa'diriyatlardıñ payda bolıwınan

ibarat. Biraq kerisinshe o'zgerislerge –ma'lim bir da'stu'riy protsesslerdin' joq bolıwına sebep bolıwıda mu'mkin. Mıs: ma'lim bir dawirde ma'nawiy turmısqa pa'n-texnika rawajlanıwı ta'sir etip, da'stu'riy xalıq u'rp-a'detleri, xalıq awız-eki do'retiwshiliginin' joq bolıwına sebepshi boladı.

Ma'deniyattanıw pa'ni ma'deniy tariyxıy da'wirlerdi analiz qılıwda u'sh basqıshı ta'biyiy birlikte alıp qaraydı.

A) anıq bir da'wirdin' ko'rinisin, yag'nıy onın' pu'tin ko'rinisin jaratadı.

B) ma'lim da'wirdegi ma'nawiy protsesste insaniyat ja'miyetinin' ornın belgileydi.

V) anıq bir dawirdin' «mazmunın» analiz qıladı, yag'nıy onın' h'a'zirgi da'wir protsessinde qanday orıng'a iye ekenligi, da'wir o'zgerisleri bizge qanday ta'sir etiwın bizge qaysı ta'repleri menen jaqınlıg'ın, h'a'zirgi jag'daydın' qaysı sotsial h'a'm individual kemshilikleri biz ushın a'h'miyetli ma'selege aylang'anın ko'rsetedi.

Ma'deniyattın' ko'rinisleri dawirlerge qarap o'zgerip turadı. Da'wirlerdin' almasıwı menen ma'deniyatta da sıpat o'zgerisleri ju'z beredi. Ma'lim bir tariyxıy dawirde jasag'an adamlardın' du'nya h'aqqındag'ı bilimleri, ma'nawiy qa'diriyatları h'aqqında tolıq mag'lıwmatqa iye bolıwımız ushın biz sol dawirdin' ma'deniyatına mu'rajat qılamız. Sonın' ushın ma'deniyattanıw pa'ni tu'rli xalıqlardın' ma'deniy rawajlanıw tariyxın ja'h'a'n ma'deniy rawajlanıwının' quram bo'limi sıpatında u'yrenedi. Tariyxıy dawirler ma'deniyatın u'yreniwden maqset sol, xalıqlar ma'deniyatı bir-birine qarama-qarsı qoyılıp bah'a berilmeydi, al h'a'r bir ma'deniyattag'ı jan'alıq u'yreniledi..

Ha'zirgi zaman Ma'deniyattanıw pa'ninde «ma'deniyat» tu'sinigi qollanıwı boyınsha to'mendegi obektlerdi qamrab aladı h'a'm bull ku'ndelik turmıs penen baylanısqa.

a) individual – ayrıqsha alıng'an bir shaxs ma'deniyatı;

b) ma'lim sotsiallıq qatlam ma'deniyatı- milliy, klasslıq, ka'siqlik, shan'araq ma'deniyatı;

v) aymaqlıq – ma'lim bir aymaq h'a'm zaman menen shegeralanbag'an ma'lim ja'miyet ma'deniyatı;

g) umuminsoniy madaniyat.

Ma'deniyatı qollanıwı boyınsha tu'rlerge bo'liw tartıslı bolsada, bul qollanıw tu'relerinin' bar ekenligin biykarlap bolmaydı.

“Ma’deniyat” tu’sinigi tu’rli tillerde tu’rli so’zler, solardan ingliz tilinde “culture”, rus tilinde «kultura» so’zlari menen ataladi. O’zbek tilidagi «ma’deniyat» so’zi arab tilidagi «madina», yag’ni qala so’zinen kirip kelgen bolip, «qalag’a ta’n», «qalag’a tiyisli» degen so’zlik ma’nini an’latadi.

Batis ma’mleketlerinde ken’ isletetug’in «kultura» so’zidin’ tiykarg’i latinsha so’shz bolip, a’yyemgi Rimde diyxanshılıqqa tiyisli «islew beriw», degen ma’nini bildirgen. Topıraqqa islew beriw –awıl ma’deniyatı –diyxanshılıq ma’deniyatı menen baylanıslı tu’sinik esaplanadı.

Shıgıs filosof alımlarının’ miynetlerinde ma’deniyat tu’sinigi h’a’m ma’deniy rawajlanıwdın’ anıq ilmiy analizlerin h’a’m shegeraların ko’remiz. XIV a’sirde jasag’an İbn Xaldunnın’ ma’deniy basqıshlarına tiyisli ilmiy analizi dıqqatqa ılayıq. Onın’ pikirinshe, insaniyat da’slep jabayılıq jag’dayında boladı. Keyin ol ta’biyiy dunyadan ajıralıp shıg’adı h’a’m sotsiallıqqa aylanadı. İbn Xaldunnın’ ko’rsetiwinshe insaniyat ja’miyeti ba’rh’a’ o’zgerip barıp, rawajlanıw protsessinde eki basqıshtı basıp o’tedi:

1. Bidava. 2. Xidara. Bul eki basqısh «insanlar jasawı ushın qanday qurallar tabıwı» na ko’re, bir-birinen pari qıladı.

Birinshi – bidava basqıshında adamlar tiykarınan, diyxanshılıq xa’m sharwashılıq penen shug’ıllanadı.

Ekinshi – xidara basqıshında joqarıdag’ı shınıg’ıw tu’rlerine o’nermentshilik, sawda,pa’n h’a’m sanaat qosıladı. Ha’r eki basqısh bir aymaq shen’berinde bolıwı mu’mkin İbn Xaldunnın’ pikirinshe,qalada joq, ku’ndelikli za’ru’rlikti qandıratug’in turmıs ta’rizi-diyxanshılıq h’a’m sharwashılıq alg’ashqı turmıstı, jaqsı turmıs keshiriw h’a’m onın’ ushın h’a’reket qılıw,da’bdebeli turmıs keshiriw ushın umtılıw, qalalar payda etiw tsivilizatsiyanı keltirip shıg’ardı

XVIII –XIX a’sirlerde evropalıqlar “kultura” so’zin manawiy–ruh’iy ma’nide islete baslag’an. Bul so’z insanıy sıpatlardı an’latatug’in boldı.

Waqıtlar o’tiwi menen “medeniyat” tu’siniginin’ ko’lem ken’eyip,ta’ripi ko’beyip bardı. Amerikalı ma’deniyattanıwshı alım A. Kreber h’a’m K. Klakxonın’ 1952 jıldag’ı mag’lıwmatlarına ko’re, ma’deniyat tu’sinigine berilgen ta’rip 164 bolg’an bolsa, son’g’ı a’debiyatlarda bolsa ma’deniyattın’ ta’ripi 500 den aslam dep ko’rsetiledi.

Ma’deniyat erkinligi. Texnikanın’ rawajlanıwına h’a’m miynetin’ sotsiallıq mazmun iyelewine erisiw na’tiyjesinde ma’deniyat erkin taraw sıpatında ajıralıp shıqtı. İnsan o’z

jaratqan materiallıq ma'deniyatqa iye bolıp bara beredi. Ha'zirgi rawajlang'an jamiyettegi ekologiya, ma'nawiyat h'a'm a'dep tarawlarındag'ı bar mashqalalar pikirimizdin' da'lili. Sonın' ushın ma'deniyattı ayırıqsha h'a'diyse sıpatanda seziw, onın' rawajlanıw nızamlıqların an'law h'a'm sol tu'sinikler tiykarında ma'deniyattı basqarıwg'a u'yreniw za'ru'rlik bolıp qaldı. İnsaniyat ja'miyeti turaqlı rawajlanıwda bolıp, ol o'zgerip jetilisip bara beredi. Tu'rli tariyxıy da'wirlerde de h'a'r tu'rli ma'deniyatta adamlar ja'miyettegi o'zgeshelikti an'laydı h'a'm qabil kıladı, o'zine ta'n sezim h'a'm bilim payda etedi.

«Ma'deniyat» tu'siniginin' ayırım analizleri

1. Aksiologik (qa'diriyat o'lishemi tiykarında) analizi. Ol analizine ko're, ma'deniyat insaniyat ta'repinen jaratıl'g'an materiallıq h'a'm ma'nawiy baylıqlardıń jıyındısınan ibarat. Ma'deniyat kaday payda bolıwına qaramastan, qa'diriyat o'lishemge iye boladı..

Ma'deniyat tu'sinigi rawajlanıw, tariyx, insan sıyaqlı kategoriyalarg'a baylanıslı boladı. İnsannın' iskerlik na'tiyjesi, ma'lim qa'diriyatlarg'a iye bolg'an waqıyalıq aksiologik ta'riptin' negizin quraydı. Ol adamlardıń islep shıg'arıw, sotsiallıq h'a'm aqlıy iskerligin qamrap aladı.

2. «İskerlik» tu'sinigi tiykarında ma'deniyattı analiz kılıw..

Ma'deniyattın' ulıwma ta'biyatı seziwge qılın'g'an h'a'reket sebebli onı adamlardıń do'retiyashilik iskerligi protsessi o'nimi degen tu'sinik payda boladı. Ja'miyet tek qayta qurıwg'a emes, al dastu'rlerdi, ma'deniy esteliklerdi saqlap qalıwg'a da juwapker. Jamiyettin' a'meliy h'a'm teoriyalıq, materiallıq h'a'm ma'nawiy iskerligi, do'retiwshilik tarawlar menen bir qatarda o'zide is ko'rsetiw h'a'm ma'deniyattı o'zlestiriw ta'repleri birlestirilgen.

3. İnformatsion analiz ma'deniyatı «kelip shıg'ıwına baylanıslı bolmag'an xabarlar jıyındısınan» quralg'an h'a'm saqlanıp kelinggen h'a'diyse sıpatında tu'sindiredi. «Ma'deniyat xabarlar g'a'ziyinesi emes», al ol qoramalı mexanizm bolıp, ol xabardı en' paydalı h'a'm qolay usıllar menen saqlap keledi, yag'nıy xabarlardı qabil qıladı, olardı qayta mag'lıwmatlarga aylandıradı, olardıń belgilerin bir dizimnen basqasına o'tkizedi. Bunda biz ayırıqsha alıng'an shaxstın' yadnamasın emes, al ja'miyet yadnamasın na'zerde tutamız..

Demek, birinshiden, ma'deniyat - insan do'ritiwshilik iskerliginin' usılları, tu'rleri h'a'm jolları kompleksli bolıp , ol a'wladtan-a'wladqa miyras sıpatında o'tetug'ın materiallıq h'a'm ma'nawiy baylıqlar arqalı sa'wlelenedi. Ma'deniyat insan ta'repinen jaratılğ'an «ekinshi ta'biyat, barlıq »

Ekinshiden, ma'deniyat mazmun-a'h'miyeti h'a'm tu'rine ko're materiallıq h'a'm ma'nawiy ma'deniyatqa bo'linedi. Ma'deniyattın' h'a'r eki ko'rinisi bir-biri menen baylanıslı, biri ekinshisin tolıqtıradı.

U'shinshiden, ma'deniyat insan ta'repinen jaratılıp g'ana qalmaq, jaratılıw protsessinde insannın' «qa'liplesiwi»ne o'zgeriwine ta'sir ko'rsetedi.

To'rtinshiden, ma'deniyatlılıq – ta'rbiyalılıq, ziyalılıq, insan ka'milliginin' a'h'miyetli belgisi h'a'm sha'rti bolıp, h'a'r bir adamdı ma'deniyat baylıqlarınan sotsiallıq juwapkershilikke, o'mirde o'z ornın tabıwg'a shaqıradı.

TEMA BOYINSHA TA'KIRARLAW USHIN SORAWLAR

1. Ma'deniyattanıw pa'ni neni u'yretedi?
2. Ma'deniyattanıw pa'ninin' tiykarg'ı bag'darların sanan'.
3. «Ma'deniyat» ataması pa'nde qashan payda bolg'an?
4. «Ma'deniyat» degende qanday ma'ni h'a'm h'a'diyseni tu'sinesiz?
- 5.«Ma'deniyat» tu'siniginin' qanday tiykarg'ı analizlerin h'a'm ta'replerin bilesiz?
6. Ta'biyat penen ma'deniyat (ekinshi ta'biyat) tın' qanday parıqlı ta'repleri bar?
7. İnsan h'a'm ja'miyet turmısında ma'deniyattın' tutqan ornın tu'sindirir'.

Temag'a tiyisli tiykarg'ı tu'sinikler:

Ma'deniyat – insan iskerligi tiykarında jaratılğ'an materiallıq-ma'nawiy baylıqlar. Ol sotsiallıq h'a'diyse sıpatında h'a'r bir ja'miyette o'zine ta'n boladı. Onın' rawajlanıwı a'wladlardı bir-biri menen baylanıstıradı, u'ziliksizlikti ta'miyinleydi;

Mentalitet – ma'lim, ja'miyet, millet, shaxstın' tariyxtan ka'liplesken sana darejesi. Ol da'stu'rlerde, u'rip-a'detlerde, isenimde o'z ko'rinisin tabadı;

Aksiologiya – qa'diriyatlar h'aqqındag'ı ilim. Ol aksiologik sana, sezim,aksiologik biliw h'a'm jandasıwlarda sa'wlelenedi. Ma'deniyatqa aksiologik jandasıw onı ka'diriyatlar o'lishemi sıpatında bah'alawg'a tiykar boladı.

Fenomen – ko'zge taslanıp turg'an anıq jag'day yaki kem ushiraytug'ın h'a'diyse.

Ziyalılıq – bilimliliği an’latıp,sotsiallıq klass sıpatında tiykarınan aqlıy miynet penen shug’ıllanatug’ın adamlar.

A’DEBIYATLAR:

1. Абдуллаев М. Маданиятшунослик асослари. - Тошкент: Фарғона, 1998.
2. Абдуллаев М., Умаров Э., Очилдиев А. Маданиятшунослик асослари. - Тошкент: Турон-иқбол, 2006.
3. Абдурахмонов М., Рахмонов Н. Маданиятшунослик. - Тошкент: Университет, 2011.

2-tema: A'dep ikramliliq ma'denyatinin' belgileri ha'm princpleri, funkciyalari

JOBA

- 1.Materialliq h'a'm ma'nawiy ma'deniyat-ma'deniyattın' eki tarawı. Olardıń o'z-ara baylanıslıg'ı.**
- 2.Ja'miyet turmısında ma'deniyattın' tiykarg'ı wazıypaları. Ma'deniyattın' tiykarg'ı sistemaları.**
- 3.Ma'deniyat rawajlanıwında qa'diriyatlardıń ornı.**
- 4.Miyrashlıq, evolyutsiyalıq-ma'deniyat rawajlanıwının' tiykarg'ı nızamlıqları.**

Tayanish so'zler: ma'deniyat, materialliq ma'deniyat, ruwxiy ma'deniyat, qa'diriyatlar, miyrasliq, ma'deniyat rawajlanıwi

Ma'deniy h'a'diyseni u'yreniw protsessinde eki bag'darg'a dus kelemiz. Bul eki bag'dar materiallıq h'a'm ma'nawiy ma'deniyattan ibarat. Ma'deniyattın' bul eki turi bir-biri menen baylanısta bolıp, bir-birine ta'sir etedi h'a'm bir-birin tolıqtırıp rawajlanıp baradı. Materiallıq ma'deniyat bul ma'nawiy ma'deniyattın' jemisi, ma'nawiy ma'deniyat da materiallıq na'rselerdi-belgi, buyımlardıń insaniyat rawajındag'ı wazıypasın ko'rsetedi. Sonın' ushın ma'deniyattanıwdı tek sanaat du'nyası emes-suwret, arxitektura yamasa h'a'ykelshilik qızıqtırıp qalmaydı, al xalıq oyınları, kewil ashar oyın tu'rleri h'a'm massalıq tamashalar, da'stu'r h'a'm a'detler, ta'lim h'a'm pa'n tarawlarına da itibar qaratiw lazım boladı. A'ne sonda g'ana materiallıq h'a'm ma'nawiy ma'deniyattın' bir-biri menen o'z-ara baylanıslıg'ı h'a'm bul a'zeliy h'a'diye ekenligi ayan boladı. Bunı ja'nede teren'irek tu'siniw ushın tariyxqa na'zer taslayıq. İnsaniyat rawajlanıwının' baslang'ısh da'wirlerinde materiallıq turmıs menen ma'nawiy turmıs pu'tin birlikte payda bolg'an. Alg'ashqı du'zim jag'dayında h'a'r eki tu'rdegi ma'deniy protsess ayırıqsha rawajlanbag'an, bir-birinen ajıralmag'an edi. İnsaniyat h'a'diyseler h'a'm buyımlardı bir qıylı h'alda tu'singen. Alg'ashqı da'wir adamının' bul ta'rizde pikirlew protsessi ayırım xalıqlardı (misalı italiyalıqlardı) «pu'tkil du'nya bir ma'mleket» degen sezimge alıp kelgen. Ha'diye h'a'm buyımlardıń bir qıylılıg'ın insan tabiyatındag'ı uqsashlıqta gu'zetiw mu'mkin. Alg'ashqı da'wir jag'dayında jasag'an qa'wimler turmısın gu'zetip atırg'an alamlar, barlıq jabayı qa'wimler bir-birine uqsaydı, degen juwmaqqa kelgen. Mıs: Muzey eksponatlarındag'ı dunyanın' ka'legen aymag'ınan

tabilg'an miynet qurallı, insannın' jasaw sharayatına mas buyımlar h'a'm baspanalar bul pikiridi ja'ne bir ma'rte tastıyıqlaydı. Du'nyanın' ka'legen muzeyi eksponatlarınan tastan jasalg'an balta, pıshaq, nayza h'a'm basqada qurallardı tabıw mu'mkin.

Da'wirler o'tip ma'nawiy iskerlik materiallıq ma'deniyattan ajıralıp shıqtı. Ma'lim bir da'wirge ta'n a'deplilik o'lshepler qa'liplesti, din, sanat, h'uıqıq, siyasat, pa'n payda boldı., Ma'lim topardag'ı adamlar bul tarawlar menen shug'ıllana basladı. A'yyemde «ma'deniyat» termini tek ma'nawiy ma'deniyattı na'zerde tutqan. Haqıyqat, go'zzallıq h'u'kimran bolmag'ı lazım degen qarasar payda bolg'an. Tek Orta Aziyada emes al pu'tkil Shıg'ısta bul ideya h'a'm ta'liymatlar ma'deniy turmıstın' tiykarı bolıp xızmet qılg'an. İndustrial ja'miyet payda bolg'annan son', texnika rawajlanıwı h'a'm texnologiyalar tezlik penen almasatug'ın boldı. Bul bolsa insaniyat barlıq materiallıq ma'deniyatın u'yreniwge tu'rтки boldı. İnsanlardın' a'meliy qayta o'zgartiriwshilik iskerligi ju'zege keldi. Tiykarında industrial ja'miyet ekonomikalıq h'a'm siyasiy revolyutsiyanın' o'nimi. «Ekonomikalıq revolyutsiya» termini astında Angiliyadan kelip shıqqan ullı industrial revolyutsiya na'zerde tutıldı. «Siyasiy revolyutsiya» da bolsa ullı Frantsuz revolyutsiyası na'zerde tutiladı. Bulardın' ekewide XVIII a'sirde payda boldı. Angliya mashinasazlıq h'a'm jan'a nızamlar islep shıqtı. Zavod h'a'm fabrikalardın' ken'eyiwi, islep shıg'arıw jag'daylarının' jaqsılanıwı, h'a'm adamlardın' ortasha jasının' uzayıwı na'tiyjesinde industriallastırıwıg'a alıp keldi, yag'nıy adamlar o'z tilekleri menen awıllardan qalalarg'a kele basladı. Bunnın' na'tiyjesinde bolsa qalalar xalqı ko'beydi, olar qolay jag'day jaratıwıg'a, jasaw jag'dayına, ma'deniy xızmetler ko'rsetiliwine, jaqsı bilim alıwına eristi.

A'lbette, bul ta'rizdegi ma'deniy turmıs du'nyanın' tu'rli ma'mleketlerinde h'a'r qıylı keshti. Orta Aziya respublikalarında industrial ja'miyet ma'deniyatı XIX a'sir aqırı XX a'sir baslarına tuwrı keldi. Rossiyada bolsa industrial ja'miyet ma'deniyatı erterek baslandı.

XXI a'sirge kelip texnologiyanın' rawajlanıwı na'tiyjesinde industrial ja'miyet ma'deniyatınan axborot ja'miyeti ma'deniyatına o'tiw jedellesti. Ha'zirgi ja'miyette axborot izlew, analiz qılıw h'a'm en' jaydırıw-rawajlanıwdın' tiykarg'ı faktorına aylandı. Solardan AQSh h'a'm Batıs Evropa ma'mleketleri «axborot ja'miyeti» ne mısıl bola aladı. Bul ma'mleketlerde ishsi ku'shlerdin' 60-80 % ti tikkeley axborot jaratıw, qayta islew h'a'm uzatıw menen ba'nt. Axborottın' tu'rli ko'rinishleri-internet, kabel

televideniesi, videodisk h'a'm onn' bir qansha tu'rleri insaniyattin' ma'deniy turmıs da'rejesine u'lken unamlı ta'sir ko'rsetpekte. İnsaniyat tariyxıy rawajlanıw protsessinde tiykarınan materiallıq ma'deniyatqa u'lken itibar qaratqan h'a'm ma'deniyattın' bir kansha ko'rinislerin basıp o'tken. Materiallıq ma'deniyattın' bul ko'rinisleri to'mendegiler esaplanadı:

Birinshi ko'rinisi – miynet quraları, barlıq islep shıg'arıw quralları, turaq jaylar, baylanıs, texnika qurılmaları. Ulıwma, insaniyat qolı menen jaratılǵ'an buyımlardıń barlıǵ'ı, sonday-aq materiallıq ma'deniyattın' ko'rinisi h'a'm tu'rleri jamiyet turmısınan materiallıq texnik tiykarı dep ataladı. Islep shıg'arıw texnologiyaları, miynet o'ndirisinde qatnasıwshılardıń do'retiwshilik iskerligi, olardıń bilim da'rejesi, islep shıg'arıw ma'deniyatına qosqan u'lesi, olardıń fizikalıq h'a'm ma'nawiy imkaniyatları islep shıg'arıw texnika ma'deniyatınan ayırıqsha bo'limin quraydı. Materiallıq ma'deniyattın' ekinshi ko'rinisi- sotsiallıq turmıs xa'm onn' barlıq tarawlarınan normativ h'a'reketin ta'miyinlewshi sotsiallıq institutlar, sho'lkem h'a'm mekemeler iskerligi menen baylanıslı. Bul sıyaqlı h'akimiyat du'zilmeleri h'a'm og'an mu'na'sib basqarıw tu'rleri, sotsiallıq sho'lkemler ta'lim, jas awladtı ta'rbiyalaw h'am ta'lim beriw, sawlıqtı saqlaw h'a'm dem alıw, bos waqıt xa'm kewil ashır orınları dizimi sıyaqlı, a'melde ja'miyettin' ma'deniy rawajlanıwın saqlaydı, o'zgerledi h'a'm qayta qa'liplestiredi.

Materiallıq ma'deniyattın' u'shinishi ko'rinisi (islep shıg'arıwshı h'a'm qayta islep shıg'arıwshı) shaxs esaplanadı. Materiallıq ma'deniyattın' bul ko'rinisi insannın' ta'biyyiy, yag'nıy biologik h'a'm de sotsiallıq barlıq ma'selelerin o'z ishine aladı. Sonın' menen birge, a'wladlar ortasındag'ı o'z-ara ma'deniy qatnasıqlar, bundag'ı mashqalalar da usı tarawg'a tiyisli.

Ma'deniyattın' joqarıdag'ı ko'rinisleri bir-biri menen baylanıslı, ma'deniyattın' barlıq ko'rinisleri tariyxıy rawajlanıw protsessinde insaniyattın' jasaw ta'rizi h'am iskerligine baylanıslı ra'wishte o'zgerip baradı, bir dawirdegi ma'deniy h'a'diyse keyingisi ushın tiykar boladı.

Ma'deniyat ko'rinisleri

Jazıw payda bolg'ang'a shekem		
Zamanago'y		tariyxıy
Apiwayı		quramalı
an'shılıq	palızshılıq	sanaat
tirishilik o'tkiziw	sharwashılıq	diyxanshılıq

İnsan ulg'ayıp, er jeter eken, h'a'r tu'rli sotsial-deogrfik toparlarg'a tiyisli boladı. A'yne payıtta ol ja'miyettegi, h'atte onnan sırttag'ı ma'deniyattın' da sezilerli ta'sirinde boladı. Bunnın' na'tiyjesinde insan eki, bazıda onnan da ko'p ma'deniyat ta'sirinde qaladı. Mısalı keshegi student bu'gin qa'niyge bolıp, u'lken bir ka'rxanag'a injener bolıp jumısqa o'tedi. Endi ol sanaat yaqi industrial ja'miyet ma'deniyatına maslasadı, islep shıg'arıwda yaqi xızmet ko'rsetiw tarawında is alıp baradı, ja'miyettegi ma'deniy rawajlanıwında u'lken a'h'miyetke iye boladı. Basqa bir adam sırtqa oqıw yaqi iske ketedi. Endi ol basqa xalıqtın' qatnas ma'deniyatına, usı ja'miyettin' nızamlarına boysınadı. Na'tiyjede ma'deniyat aymaqlıq qa'siyetke iye bolıp baradı.

İnsan tu'rli ma'deniy du'nyag'a kirip barar eken, onın' ishki du'nyası h'a'm h'a'reketlerinin' mazmunı bayıp baradı. Biraq ko'p ta'repleme, tu'rli ma'deniy du'nyag'a tiyislilikтин' ma'lim unamsız ta'repleride bar, yag'nıy endi ulg'ayıp kiyatırg'an jas a'wlad basqa ja'miyetke aralasıw protsessinde tosattan jaman ortalıqqa tu'sip qalıwı da mu'mkin. Joqarıda biz aytqan na'shebentlik, ishkilikpazlıq usı illetlerden bolıp, ko'birek jat ma'deniyattın' ta'sirinde payda bolıwı mu'mkin. Bul a'llette xalıqtın' ka'liplesip atırg'an o'zligine ta'sir ko'rsetedi. Sonın' ushın o'zge ma'deniyattın' da'stu'riy ta'replerinin' yamasa ondag'ı unamsız illetlerdin' kirip keliwine jol qoymashlıq za'ru'r boladı. Ma'deniyattın' ba'rh'a' jan'alanıw protsessin ta'miyinlep barıw og'ada a'h'miyetli.

Materiallıq ma'deniyattın' u'shinshi ko'rinsine insan turmısı iskerliginin' fizikalıq,meditsinalıq-biologik ka'siyetleri h'aqqındag'ı, ja'miyette ju'zege kelgen h'a'm tariyxıy rawajlanıwdın' o'zine ta'n qa'siyetlerin sa'wlelendiriwshi ma'deniy da'stu'rlerge, salamat a'detlerge mas mashqalalar kiredi. Solardan, insannın' turmıs tarizi, awqatlanıwı h'aqqındag'ı a'piwayı bilimleri, ekologiya ma'seleleri usı ko'rinske kiredi.

Materiallıq ma'deniyat tariyxıy protsess esaplanadı. Ha'r bir dawirdin' materiallıq ma'deniyatı h'aqqındag'ı tu'sinik basqa bir da'wir ushın a'h'miyetsiz bolıp qalıwı mu'mkin. Sebebi klasslıq ja'miyetke o'tkende, a'dep h'a'm ideologiya o'zgeredi, jan'asha diniy filosofiyalıq qo'z-qaraslar payda boladı. Sotsiallıq turmıstın' barlıq tarawlarında alg'a ilgerilew payda boladı.

Ma'deniyattın' tiykarg'ı wazıypaları to'mendegiler:

1)Dunyanı o'zlestiriw h'a'm qayta o'zgeritiw wazıypası: insan du'nyanı o'z maqset ma'plerine mas h'alda u'yreniw za'ru'rliğı turmıs talapların qandırıw za'ru'rliğı menen baylanıslı boladı..

2)Qorg'aw h'a'm maslasıw wazıypası: ja'miyet h'a'm ta'biyat ortasındag'ı turaqlılıqtı saqlawdan ibarat. İnsan uzaq waqıt qıyın ta'biyiy sha'rayatlarda barlıq jan'a qorg'aw quralların islap shıg'ıw za'ru'rliğnin sezedi, o'zin sog'an ko'nliktiredi. (ot, turaq jay,kiyim, diyxansılıq h'am t.b oylap tabadı). Sol sebepten adam aman qaladı. Ma'deniyattın' bul wazıypası zamanlar o'tiwi menen insaniyat za'ru'rliğine maslasıp baradı. Mısalı, keyingi waqıtlarda insaniyat aldında turg'an mashqalalardan biri ekologiya bolıp, insan o'zin qorg'awshı qurallardı jaratıwg'a za'ru'rlik sezedi. .

3) Signifikativ (belgilew, ko'rsetiw) wazıypası: ma'ni, at, belgiler ko'lemin payda qılıw quralında dunyanın' ko'rinisi, waqıyalar belgileri dizimin (tsifr, jazıw) jaratadı. Seziw organları da sana da bag'dardı anıqlaw dizimin insang'a ta'miyinlep bermeydi Bul wazıypanı mag'lıwmatlardı o'zinde saqlamastan, teoriyalıq modeller h'a'm axborotlar bilimin toplawdı payda etiw ushın tek material bolıp xızmet qılıwshı mazmun orınlawdı.

4) Axborotlardı jaratıw h'a'm jıynaw wazıypası— xabarlardı jıynaw h'a'm saqlaw,yad h'a'm xabarlardı h'a'r-qıylı buyımg'a jazıw (qoljazbalar, suwretler,plastinkalar, kitaplar, videodisk h'a'm t.b.) dan ibarat. Ha'r qanday jag'dayda da axborot jaratıw, onın' a'h'miyeti h'am mazmunın ta'rtipke salıw boyınsha ma'lim usıl

h'a'm belgiler dizimi za'ru'r. Ha'zirgi da'wirde ken' ko'lemli h'a'm og'ada a'h'miyetli belgiler dizimi bul til bolıp qalmaqta.

5) Kommunikativ (baylanıs almasıw) wazıypa- mazmundı anıqlaw ushın bilimler, pikirler, ma'nawiy faktorlarda o'z-ara almasıw esaplanadı. Soltsiallıq turmıs turaqlı ra'wishte energiya, axborot, o'z-ara a'meliy birlikti talap qıladı.

6) Normativ wazıypa–insanlardın' a'dep-normaların jolg'a qoyıw, ja'miyette salamat ortalıqtı qa'liplestiriw maqsetinde a'depliktin' a'h'miyetin rawajlandırıwdan ibarat esaplanadı. Qanday da bir is-h'areketi yamasa bir predmetler, na'rselerdi jaratıw tarawında islep shıg'ılg'an h'am ja'miyet ta'repinen maqullang'an anıq qag'ıydalar esaplanadı. Norma ma'lim maqsette en'gizilgen ko'p a'sirlik da'stu'rlerge tayanadı h'a'm da'stu'rlerdi maqullap, ja'miyetke alıp kiriwge jol beredi yamasa ma'jbu'riy ra'wishte ko'p a'sirlik da'stu'rlerdi toqtatadı. Normanın' mazmunı jamiyette turaqsızlıq ortalıg'ı payda bolmasıg'ı ushın adamlar is-h'a'reketin, minez-qulqın ta'rtipke salıw, anıq shegeralar arqalı belgilewden ibarat.

7) Ma'nawiy ortalıq jaratıw wazıypası-da'stu'riy bayramlar, diniy meresimler, oynılar, tamasha protsessinde ruwxıy talıg'ıwdı saplastırıwdan ibarat. Qanaatlandırılmag'an tilek, jariqqa shıqpag'an niyet, a'melde qadag'an etilgen qatnasıqlar ruwxıy talıg'ıwdı payda etedi. Bul tek bir adam salamatlıg'ına kerı ta'sir etip qalmastan, massalıq ra'wishte tarqalıp ketip, ja'miyettegi salamat ortalıqtın' buzılıwına alıp keliwi de mu'mkin.

Qullas, insanlar jaratqan materiallıq, ma'nawiy qa'diriyatlar h'a'm baylıqlar-olardın' qa'bileti, qatnasıqları h'a'm mazmunın bayan kılıwdan ibarat. İnsan bul materiallıq h'a'm ma'nawiy qa'diriyatlarğa o'z qatnasın bildirer eken, sol menen bir waqıtta insannın' o'zi de jetilisip, o'zgerip baradı. Demek, ma'deniy h'a'diyse buyımlar tu'rinde, insan iskerliginin' tayar o'nimi tu'rinde h'a'm insannın' qa'bileti h'a'm de bilimleri tu'rinde de a'mel qıladı.

Tema boyınsha ta'kirarlaw ushın sorawlar

1. Ma'deniyat qanday tarawlarg'a bo'linedi?
2. Materiallıq ma'deniyattın' tiykarg'ı belgileri nelerden ibarat?
3. Ma'nawiy ma'deniyattın' belgilerin sanan'.
4. Materiallıq h'a'm ma'nawiy ma'deniyattın' o'z-ara qatnası qanday?
5. Ma'deniyattın' jamiyet turmısındag'ı wazıypaların aytıp berin'.

6. Ma'deniy qa'diriyatlar degende neni tu'sinesiz?

9. Ma'deniy qa'diriyatlardın' shaxs barkamallıg'ı h'a'm ja'miyet rawajındag'ı a'h'miyetin aytıp berin'.

Temag'a tiyisli tiykarg'ı tu'sinikler ta'ripi:

İnkulturatsiya – shaxstın' ma'deniylesiw protsessii, shaxs ta'repinen, milliy h'a'm ulıwmainsanıy qa'diriyatlardın' o'zlestiriliwi;

İndividualizatsiya–İndividualizatsiya. Ma'deniyat ma'lim shaxslar qa'biletin, uqıpın, o'zgesheliklerin jetilistiriwge mo'lsherlengen h'a'reket.

Tsivilizatsiya–ja'miyet rawajlanıwının' ma'lim bir basqışhı, sotsial-ekonomikalıq formatsiya dizimi, ma'deniyat rawajında aymaqlıq, geografik jaylasıw (mıs, Batis tsivilizatsiyası) diniy, etnik, ma'deniy birlik–İslam tsivilizatsiyası h'a'm t.b.

Qadriyat –waqıyalardag'ı ma'lim h'a'diyselerdin' ulıwmainsanıy, sotsiallıq-a'deplilik,ma'deniy-ma'nawiy a'h'miyetin sa'wlelendiriwshi filosofiyalıq tu'sinik. Qa'diriyatlar (mıs. a'dep, miyras) ulıwma insanıy, aymaqlıq, milliy, shaxsiy bolıwı mu'mkin (u'rip-a'dep, bayramlar).

Ma'deniy rawajlanıw h'a'm ma'deniy miyras

Miyras, joqarıda aytıp o'tkenimizdey, ken' ko'lemlı tu'sinik. Sonlıqtanda ol birinshi na'wbette du'nyadag'ı barlıq xalıqlardın' mu'lki bolıp esaplanadı. «Ma'deniy miyras – delinedi, «Filosofiyalıq» so'zlikte, - a'wladlar ta'repinen jaratılğ'an a'meliy ta'jiriybelik, ta'rbiyalıq, ilimiy, diniy h'a'm ruxıy ko'z-qaraslarda xalıq ma'deniyatı h'a'm ruxıylıg'ı h'a'qındag'ı birlikler tiykarı»

Ma'deniyat h'a'rqanday da'wirde de rawajlanıw protsessinde o'zgerip, jetilisip barg'an. İnsan da'slepki o'mirinde tirishiliktin' tu'rli sha'rtlerin–an'shılıq, sharwashılıq, diyqanshılıq, o'nermentshilikti payda etti, h'a'm bul bara-bara qala h'a'm awıl turmısın payda etti. Keyingi a'wlad ata-babalarımız jaratqan ku'ndelikli qurallardan mu'tajliklerine baylanıslı o'zlerine kerekli sha'rtlisin paydalanıp, olardı o'zlestirip otırg'an. Bulardın' ayırımları turmıs-tirishilikte aytarlıqtay da'rejede paydalanbag'anlıqtan umıtılıp ketken, al ayırımları saqlang'an. Muzeylerdin' qurılıwı h'a'm muzeylerdegi h'a'r qıylı ko'rgizbeler o'tmishtegi ata-babalarımızdın' o'miri h'a'm olardın' jasaw jag'dayın turmıs ta'rzın ko'rsetip beriwge tiykarlang'an.

Bu'gingi ku'nde bizler ushın miyras bolıp qalg'an h'a'diyseler o'tmishtegi turmıstın', o'mir su'riwdin' a'h'miyetli sha'rtlerinin' birine aylang'an. Ma'deniy miyrastın' geybir ta'repleri, joqarıda aytqanıımızdın', mu'ta'jlikti qanaatlandıra almag'anlıqtan joytıılıwg'a sebep bolg'an bolsa, al geybirewleri du'nyalıq a'h'miyetke iye bola alg'an. Ullı jipek jolı ju'zege keltirgen materiallıq h'a'm ruxıylıq bunın' ayqın da'liyli. Ha'zirgi waqıtlarda du'nya ma'deniyatı tariyxında «Ullı Jipek jolı ma'deniyatı» degen at payda boldı. Demek, da'slepki da'wirde materiallıq mu'ta'jlik quralı bolg'an na'rse du'nya ju'zlik ma'deniy h'a'diyselerge aylandı. Sonlıqtanda «Ullı jipek jolı ma'deniyatı» h'aqqında tuwrıdan-tuwrı mag'lıwmat bermekshimiz.

Ullı jipek jolı Qıtaydın' orta bo'liminen batıs Jer orta ten'izi boylarına shekemgi sozılğ'an h'a'm Evroaziyanın' qurg'aqlıq bo'legin kesip o'tken. Bul jol 7000 kilometrden uzınıraq. Qıtay – du'nyada birinshi bolıp nawqan qurtın bag'ıwdı oylap tapqan ma'mleket, sonday-aq nawqan qurtının' tuqımı Qıtay sırtqı sawda baylanısında batıs ma'mleketlerine eksport etiletug'm tiykarg'ı tovar tu'ri edi. Sonı aytıp o'tiw kerek, jipek jolı jeke ma'deniyat bolıp belgilenbegen bolsa da, İnan, Hindstan, Orta Aziya h'a'm Qıtay ma'deniyatın ma'lim da'rejede o'zgerken.

Ullı Jipek jolının' tiykarg'ı bo'legi Orta Aziyadan o'tken. Bul jol Orta Aziyanın' taw dizbekleri boyınsha belgilengen. Kopetdag' İrannın' shıg'ıs bo'limindegi Xorasan u'lkesi menen Orta Aziyanın' batıs bo'limi tegisligin ekige bo'lip turadı. A'miwda'rya h'a'm Sırda'rya osı tegislikten ag'ıp o'tedi. Shıg'ıs İnan, Hindstan h'a'm Qıtay arasında jaylaskan jipek jolının' tiykarg'ı sızıg'ı batıs, arqa h'a'm shıg'ısqa karay sozılğ'an. Bul jollar orayı Orta Aziyada tutasqan edi. Ullı jipek jolı birqatar ma'mleketlerdin' ekonomikalıq rawajlanıwında a'h'miyetli rol atqarg'anı ma'lim. Lekin sawda baylanıslarında payda bolg'an bul mu'na'sa'betlerdin' ma'deniy rawajlanıwında g'ı roli qanday boldı? A'sirese, Ullı jipek jolı ekonomikalıq salada qanshelli rol oynag'an bolsa, ma'deniy rawajlanıwda da a'h'miyetli alg'a ilgerlewlerge sebep boldı. A'sirese, bir ma'mlekettegi dinnin' basqa ma'mleketke barıp bekkem ornalasıwında ko'rinedi.

Jipek jolında g'ı din tarawında h'a'r qıylı ko'riniş payda bolg'an. Sonday bolsa da, diniy ag'ımnın' mazmunın bir-birine uqsas bolmag'an eki tu'rge – milliy din h'a'm du'nyalıq dinge bo'liw mu'mkin. Milliy din – sol xalıq h'a'm millet ag'zaları arasında g'ı u'rp-a'detlerdi ko'rsetedi. Bul din du'nya boylap jayılg'an masıxlıq, moniylik, buddalıq h'a'm islam dinleri siyaqlı emes. Milliy dinnin' da'slepki ko'riniş sıpatında otparaslıqtı

aytıw mu'mkin. Bul ag'ım tariyxta «Baktriya dini» dep te ataladı. Bul diniy ag'ım dinge sadıq adamnın' sıyınıwı menen birlesip ketken edi. Grek-Baktriya ma'mleketi (b.e.aldın'g'ı 256-75) da'wirinde h'a'r qıylı grek xalıqları Baktriya territoriyasına kirip kelgen. Grek-Baktriya ma'mleketi aymag'ınan tabılg'an su'wretler usıdan derek beredi. Bul qudaylarg'a sıyınıwshılardıń grek emesligi anıq. Su'wrettegi adamlar jergilikli otqa sıyınıwshılar bolıp, o'zlerinin' qudayına – grek qudayına sıyınǵ'anday ibadat etip bag'ing'an. Solay etip, grek uslubına ta'n belgi jaratqan. Qudaylardın' su'wretin ibadatxanalardıń diywalında su'wretlew menen sheklenip qalmaq, grek-baktriya ma'mleketi pulına da tu'sirgen. Na'tiyjede sawda-satıq mu'na'sa'betleri menen birge grek qudayları basqa jerlerge de tarqalg'an. Qushan imperiyasına ta'sir etken h'a'r qıylı ma'deniyat, tiykarınan, dinler sol da'wirdegi metall pullarda o'z ko'rinishin tapqan. Bul metall pullarg'a bud h'a'm buddaviylikke tiyisli h'a'r tu'rli ko'rinishler tu'siriliwinen tısqarı, otqa sıyınıwshılar qudayınnıń, h'ind patshaları, grek h'a'm rim patshaları tu'sirilgen. Qudaylardın' atı pullarg'a grek jazıwında jazılg'an.

Otqa sıyınıwshılıq ag'ımındaǵı patshanın' atı Baktriya otqa sıyınıwshılıq dininde saqlanıp qalg'an. Bul olardıń Qushan ibadatxanalarındaǵı a'h'miyeti h'a'm atqarg'an roli ulıwma alg'anda ortodoksal otqa sıyınıwshılıq dini menen uqsas degeni emes, a'lbeste. Shama menen 15 kisilik otqa sıyınıwshılar qudayınnıń Qushan ibadatxanalarındaǵı en' u'lken bir topar qudayı ju'zege keltirgen. Olardıń ishinde «a'dalat» h'a'm «ma'mleket» qudayları da bolıp olar usılardın' ekewi, otqa sıyınıwshılıq qa'wimlerinde bul altı a'wliyege «aqıl-parasat» penen bekkem birlestirilgen. Bunı usılayınsha tu'siniw kerek, xan ashıqtan-ashıq ibadat etiwine bular sebepshi bolg'an, yamasa quyash qudayı menen urıs qudayınnıń urısta jetiskenlikleri bul xanlıqtın' diniy a'leminde a'h'miyetli rol oynag'an. Ma'deniy miyras a'wladlar asıp tariyxıy h'a'diyse sıpatında saqlanıp qalar eken, ruwxıylıq protsessinin' de en' a'h'miyetli bo'limi esaplanadı. Ha'zirgi waqıtta ma'deniy miyras h'a'r qıylı tu'rleri milliy yamasa aymaqlıq qung'a iye bolıwı menen birge, insaniyattın' ulıwmalıq estelik miyrası bolıp qaladı.

Joqarıda aytıp o'tkenimizdey, diniy qa'diriyatlar, a'yyemgi dinlerdin' bir-birine aralasıwı tek bir neshshe xalıqlar, ma'mleketler diniy qa'diriyatı bolg'anı ushın ulıwma insaniyılıq ma'deniy estelikleri esaplanbaydı, ba'lkim insaniyattın' du'nya qarası, turmıs tu'sinikleri, pazıyletleri h'a'm basqalar jer ju'zindegi basqa territoriyalardas jasawshı insanlarda bayqalg'anı ushın da ulıwma insaniyattın' mu'lki esaplanadı.

O'nermentshilikke tiyisli, o'tmish h'a'm bu'gingi da'wirdegi imaratlar, olardın' tariyxı, bir-birinen parqı, o'z da'wiri ushın a'h'miyetli h'a'diyseler ekenligi ma'deniy rawajlanıwdın' a'h'miyetli belgisi bolıp tabıladı. Ma'selen, Qushan imperiyası da'wirine tiyisli Surx-Qatala ibadatxanası (Shıg'ıs Afg'anstan) nın' du'ziliwi de o'zine ta'n belgi. Bul ibadatxana tawdın' joqarı biyiginde qurılǵ'an bolıp, Frantsiya arxeologları ta'repinen tabılǵ'an. İbadatxana ortasında qurbanlıq tekshesi bolıp, ol adamlardın' ibadatxanag'a a'kelgen zatları ushın isletilgen bolıwı mu'mkin.

Usı ibadatxanadan bir yarım metr alısta kishi ibadatxana da qurılǵ'an bolıp, mu'mkin ol taw biyikligine qurılǵ'an ibadatxananın' bir bo'limi bolsa kerek. Bul ibadatxananın' ishinde u'sh budda h'a'ykeli bar biraq bul h'a'ykeller wayranlang'an. Bul h'a'ykeller ten'gelerdegi su'wretlerge uqsap ketedi. Ha'ykellerde mo'rdin' ko'rinisi bar bolıp, og'an lawlap janıp turg'an ottın' ko'rinisi tu'sirilgen. Qushan imperiyasına tiyisli ma'deniy miyraslarda lawlap janıp turg'an ottın' ko'rinsi ko'rinisi ko'p ushırasadı. Ottın' ko'rinisi Ullı jipek jolındag'ı bir qatar Buddha h'a'ykellerinin' belgisi bolıp qaldı. İlimpazlardın' izertlewlerine qarag'anda ma'deniy miyraslardag'ı ottın' ko'rinisi Mesopatamiyadan kirip kelgen. İbadatxanada saqlanıp qalg'an ja'ne bir a'h'miyetli zatlardan qurılıs h'a'm boyaw a'sbapları, bir bet Qushan jazıwında jazılǵ'an Baktriya a'debiyatınan u'g nusqa h'a'm grekshe u'lken h'a'ripler menen jazılǵ'an esteliklerdin' bo'lekleri, ja'ne belgisiz bir jazba estelikten bir bet, nag'ıslar h'a'm bir qansha ten'geler esaplanadı. Bulardın' arasında ibadatxanag'a baratug'ın joldan tabılǵ'an jazba estelik bar. Estelik grek-baktriya jazıwında. Jazba esteliktin' mazmunı to'mendegishe: «Kanishka ibadatxanasındag'ı bul qorg'ang'a usı ibadatxana iyesi patsha Kanishkanın' atı qoyılǵ'an». Bul jerde suw qurıp qalg'anlıqtan, adamlar ibadatxanı ta'rk etiwge ma'jbu'r bolǵ'an.

Usı da'liylerden ko'rinip turg'anınday, o'tmishten qalg'an qalg'an estelikler qanday ko'lemde, qay ko'riniste bolmasın insaniyattın' jetiskenliklerinin' na'tiyjesi bolıp tabıladı. A'sirese, Xorasan-A'miwda'rya wa'layatının' sanaatı h'a'm ma'deniyatında o'zine ta'nligi menen ajralıp turıwınan derek beredi. Dushpanlarg'a jen'ilmew ushın qurılǵ'an a'skeriy qorg'anlar, Sog'd ma'mleketi territoriyasınan tabılǵ'an gu'mis ıdıslarg'a sızılǵ'an su'wretler bunın' ayqın ko'rinisi. Qoy qurılǵ'an qalanı da usınday o'zine ta'n ma'deniy esteliklerden sanaladı. Qala a'tırapı diywal menen qorshalǵ'an. Diywal dushpanlardan qorg'anıwg'a h'a'm jasaw imkaniyatın bergен. Qala dumalaq

ko'riniste bolıp, qala ishinde eki qabatlı oq jayg'a uqsas domalaq imarat bar edi. Bul ya patshanın' maqbarası yamasa qaytı bolg'an patshalardı eslew ushın qurılǵ'an diniy imarat bolg'an.

B.e. 1 a'sirinen keyin Xorasan-A'miwda'rya ma'deniyatı kriziske ushıradı. Endi onın' a'tirapınan Baktriya, Qushan ma'mleketlerindeki sanaattın', o'nermentshiliktin' usı ma'mleket sanaatına ku'shli ta'sirin ko'riw mu'mkin edi. En' a'h'miyetlisi, h'a'r bir xalıqtın' g'a'rezsiz, ta'kirarlanbas ma'deniyatı bar, biraq siyasiy jag'daylar, ma'deniyatqa da o'z ta'sirin tiygizedi. Bir tariyxıy da'wirnen ekinshisine o'tiw protsessinde de ma'deniyattın' h'a'r eki tu'rinde – materiallıq ma'deniyatta, ruwxıy ma'deniyatta o'zgerisler ju'z beredi. Bunın' jaqsı h'a'm jaman ta'repleri de bolıwı mu'mkin. Ma'selen, arablar arqalı islam dininin' kirib kelgeni jaqsı bolsa da, biraq arablar bul jerdin' ma'deniyatın joq etti, a'sirese materiallıq ma'deniy miyraslardı wayran etti, Oraylıq Aziyanın' jergilikli jazıw ma'deniyatına ta'sirin jasadı. Ulıwma alg'anda ruwxıy ma'deniyatta, materiallıq ma'deniyat sıyaqlı miyraslıq a'h'miyetke iye. O'tmishte da'stu'r sıpatında jetip kelgen ma'deniy estelikler qa'diriyat sıpatında saqlanıp qaladı, biraq olardıń ko'pshiligi bu'gingi ku'n ushın xızmet etpese de. Biraq materiallıq ma'deniyattın' a'h'miyeti u'lken. Aytayıq o'tmishtegi a'yyemgi u'y-ruzigershilik buyımları, sanaat h'a'm muzıka a'sbaplarına bu'gingi ku'nde mu'tajlik bolmasa da, ma'deniy miyras sıpanıda a'h'miyetin saqlap qala beredi. Ma'lim bir da'wirdegi xalıqtın' jasaw ta'rzi, du'nya-qarası, ku'ndelikli turmısımızdag'ı h'aqındag'ı h'a'r tu'rli tu'sinikleri usı buyımlar arqalı ko'zge taslanadı.

O'tmishten h'a'zirgi ku'nge shekem jetip kelgen miyraslar ko'rinis h'a'm mazmunın o'zgeriwi mu'mkin. Mısalı, da'stu'rler, ma'resimler, u'rp-a'detlerdin' zaman h'a'm ja'miyet talaplarına, ma'h'a'lliy maslasıwın aytsaq boladı. Aytayıq, jerlew ma'resimi h'a'm toy-mereke ma'resimlerindeki o'zgerisler jergilikli jag'daylarg'a baylanıslı bolıwı menen birge, ja'miyet talaplarına da maslasıp baradı. Ulıwma alg'anda, ma'deniy rawajlanıw o'zgerip, bayıp turıwshı jag'day. Ma'lim bir da'wirlerge kelip bir buyım yamasa miynet quralları, an'shılıq quralları h'a'm basqalardıń o'z da'wiri ushın za'ru'r bolg'an a'h'miyeti kemeysi de, ma'deniy jag'day sıpatında saqlanıp qaladı. Sonın' ushın da ma'deniy miyraslarımızg'a iyelik etiwimiz nızamlı tu'rde sha'rtli jag'day.

Demek, materiallıq h'a'm ruwxıy miyras – tariyxıy h'a'diyse. Ol ulıwma xalıqlıq, territoriyalıq, milliy, ka'sibiy bolıwı mu'mkin. Waqtı kelip bir da'wir h'a'm milletge tiyisli miyraslar ulıwma insanıy qa'diriyatlardı payda etse – ta'biy jag'day. Ja'h'a'n mu'lkinе aylang'an ilimiy h'a'm diniy qa'diriyatlar, Shıg'ıs xalıqlarına ta'n da'stu'rler o'nermentshilik buyımları, qurılıslar bunın' ayqın mısalı bola aladı.

Ma'deniy miyrastın' mexanizmi to'mendegi ayırmashılıqlarg'a iye:

1.Ma'na'wiy miyrastın' dawamlılıg'ı. Ata-babalarımız jaratqan barlıq baylıqlarg'a jan'a a'wladlar miyrasxor boladı, tariyxıy a'h'miyetin joytqan ma'deniyat ornında jan'a ma'deniyat payda boladı, buring'ılarınan ko'p na'rseler o'zlestiriledi. O'tmish ta'jiriyesi bu'gin h'a'm keleshekke payda keltiriwi mu'mkin, sonday-aq bu'gin umıtılğ'an na'rseler pu'tkilley joq bolıp ketpeydi. Mısalı, V.Shekspir ju'z jlday umıtılıp, keyingi a'wladlarımız ushın ja'h'a'n a'debiyatı h'a'm drammaturgiyasının' klassigi sıpatında tanıldı.

2.O'tmishten keleshekke o'tiw protsessinde miyrastın' mazmunının' o'zgeriwi. Ma'deniy miyrastın' o'tiw da'wirinde ayırmashılıqları o'zgeriwi mu'mkin, yag'nıy miyras ko'z-qaras h'a'm bilim talaplarına muwapıqlılıg'ı jag'dayınan kelip shıqqan h'alda o'z mazmunın tabadı. Sonlıqtanda miyraslarımız sol ko'rniste keleshek a'wladlarımızg'a miyras bolıp qaladı. Bu'gingi ku'nge shekem Suqrat h'a'm Demokrit shıg'armalarınnı' h'aqıyqıy nusqası saqlannıp qalmag'an, biraq h'a'r bir a'wlad olardıń ideyaların o'zleri ushın jan'alap, olardıń filosofiyasın u'yreniwge tiykarlang'an mın'lag'an kitaplap jarattı.

Milliy ma'deniyatlar rawajlanıwınnı' teoriyalıq ma'seleleri

Tsivilizatsiyanın' h'a'zirgi basqıshında ja'h'an ma'deniyatınnı' tiykarg'ı tu'r-milliy ma'deniyatlar. Dunyada u'sh mın'g'a jaqın millet bolıp, olar dunya xalqınnı' 96 % n quraydı. Olardıń h'a'r biri o'z ma'deniyatına iye, o'z ma'deniyatı belgileri menen basqalardan ajiralıp turadı. Tu'rli aymaqlarda a'mel qılıp kiyatırg'an milliy ma'deniyatlar millet sanınnı' ko'p yaki azlıg'ına qaramastan o'zine ta'n rawajlanıw jolınan barmaqta. Bul o'zine ta'nlik olardıń sotsial-ekonomikalıq rawajlanıw da'rejesi, xojalıq tarmaqlarınnı' tu'r-tu'rliligi, ta'biyiy-ıqlımlıq sha'rayat, geografilik h'a'm aymaqlıq jaylasıw, ma'nawiy- miyrasqa baylanıslı. En' a'h'miyelisi h'a'r bir millet h'a'm onnı'

ma'deniyati rawaji emin-erkin, ta'biyiy-tariyxıy nızamlar tiykarında keshiwi tiyis. Bul obektiv protsesske subektiv ta'rizde zorlık ma'pleri menen jantaspaw za'ru'r. Tariyx guwa, bunday siyosat h'esh qashan jaqsı na'tiyjelerge alıp kelmegen. Bunun' uzaq bolmag'an da'liyli - buring'ı awqam territoriyasındag'ı milletlerge «h'a'r kim o'z ta'g'dirin o'zi belgilewi” siyosatı tiykarında milliy ma'deniyatlardı “jalg'ız sovet ma'deniyatına aylandırıw ideyası bolıp tabıladı. Chukchalar, evenkler, nenetsler, xanti-mansi sıyaqlı az sanlı milletler bul u'lgı aqıbetinde o'z tili, a'lipbesi, h'a'tteki atı-familiyasında ajıraladı (Basqın, koloniyalıq da'wirinde barlıq aymaqlarda awh'al usınday keshti.) Millet jasawı ushın, onın' milleti, ruwxıy a'lemi baylanıssız bolıwı kerek.

Ma'na'wiyatı jog'alg'an, ma'na'wiyatı kisenlengen millettin' keleshegi nursız. Degen menen, barlıq zamanlarda Jurt, Watan, Millet g'a'rezsizligi onın' ma'deniyatı rawajının' tiykarıg'ı sha'rti bolg'an.

Joqarg'ı Ken'estin' XVI sessiyasında İ.Karimov oraydan basqarıw da'wirin deputatlarğa esletip, “Oylap ko'rinler...sonda bizler kim edik? Sol jıllar ulıwma qanday da'wir edi? Ta'g'dirimiz, erkimiz kimlerdin' qolında edi? Kaaba deb qaerge sıyınatug'ın edik? Ha'r tan' “Assalam!”... degen gimn sazaları astında kimlerge qullıq qılıp oyanatug'ın edik? Tilimiz, dinimiz qay awh'alda edi?...

Milliy g'ururımız, u'rp-a'detlerimiz qanday tu'siniklerge almasırlanğan edi? “O'zimiz-o'zligimizdi bilerme edik?”, ku'ni keshe emespedi basımızdı ko'termesten jasag'anımız? degen edi. Bul tolqınlandırıwshı, qıyın sorawlarda jurt basshının' g'a'rezsizlik h'aqqındagı teren' tuyg'ıları, ja'mlengen.

Elimizde G'a'rezsizlik, Milliy oyanıw, Milliy reformalardın' bas injeneri bolgan İ.Karimov milliy ma'deniyat keleshegi, rawajlanıwı kontseptsiyasının' bas avtorı da bolıp esaplanadı.

Sebebi, ja'miyettin' rawajı-ja'miyettin', ma'deniyatdın' janalanıwı demek. Sotsiallıq reformalarda ja'miyettin' janalanıwı ma'deniy o'mirden ayra keshpeydi. Tiykarında ja'miyettin' sotsiallıq – ekonomikalıq o'mirinde ju'z bergen o'zgerisler – materiyallıq ma'deniyat du'zimindegi o'zgerislerdi, basqarıw du'zimi siyasiy-h'uquqıy reformalar adamlar, oyındag'ı o'zgerisler-ma'na'wiy ma'deniyat, onın' elementlerindeki o'zgerislerdi an'latadı.

İ.Karimovtın' barlıq pikirleri h'a'm leksiyaaları, tiykarınan, “Wzbekistonning wz istiqbol va taraqqiyat ywli”, “Wzbekiston - kelajagi Buyuk davlat”, “Yangi uy qurmay

turib eskisini buzmag”, “İstiqlol va manaviyat”, “Ozod va obod Vatan, erkin va farovon h’ayat - pirovard maqsadimiz”. “Wzbekiston XXI asrga intilmoqda”, “Wzbekiston XXI asr bwsag’asida” shig’armalarında – O’zbekstandı ja’h’a’n u’lgisindegi bazar mu’na’sibetlerine o’tiw sha’rayatında - ekonomikalıq rawajlanıw basqıshları, xojalıq ju’rgiziwdin’ jan’a sha’ra’yatındag’ı du’zilmesı ta’repleri, g’a’rezsizliktin’ siyasiy-h’ukıqıy meh’anizmlerin ko’rsetip qalmastan, jan’alanıwdın’ en’ quramalı protsessı – ja’miyettin’ ma’na’wiy tikleniwi milliy ma’deniyat rawajlanıwdın’ negizleri, basqıshları, wazıypaların da belgilep berdi. En’ a’weli ma’na’wiy miyrasqa mu’na’sebet.

Ma’na’wiy miyras – mın’ jıllar dawamında ata-babalar ta’repinen ajratılğ’an ekonomikanı jolg’a qoyıya, ja’miyetti aqıl menen basqarıw, ka’mil insan ta’rbiyasın a’melge asırıw, shan’araq h’aqqında g’amxorlık, meh’ir-mu’riwbet, iyman-insap, ata-analarg’a h’u’rmet, h’adallık h’a’m miynet su’yiwshilik h’aqqındag’ı ra’wiyat, h’ikmet, aqıl-na’siyat, jazısıwlar h’a’m qoljazbalar. Ha’r qanday janalanıw, jaratıw – miyrasqa mu’ra’jat etiw bolıp esaplanadı. Onı u’yreniw onı tiklewden baslanadı. Jurt basshımız Mırza Ulug’bek tuwılğan ku’ninin’ 600 jıllıg’ı mu’na’sibeti menen usılay degen edi: «Biz basqalardı kemsitiw niyetinen jıraqpız. Biraq, bu’gin ayırım saltanatlar xalqı qa’wim-qa’wim bolıp jasag’an zamanlarda bizin’ mu’ba’rek jerimizde ilim-pa’n jarqırıp jasnag’anı, ta’biyiy ilimler, tiykarınan, meditsina, matematika, astranomiya kibi pa’nler medreselerde oqıtılğanı, ilimiy akademiyaalar du’zilip batıs-shıgıska dan’q taratqanın eslese h’a’m bulardan h’a’r qansha maqtanısh etsek arzıydı”. Ja’h’a’n ilim-pa’ninin’ takrarlanbas oyshıl ullı babalarımız bolg’an, al Jabr h’a’m al Farobiy ilimine birinshi bolıp tiykar salg’an Muso al-Xorazmiy, meditsina iliminin’ alımı Aul Ali ibn Sino, jer shar tu’rinde ekenligin anıqlag’an alım Aul Rayh’on Beruniy, ullı matematik h’a’m astronom al - Farg’oniy, ullı tu’rk qa’wiminin’ piri esaplangan Xoja Ah’mad Yassaviy, aspan tilsimin ashkan Mırza Ulug’bek, Shıg’ıs Rafaeli dep ataq alg’an ullı su’wretshi Kamoliddin Beh’zod, g’a’zel mu’lkinin’ sultanı Alisher Navoiy, muqaddes ilimnin’ ten’i joq alımları imom İsmoil Buxoriy, At-Termiziy, fikh’ iliminin’ sardarı al-Marg’iloniy h’a’m basqa ko’plep ullı insanlar usı qutlı jerde tuwılıp, kamalg’a eristi, umumbashariy ma’deniyat rawajına o’zlerinin’ ta’kirarlanbas, biybah’a u’leslerin qosqan. Ga’p bul miyrastı tiklew, u’yreniw-g’a’rezsizlik jolında onnan paydalanıw, a’meliyatqa usınıwdan ibarat.

“Bazar ekonomikasına o’ tetug’ın ekenbiz, degen edi İ.Karimov, milliy-tariyxıy turmıs ta’rzimizdi, xalqımız urp-a’detlerin, da’stu’rlerimizdi, insanlardın’ pikirlew ta’rzin esapqa alamız”. Bul degen so’z, h’aqıqıy waqıya, qarar tawıp atırgan sotsiallıq-siyasiy, ma’na’wiyy ortalıqtı teren’irek baqlaw, u’yreniw tiykarında milliy ma’deniyattın’ tamırları, miyrastı tiklewge itibardı qaratıw demek. Bul degen so’z, o’tmishte qarabaxanag’a aylandırılǵ’an, jerge urılǵ’an arxitekturalıq esteliklerdin’ h’a’r bir muqaddes gerbishten babalarımızdın’ ilimiy, ko’rkem miyrasın u’yreniw, o’mirge qaytarıw, demek. Solay da boldı. Ullı babalarımızdın’ qa’biri jatırǵ’an ma’nziller abat etildi. Olardın’ ruwh’ı ushin estelik kompleksleri qurıldı, İslamlıq qa’driyatlar tiklendi - Orazı, Qurban h’ayıtı, Nawrız elge qaytarıldı, Quran karim, Ha’disi sha’rip h’a’m alımlarımızdın’ miyrası baspadan shıǵ’arıla baslandı. Bul ma’na’wiyy tikleniw, milliy oyanıwdın’ baslanıwı edi. G’a’rezsizlik sebepli ma’deniy miyrastı h’a’m tariyxıy h’aqıyqattı tiklew, milliy urp-a’detler h’a’m dasturlerdi rawajlandırıw, islam dinin jokarı ma’deniyat, tarbiyasına aylandırıw axmiyetli uazıypag’a aylandı.

Globallasıw protsessinin’ milliy ma’deniyattın’ rawajlanıwına ta’siri. Ma’deniyat ekologiyası.

Aytıp o’tkenimizdey, ma’deniyat, a’sirese milliy ma’deniyatlar rawajı obektiv protsess. Bul protsess o’zinin’ ishki nızamlıqları tiykarında alıp barıladı. Biraq bul jag’day ja’miyette basqa h’a’diyselerden bo’lek h’alda emes birgelikte, baylanıslı tu’rde ju’zege keledi. Ma’deniyattın’ rawajlanıwında tiykarınan milliy ma’deniyatlar rawajı obektiv protsess. Biraq, bul h’a’diyse ja’miyettegi basqa h’a’diyselerden bo’lek emes, birgelikte, baylanıslı tu’rde ju’zege asadı. Ma’deniyattın’ o’rkenlewine o’z ta’sirin tiygizip atırǵ’an jag’daylar bu’gingi ku’nde globallasıw protsessi bolıp tabıladı.

Globallasıw (frantsuz Global-en’ ulıwma) ataması birinshi ma’rtebe 1983-jılı amerikalıq ilimpaz T.Levitt ta’repinen «Garvard biznes revyu» jurnalında Transmilliy korporatsiyalar (TİK) islep shıǵ’aratug’ın o’nimleri bazarlardın’ birlesiw protsessi sıpatında tilge alıng’an edi. Bul h’a’diyseni ekonomistler – finanslıq globallasıw, TMK nın’ ko’rinisleri, ja’h’a’n sawda-satlıw baylanıslarının’ aymaqlıq jedellesiwi, siyasatshılar – transmilliylesiw protsessinin’ tezlesiwı du’nya ma’mleketlerinin’ o’zara baylanıslarının’ ku’sheyiwı sıpanda tu’sindirise, sotsiologlar ma’deniyattın’

universallasıwı ta'sirinde tu'rli ma'mleket h'a'm aymaq xalıqlarının' turmıs ta'rzinin' birlesiwı, deb tu'sindirmekte.

«Filosofiya» so'zliginde – globallasıw - o'z ko'lemi jag'man h'a'r tu'rli h'a'm pu'tkil jer ju'zine, insaniyatqa tiyisli bolg'an ta'shwishler, dep tu'sinik berilgen. Bul en' birinshi ta'biyat h'a'm insan ortasındag'ı mu'na'sa'betlerdin' buzılıwı – yadro urısı qa'wpinin' ku'sheyiwi, azon probleması, ekologiya, ja'miyettin' qarawsız migratsiyası, shiyki-zat jetispewshiligi, jumıssızlıq, dawası joq keselliklerdin' ko'beyiwi, texnikalıq qolaysız jag'daylar, zorlıq h'a'm basqınshılıq, jinayat h'a'm na'shebentlik, xalıqaralıq terrorism, ruwxıy jaqtan h'a'lsizilik ko'rinisleri. Bul ta'shwishlerdin' h'a'r birine bu'gin ulıwma insaniyat, keleshek ko'z qarasınan qaraw, ulıwmalıq maqset jolında sheshimin tabıw kerek, keyin kesh boladı. O'z waqtında Araldı qurıwına aymaq probleması, dep qaraldı h'a'm og'an jeterli da'rejede itibar berilmedi. Bu'gingi ku'nde Araldan ko'terilgen duzlar Antarktidag'a shekem jetip barmaqta. Tog'ay, janılg'ı, ishimlik suwı qorlarınan u'nemsiz, parıqsız paydalanılsa qashang'a shekem jetedi? Ma'selen, insan qiyapasınan shıg'a baslag'an ruwxıy o'mir ko'rnisleri: na'shebentlik, buzıqshılıq, bir jinıstag'ı nekeler, adam sawdası, biyh'uda jasaw ta'rzi Adamzat ta'g'dirinin' o'zin gu'manlastırıp qoymaqta.

Demek, globallasıw protsessi – ekonomikalıq – texnik rawajlanıw basqarıw dizimi, siyasiy-h'uqıqıy qa'diriyatlar, turmıs ta'rzinin' barlıq tu'rlerin o'zinde ja'mlep alıp atırg'an texnologiyalıq protsess g'ana emes, tu'rli ku'shli toparlar na'zerinen, h'a'r tu'rli qurallar ja'rdeminde ruwxıy ta'sir, ideyalıq u'stinlikke erisiwge umtılıw sanaladı. Bir millet, ma'mleket erisken jetiskenligi, keyinrek basqalardın' na'wbeti kelip erisiwi yag'nıy onı du'nya ju'zlik qa'diriyat ta'rzinde o'zlestiriw belgili jag'day. Biraq, ol ta'biy, sotsiallıq mu'tajlik bolg'anı maqul h'a'm maqsetke muwapıq.

Mag'lıwmatlarg'a qarag'anda baylanıs quralı sıpatında so'ylew 500 mın' jillardan berli, jazıw 5 mın', kitap baspası 500 jıl, tele ko'rsetiwler 60 jıl, zamango'y axborot quralları 10-20 jıldan berli a'mel qılıwına qaramastan, texnologik protsess, olardın' ta'siw etiw imkanın joqarı saplarg'a ko'teriliwine alıp shıqtı.

XX a'cirdin' aqırı XXI a'ciri h'aqıyqatında da axborot a'sir bolıp qaldı. Baylanıstın' zamanago'y quralları, olardın' kompyuterlestiriwi, elektron pochta, elektron kitapxana, internet, kosmik baylanıs diziminin' texnik imkaniyatları axborot almasıwın tıg'ızlastırıp jiberdi. Du'nyanın' qa'legen jerinen kerekli jan'alıq waqıyalardı sol

waqitnin' o'zinde ko'riw, aytilg'an ga'p juwmaqlanbay turip esitiw mu'mkin bolip qaldi. Bul uliwma alg'anda jaqsı na'tiyje. Biraq, bul axborot kim ta'repinen qashan h'a'm qanday maqset niyette berilip atır, ol kimgе qaratilg'an, kimgе mo'lsherlengen, qalay qabil etiledi bul ekinshi da'rejeli jag'day emes. Axborotlar negizingi bir a'h'miyetli na'tiyje jetsikenlik turadı. Abdulla Qah'h'ar aytqanında : «Soraw ushın da biliw kerek». Teleradio axborotları, internet xabarların shala-pala qabil etpew kerek. Tele ekranlardı tolturıp turg'an, ekranlardan shıg'ıp ketip atırg'an h'a'rtu'rli meh'ir-mu'riwbetsizlik, buzıqlıq, ta'rtipsizliklerge tiykarlang'an filmler, du'kanlarda tekshe-tekshe bolıp tolıp turg'an videokasseta, diskler olarg'a tiykarlanıp jaratılğ'an klipler adamlar ma'deniyatına ruxıylıg'ına kerı ta'sirin tiygızbewi mu'mkin emes.

«Ha'zir du'nyanın' alıs bir shetinde qanday da bir waqıya bolsa, -degen edi İ.A.Karimov, waqıt o'tpey pu'tkil du'nyag'a ma'lim boladı. Bizden uzaq-uzaq ma'mleketler aymag'ında ju'z berip atırg'an jaqsı h'a'm jaman isler, olardıń ta'siri de turmısımızg'a jasın tezliginde bizden sorap otırmaı kirip kele beredi.

SAWALLAR:

1.Materiallıq h'a'm ma'nawiy ma'deniyat-ma'deniyatın' eki tarawı arasındag'i baylanis qanday?

2.Ja'miyet turmısında ma'deniyatın' tiykarg'ı wazıypaları. Ma'deniyatın' tiykarg'ı sistemaları haqqında nelerdi bilesiz?

3.Ma'deniyat rawajlanıwında qa'diriyatlardıń tutqan orni?

A'DEBIYATLAR:

1. Абдуллаев М. Маданиятшунослик асослари. - Тошкент: Фарғона, 1998.

2. Абдуллаев М., Умаров Э., Очилдиев А. Маданиятшунослик асослари. -Тошкент: Турон-иқбол, 2006.

3. Абдурахмонов М., Рахмонов Н. Маданиятшунослик. - Тошкент: Университет, 2011.

4. Ахмедова Э, Губайдуллин Р. Культурология. Мироя культура. - Ташкент: Академия художеств Узбекистана, 2001.

3-tema: Ma'deniyattin' rawajlanıw ta'riyxi

JOBASI:

1. Ma'deniyattin' tariyxiy basqışları. Arxayk da'wirindegi insannın' pikirlew ta'rizi.
2. Ma'deniyat h'a'm tsivilizatsiya tu'sinikleri. Olar ortasındag'ı ulıwmalıq h'a'm parıqları.
3. Sana h'a'm du'nyag'a ko'z-qaras. Ma'deniy protsessti belgilewshi a'h'miyetli faktor.
4. Diniy ma'deniyattın' da'slepki tu'rleri h'a'm ko'rinisleri.

Tayanış tu'sinikleri: Arxaik ma'deniyat, poliolit, neolit, totem, anemizim, fitishizm, mifologiya, ma'resimler, monumental, megalit, mengir, dolmen, Oraylıq Aziya, a'yyemgi tsivilizatsiya.

Arxaik yaki en' a'yyemgi ma'deniyat- insaniyat ma'deniyatının' en' a'yyemgi h'a'm en' uzaq dawam etken da'wiri bolıp esaplanadı. Bul da'wir insaniyat tariyxi ulıwma ko'leminin' 99 % in payda etken h'alda zamanago'y ma'deniyatqa u'lken ta'sirin ko'rsetip kelmekte. Sol waqıtta payda bolg'an arxaik ma'deniyatının' ayırım ko'rinisleri bolg'an pikirlew ta'rizi, xarakteri h'a'zirge deyin jog'almag'an. İnsaniyat o'mirinin' baslang'ış da'wiri keyingi barlıq o'zgerislerge fundament bolg'anlıg'ı sebepli bul da'wirdi u'yreniw insaniyat evolyutsiyası tiykarların, onın' ma'deniyatının' negizin tu'siniw h'a'm analizlewge ja'rdem beredi.

«O'tmishke qayıtıp is ko'riw qayırlıdır» - degen edi A.Qadiri. «Du'nyada turıw ushın- dep jazadı M. Bexbudiy,-du'nyalıq pa'n h'a'm ilim lazımdur, zaman ilim h'a'm pa'nnen nesiybesiz millet basqalarg'a g'a'rezli boladı».

En' a'yyemgi basqıştag'ı ma'deniyat rawajlanıwının' kelbetin qayta tiklew ju'da' qıyın wazıypa. Jeke guwanama, minezleme, su'wretlemesiz tınısh o'tmish, h'a'diysesiz «uzaq»(F.Brodel) «uyqıdag'ı» (E.Lerua-Ladyuri) tariyx ushın ideal u'lgi payda etip, ta'biyiy-ilmiy ortalıqtı izertlew, uslub mug'darı yaki sotsial-ekonomikalıq tu'sinikler h'a'm da'slepki (a'yyemgi ja'ma'a't) sotsial du'zim ta'liymatın su'wretlew ushın bag'darlang'an bolıp esaplanadı.

Alımlar toplan mag'lıwmatlar 2 tu'r bolıp` I.Antropologik h'a'm arxeologik tabılmalar-a'yyemgi adamnıń fizikalıq h'a'm ma'deniy rawajlanıwın, awshılıq ja'ma'a'tinin' turmıs ta'rızın jaqtı a'lemge shıg'ardı. Bul mag'lıwmatlar o'zine ta'n belgileri menen emperik (ta'jiriybe) analizdi ju'zege shıg'ardı h'a'm a'yyemgi basqıshtı ulıwma qabil etken klassifikatsiyag'a tiykar saldı.

1.Paleolit a'yyemgi tas a'siri

2.Neolit jan'a tas a'siri

Paleolit basqıshının' o'zi de aldın'g'ı(to'mengi) h'a'm son'g'ı(joqarı) da'wirlerge bo'linedi. Sonday-aq, paleolit h'a'm neolit basqıshının' ortası mezolit-orta tas a'siri da'wirine bo'linedi.

II. Etnografik mag'lıwmatlar-zamanago'y xalıqlar h'a'm h'a'zirgi waqıtta da awshılıq h'a'm teriwshilik penen ku'n ko'riwshiler turmısı h'aqqında. Bul mag'lıwmatlar saqlanıp qalg'an arxaik ma'deniyat ko'rinishin etnik, sotsial h'a'm ruwxıy usaslıq boyınsha qayta tiklewge ja'rdem berdi. Ta's a'siri da'wiri bunnan 2,6 mln jıldan (Kenya Rudolf ko'linen tabıl'g'an a'yyeigi tas qurallar) eramızg'a shekem 2 mın' jılg'a shekem (miynet quralların mistan tayarlay baslag'an da'wirge shekem) bolg'an waqıttı o'z ishine aladı. O'z na'wbetinde poleolit basqıshında'g'ı en' uzaq da'wir da'slepki poleolit bolıp bunnan 40-35 mın' jıl aldın tamamlanadı. Da'slepki poleolitda antropogenez protsesinin' ju'z beriwi, qazıp tabıl'g'an gominid qaldıqlarının' o'z aldına tu'rleri jasag'an da'wirlerde (zinjantrop, avstralopitek, pitekantrop,sinantrop,neandertal h'a'm basqa) ma'deniyattın' o'z aldına da'slepki u'lgileri ju'zege keldi ` qopal tas quralların tayarlaw (keskish, tas nayza, qırg'ısh), ottan paydalanıw, a'piwayı turaq jaylardın' qurılıwı, qorshag'an ortalıq h'aqqında da'slepki quramalı oylawlar payda bolıwına sebep boldı.

Detsentrizm ko'rinishi insaniyat payda bolıwının' eki oshaq-Afrika h'a'm Aziya menen baylanıstıradı,sebebi en' a'yyemgi adam qaldı'g'ı Afrika aymag'ınan tabıldı.Oraylıq Aziya, a'sirese O'zbekstan aymag'ında qazıp tabıl'g'an gominidlarda da'slepki poleolit da'wirine ta'n. Arxeolog U.İsmoilov Selung'ir u'n'girinen tapqan «fergantrop» qaldı'g'ının' jası 700 mın' jılg'a ten'.

Da'slepki poleolitın' aqırg'ı da'wiri ko'binese o'z aldına da'wirge ajıralıp «orta» yaki «muste» dep ataladı. Bul nızamlı h'a'diyse bolıp, muste da'wirinde ma'deniy do'retiwshilik protsessinin' o'siwi seziledi, yag'nıy bul da'wirde

neandertallar payda boldı. Neandertallar ken' aymaqqa tarqalıp quramalı h'a'm h'a'r qıylı qurallar tayarlag'an, en' a'h'miyetilsı olardan belgili ma'resim h'a'm ma'deniyattı rawajlandırırw baslandı. Neandertallar jasag'an u'n'girlerden ayıwdın' bas su'yegi tabılg'an, arnawlı ornatılg'an tas sıpa jalınnan qarayg'an, onda belgili ma'resimler o'tkerilgen. Neandertallar qa'biri ko'binese Shıg'ıs-Batıs bag'darı boyınsha jaylasıp, o'lik «janbaslap uyıqlap atırg'an h'alatta, dizeleri ko'kiregine tartılg'an, janına tas qurallar qoyılg'an». Bul ma'resim sol da'wirdede o'lgenne keyingi o'mir h'aqqında pikirler bolg'anlıg'ınan derek beredi. Neandertal qa'biri O'zbekstannın' Tesik tash u'n'girinen (Surxanda'rya walayatı) nan tabılg'an, sondayaq, sol da'wirge ta'n ko'plep ma'kanlar tabılg'an. (Omronqutan, Zirabulaq, Obiraxmat, Kulbuloq h'.b).

Da'slepki poleolitte ma'deniy ortalıq bolıwı o'z aldına jaylar menen shegaralansa son'g'ı poleolitte bolsa ma'deniy sistema sıpatında qa'liplesti. Son'g'ı poleolit baslarında gominid evolyutsion juwmaqlanıp zamanago'y «aqqılı adam» tu'ri payda boladı. Son'g'ı poleolitte h'a'r tu'rli tas h'a'm basqa qurallar tgis emes ta'rizde ko'beyiwi na'tiyjesinde strukturalıq qurallar-tasma, u'shlik ,sonday aq, toqımashılıq payda boldı. Ha'm de, da'slepki ta'r-tipli sotsial sho'lkem- urıw sho'lkemlesti. Bul revolyutsiyanın' o'nimi insanlardın' tiykarg'ı antropologik, ru'wxıy fiziologik, ruwxıy sotsial h'a'm manawiy birligi bolıp, insanlar sho'lkeminin' ekonomikalıq, siyasiy, sotsial, til, materiallıq rawajlanıwındag'ı ayırmashılıqlarg'a qaramastan tariyxta saqlanıp qaldı.

Manawiy ma'deniyat da'slep ju'da' a'piwayı bolıp, sol da'wir adamlardın' miynet iskerligi menen uyg'ınlasıp ketken edi. A'yyemgi adamlar bilim da'rejesi bir qansha sheklengen bolsada, biraq jasaw ushın gu'res protsessinde a'tırap-muh'itti baqlap ta'jiriybe toplag'an. Na'tiyjede jan'a tu'sinik h'a'm elesletiwler payda bolıp, pikirlew h'a'm so'ylew rawajlanıp bardı. Bul ja'miyet manawiy rawajlanıwın tezlestirdi. O'zlestiriwshi xojalıqtan islep shıg'arıwshı xojalıqqa o'tiliwi bilim h'a'm ta'jiriybenin' toplanıwı na'tiyjesinde ju'zege keldi.

Da'slep a'yyemgi adamlar azıq-awqat izlep o'zi jasap atırg'an ortalıqtı jaqsıraq u'yrene basladı. bul olardın' geografik bilimin rawajlanadı. Ta'biyattag'ı bar, awqat etiwge jaramlı o'simliklerdi h'a'm miywelerdi izlep tabıwı h'a'm baqlawı na'tiyjesinde botanika bilimleri toplang'an. Jabayı h'aywanlardı awlaw protsessinde

h'aywanlardın' tu'ri, jasaw orınların baqlaw sebepli a'yyemgi adamlarda zoologiya bilimi qa'liplese basladı. Bul protsesslerdi u'yreniw a'yyemgi adamlar ushın kerekli, o'mir ushın gu'res, tirishilik deregi edi.

Kesellikti emlew ushın sol zamannın' o'zine ta'n a'piwayı meditsinası bolıp, emlewde o'simlikler miyweler h'aywanlar mineral zatlardan paydalang'an. Sonday-aq, massaj usılı menen geybir keselliklerdi emlegen h'a'm palkerler. sıyqırshalar, duwaxanlar usıllarınan paydalang'an. En' a'yyemgi adamlar ta'biyattı, ıqlımdı sharayattan kelip shıg'ıp baqlawı tiykarında h'awa rayın aldınnan aytıp beriw qa'siyeti payda boladı. Ta'rbiyada miynet h'a'm turmıs penen baylanıslı bolıp, a'det h'a'm da'stu'rler tiykarg'ı a'h'miyet ka'sip etti.

Manawiy ma'deniyattın' ko'rinislerinen biri a'yyemgi ko'rkem-o'ner h'a'm adamlar miynet iskerligi menen uyg'ın h'alda payda bolg'an. Uriwshılar ja'ma'a'tinin' payda bolıwı da'wirinde a'yyemgi adamlar ko'rkem o'nerdin' ne ekenligin tolıq an'lamag'an h'alda tirishilik protsessinde ko'rkem o'ner qa'liplese basladı. En' a'yyemgi sanaat h'a'r qıylı bolıp bir neshe tu'rlerge bo'linedi`

1.Su'yek, tas bo'legi, ag'ash, ku'lalshılar buyımlarına sızılğ'an belgiler, adam, h'aywan h'a'm h'a'r qıylı na'rseler su'wretlenedi.

2.Ungir diywallarının' h'a'r qıylı ren'ler menen islengen h'aywan,, adam h'a'm buyımlar su'wretlenedi. Onda aw, miynet, urıs h'a'm basqa ko'rinisler su'wretlengen. Bunday su'wretler Turan, Saxara, Oraylıq Aziya, Batıs Evropada ko'plep ushırasadı.

3. Jar taslarg'a oyıp, sızıp, ısqılaw usılı menen islengen ko'rinislerde h'aywan, buyım, qurallar h'a'm a'yyemgi adamlar miyneti menen baylanıslı ko'rinisler orın alg'an. Jar tas ko'rinisleri Aziya, Afrika h'a'm Evropada ko'p ushıraydı.

4.Arxaik ko'rkem o'ner tu'rlerinen ja'ne biri skulturada uriwshılıq ja'ma'a'tinin' rawajlang'an da'wirinde payda bolıp, tiykarınan h'ayallar basım emes ko'pshiligi erkekler, sonday-aq h'aywanlar mu'sinleri islengen. Bunday mu'sinler, su'yek, tas h'a'm basqa na'rselerden,tayarlantı. Mu'sin ko'rinislerinde a'yyemgi miynet h'a'm isenim simvolları ko'rinedi.

5.İslep shıg'arıwshı xojalıqlar (neolit) iskerligi menen baylanıslı ılaydan islengen buyımlarg'a salıng'an su'wretlerde a'piwayı sızıqlar h'aywan h'a'm o'simlikler su'wretleri ushırasadı.

6.En' a'yyemgi ko'rkem o'ner tu'rlerinen biri-maskas a'yyemgi adamlar awshılıq iskerligi menen baylanıslı bolıp, maska kiyip h'aywan su'wretine kirgen, h'aywanlardı qorqıtıp o'zlerin qorg'ag'an. Maskalardan u'rp-a'det, ma'resimlerde paydalang'an.

7.Muzika qosıq, oyın en' a'yyemgi ko'rkem o'ner tu'rleri esaplanıp, a'yyemgi adamlar urıp, shertip, u'plep shertetug'in a'sbaplar oylap tapqan.

8.Xalıq awızeki do'retiwshiligi-ra'wiyat h'a'm a'psanalarda a'yyemgi da'wir o'nimi bolıp, a'yyemgi adamlar turmısı, oy-pikiri h'a'm keypiyatın su'wretlegen, diniy elesletiwler qa'liplesiwine tiykar bolg'an.

Ulıwma en' a'yyemgi ko'rkem o'ner adamlar da'slepki ulıwma do'retiwshiligi bolıp, ol adamlar miynet iskerligi, ishki ruwh'iyatı h'a'm diniy oylawları menen uyg'ınlasqan. Aytıw mu'mkin, diniy oylaw h'a'm isenim formaları ma'deniyatının' materiallıq h'a'm manawiy tu'rleri rawajlanıwına na'tiyjeli ta'sir ko'rsetken.

En' a'yyemgi adamlar tu'rli regionlarg'a tarqalıp, tirishiliktin' h'a'r qıylı tu'rleri menen shug'ıllana baslaydı. Ta'biyattın' h'a'm tirishiliktin' h'a'r qıylılıg'ı tu'rli isenimlerdin' payda bolıwına sebep boldı. Ta'biyat h'a'm ja'miyet h'a'diyselerge baylanıslı g'ayrı ta'biyiy ku'shlerge iseniw a'yyemgi isenim delinedi. Onın' totemizm, animizm, sıyqırshılıq, fetishizm, sıyaqlı tu'rleri en' a'yyemgi ja'ma'a't du'zimi da'wirinde ken' tarqalg'an.

Totemizm-ja'ma'a'ttin' h'aywan yaki o'simlikler tu'rleri menen g'ayrı ta'biyiy tuwısqanlıq baylanısına isenim bolıp, awshılıq h'a'm teriwshilik rawajlang'an da'wirde payda bolg'an. Bul religiyada totem-h'aywan yaki o'simlikler ju'da' h'a'm h'u'rmet qılıng'an.Totemizmler birinshi basqışında h'aywan ka'ramatlı sanalıp, onı o'ltiriw yaki go'shin jew qadag'an etilgen. tek urıwdın' u'rp-a'det ma'resimlerinde g'ana h'aywan go'shi jelingen.

«Animizm»«ruwx»,«jan» ma'nisin bildirip, bul du'nyada ruwxlar, janlar, formasındag'ı g'ayrı ta'biyiy ku'shler barlıg'ına iseniw.Ta'biyattag'ı na'rseler adam h'a'm basqalar ruwxları usılar qatarınan. Uriwshılar ja'ma'a'ti rawajlanıwı menen urıw baslıqları, a'skeriy jolbasshının' ruwxına babalarg'a sıyınıw payda bolg'an. Matriarxat da'wirinde ruwxlar h'ayallar atı menen atalg'an. Xojalıq formaları payda bolg'an son' ta'biyattag'ı na'rseler (quyash, suw, jerler) ruwxına sıyınıw ku'sheydi.

Gominidlar u'sh million jillar evolyutsiyasi aqirida so'ylew, din, ko'rkem o'ner payda boladi. Arxaik ma'deniyatning o'zgesheligi, oning haqli ra'wishte «gomo sapiens» yaratqanlig'ina etnografik ha'm arxeologik maq'lummatlarga tiykarlanip ko'z aldımızda eleslete alamız.

En' a'yyemgi adamlar pikirlewi anıqlıq, ta'sirshen'lik, pu'tinlikte pariqlanadı. En' a'yyemgi adam a'ste-aqırın tu'rli sırtqı ha'diyselerdi seze baslaydı. Ol ıssı ha'm suwıqtı, toq ha'm ashlıqtı, jaqsı ha'm jamanlıqtı sezedi, jaqtılıq ha'g'm qaran'g'ılıqtı ajırata aladı. O.Freydenbergdin' pikirinshe, onda baqlaw sezimi u'stem bolg'an. En' a'yyemgi adamlar ta'sirshen', anıq sezimleri ele ha'diyselerdi ulıwmalastırıw qa'biyletininen jıraqlı edi. Ol do'gerek a'tiraptag'ı waqıya, ha'diyseler ma'nisin analiz isley almaytug'ın, na'rse ha'm protsesslerge bir tu'rde jantasqan.

O'zbekstan aymag'ında son'g'ı poleolit da'wirine ta'n jar tasqa salıng'an ko'rinisler ushıramasada, usı da'wirge tiyisli 30 dan artıq ma'skanlar u'yrenilgen, ma'selen Samarqand ma'skanı, Axangarandag'ı tas quralları tayarlang'an «ustaxana», ko'kbulaq ha'm Aqtas ma'skanları.

O'zbekstan aymag'ındag'ı en' a'yyemgi su'wretleniw ko'rkem o'ner u'lgileri en' a'yyemgisi mezolit-neolit da'wirlerine tiyisli bolıp, olar du'nya su'wret ko'rkem o'ner tariyxının' ajıralmas bo'limi esaplanadı. Sonday-aq, bul su'wretlew o'neri tariyxı bir qatar ayırıqsha ko'rinis, o'zine ta'nlik ha'm pariqlıq ta'repine iye bolıp to'mendegi basqıshlardan ibarat`

1.Un'girler a'yyemgi taslar ha'm tu'rli jartaslarda saqlanıw qalg'an a'yyemgi su'wretler yaratıl'g'an da'wir.

2.Ilay, ganch, tas ha'm ag'ashtan islengen en' a'yyemgi mu'sinlerdin' u'lgileri ha'm tu'rli o'nermentshilik buwımlarındag'ı ko'rinisler yaratıl'g'an da'wirler.

Ma'mleketimiz tawlı rayonlarında ken' tarqalg'an jartas su'wretleri isleniw usıllarına qarayı eki tu'r` birinshi tu'rleri boyaw (oxra) menen` ekinshisi tu'rleri bolsa oyıp-ısqalaw-sızıw usılları menen islengen su'wretler (petrogliflar). O'zbekstan jartas su'wretlerinin' en' sulıw u'lgileri Zaradtsay, Sarmishsoy, Beronsay, Ko'ksaray, Taqato'sh, Terekli say sıyaqlı ju'zden zıyatı tabıl'g'an. Bul su'wretlerde ha'aywanat a'lemi` A'yyemgi arıslan ha'm jolbarıslar qaplan, tu'lki ha'm qasqırlar jayranlar.

Bizge ma'lim insan o'z miyneti sebepli ha'aywanat du'nyasınan bo'linp shıqqan son', jasaw ushın gu'res protsessinde qanshelli sanalı miynet etse sonshelli

jetiskenliklerge erisken. Gu' res h'a'm miynette erisilgen jetiskenlikler, u'rp-a'det, ma'resim, da'stu'r h'a'm bayram quwanıştı payda etken. Ma'deniyattanıw pikirinshe bayram h'a'm meresimler en' a'yyemgi da'wirlerden-aq bar bolg'an h'a'm en' a'yyemgi adamlar turmısında a'h'miyetli rol oynag'an. D.M.Genkinnin' pikirinshe, «ma'resim h'a'm bayramlar teren' tamırı insaniyattın' «go'deklik» da'wirine barıp taqaladı». M.M.Baxtinnin' pikirinshe «Bayram insaniyat ma'deniyatının' baslang'ışh formasıdur». Joqarıda tilge alıng'an ko'rinislerde tiykarınan h'aywanlar, awg'a shıg'ıw, an'shılar oyını sıyaqlı su'wreler en' a'yyemgi adamlar o'z miyneti (awı) na'tiyjesinin' saltanatınan derek beredi.

En' birinshi sho'lkemlestirilgen ma'resimi-bayramlar, to'temlerge bag'ışlang'an Ya.P.Belorusovtin' pikirinshe «en' a'yyemgi h'a'm massalıq ma'reisimler qatarına zoofalik ma'resimlerdi kiritiw mu'mkin». Bul ma'resimlerde tu'rli orınlarda to'tem esaplang'an h'aywanlar, ayıw, jabayı eshki, sıyr, suwın, at, qasqır sıyaqlılarg'a tabıng'an, orta Aziyada jılan, bug'a, qoy, at, arıslan, to'temleri ken' tarqalg'an. Bunı biz qazılma esteliklerden tabılg'an a'meliy ko'rkem o'ner buwımları mısasında ko'riwimiz mu'mkin.

Mif h'a'm mifologiya en' aldı menen antropomorfizm ta'biyattag'ı na'rselerge de adamg'a ta'n dep qarawdı h'a'm qudaylardı adam su'wretinde elesletiwdi su'wretleydi. Mif h'a'm mifologiyanın' en' a'yyemgi tabınıwırlardan parqı, a'lemdegi barlıq mu'na'sebet h'a'm qa'diriyatlar su'wretlewdi o'z ishine aladı.

Mifologik biliminin' eki tiykarıg'ı sotsial wazıypası bar`

1.Usı ulıwmalıqtın' tiykarıg'ı wazıypaların a'dettegi bar bolıwın adamlar sanasına kirgiziw h'a'm bekkemlew a'sirese qa'liplesken qag'ıydalardı tastıyıqlaw, nızamlastırıw h'a'm h'a'tte ja'ma'a'tti tiklew h'a'm turaqlılıqtı ta'miynlew ushin olardı da'stu'rge aylandırıw`

2.Ja'ma'a'tti qorqıwdan azat etiw maqsetinde h'a'm ruwxıy tınıshlıqtı kepillewde qorshag'an ortalıq penen, pu'tkil sırtqı a'lem menen bekkem baylanıs ornatiw h'a'm ta'miynlew.

Mif-da'slepki du'nya qarastın' za'ru'riy, so'zsiz forması. Ulıwma elesletiwler mifler qa'liplesiwine sebep bola almaydı h'a'm sezimlik ta'jiriybe baqlawlar ushında, anıq emes abstrak pikirlewlerge de tiykar bolaalmaydı.

Oraylıq Aziyada «Neolit» da'wiri bir qansha aldın baslang'an. Bug'an mil. ald. VI mın' jıllıqta Kopetdag' eteginde payda bolg'an Jaytun ma'deniyatı guwalıq beredi. Otırıqshı diyxanlar h'a'm sharawadarlar bul ma'deniyatı tiykarınan, sabanlı ılaydan qurılğ'an u'ylerden ibarat ma'skanı bolıp İnan h'a'm Mesopataliya xalıqları ma'deniyatı menen jaqın qatnasıqta qa'liplesken Jaytunlıqlar manawiy ma'deniyatının' rawajlanıwı h'aqqında u'lken ulıwma ibadatxana diywallarına islengen su'wretler da'lil boladı. Mil.ald.VImın' jıllıqta Xorezm aymag'ında neolit da'wirine ta'n Keltemina'r ma'deniyatı qa'liplesti.

Neolit revolyutsiyası mazmunına ko're arxaik ma'deniyatın' aqırı esaplanadı. İslap shıg'arıw iskerliginin' jan'a tu'ri diyxansılıq h'a'm sharwashılıqqa o'tiw menen insan ta'biyatına g'a'rezsiz iskerligin ko'rsetiw uqıplılıg'ın ko'rsetti, bul insannın' sotsial h'a'm manawiy jen'isi edi. Eger arxaik ma'deniyatta ja'miyet pikiri jetekshilik qılıp, urıw ag'zası, urıw ma'pleri shegarasında iskerlik ko'rsetken bolsa, endi individual sana h'a'm qızıg'ıw ku'sheye basladı. Neolit da'wirinin' aqırı mıs a'sirinde tamamlandı. Bul da'wirde ja'ma'a't mu'liki ornına jeke mu'lik payda bolıp, o'nermentshilik ayrılıp shıg'adı h'a'm o'nim almastırıw qa'liplesedi. Sotsial du'zim forması quramalasadı. Aqsaqal h'a'm qa'wim jolbasshılarının' jıyınının' a'h'miyeti astı.

Bilimnin' asıwı na'tiyjesinde quramalı buyımlar jaratıla baslandı. Qayıq h'a'm jelqomlı kemeler, esab h'a'm o'lshew dizimi do'retildi. Jeke mu'likshilik payda bolıwı h'uqıqtın' qa'liplesiwine alıp keldi. Ayrımları h'a'zirge shekem saqlanıp qalg'an da'stu'rler h'a'm a'yyemgi folklor u'lgileri payda boldı (mifler, da'stanlar, gu'rrin'ler, da'stu'r qosıqları), jazıwdın' da'slepki dizimi qa'liplestiw piktografik (su'wret-jazıw), belgi yaki h'indlerdin' tu'ymeli jazıwları. Monumental arxitektura payda boldı. Da'slepki monumental qurılmalar u'lken tas bo'lek h'a'm tas plitalarınan qurılğ'an megalitler esaplanadı. Megolit qurılmalarının' tu'rleri bir-birinen parq qıladı. Ma'selen, mengirler biyik tasan ibarat bolıp, biyikligi 20 metrden asadı, olar o'z aldına yaki qatar etip qurılğ'an. Dolmenler (tas gu'mbezler) tas plitalardan qa'bir yaki mavzoley formasında qurılğ'an. Kromlexler bolsa a'tirapına taslar qoyılğ'an qurılmalar. En' belgili kromlex Ullı Britaniyadag'ı Staunxendj esaplanadı. (mil.ald.II mın' jıllıq baslarına ta'n). Megalitler sa'jdagax h'a'm ibadatlar ornı esaplansada, tiykarında olar basqa maqsetler ushın go'zlngen. Megalitler xalıqlardı birlestirip,

ja'ma'a'ttin' barliq ku'shlerin birlestiriwge, jan'a sotsial dizim jaratılıp atırǵ'an sharayatlarda insanlardı ulıwmalastırıw (sotsializatsiya) maqsetlerine xızmet etti. Sebebi, ma'mleket du'zilisi protsessinde tu'rli sotsial qatlamlar bo'liniwi boladı~ basqarıwshılar, manawiy ma'deniyat h'a'm bilim iyeleri ruwxanıy h'a'm a'piwayı bejriwshi.

O'zbekstan aymag'ında mıs da'wiri mil.aldın'g'ı II mın' jıllıq basların o'z ishine aladı. Tap usı da'wirde eski tu'rde g'a'rezsiz ma'deniyat qa'liplesip anıq ajiraladı, otırıqshı diyxanshılıq ma'skanlarındag'ı ma'deniyat, ko'she dalan'shılıq ma'deniyatı, otırıqshı diyxanshılıq ma'deniyatı da'slep Surxanda'rya oazisindegi Sapallı to'be, Jarqutan ma'deniyatı, Ferg'ana alabındag'ı Chust ma'deniyatı, ekinshisi Zaman baba, Tazabag'jap, Suyargan h'a'm Amir abat siyaqlı orınlarda payda boldı. O'zbekstan qublası-Surxanda'rya ualayatında h'a'zir de belgili ustalar, zergerler h'a'm o'nermentshiler, qurıwshılar jaratqan ma'deniyat en' eski ma'deniyat bolıp tabıladı. Mil. ald. XVIII-X mın' jıllıqqa ta'n Sapallı to'be h'a'm Jarqutan ma'skanlarında a'yyemgi shıǵ'ıs tu'rindegi da'slepki qalag'a usas tsivilizatsiyalar qa'liplesiwı h'a'm rawajlanıw protsessi bilinedi. Sapallı to'be labirntke usas tuwrı mu'yeshli ko'she tarmag'ı h'a'm qorg'an dizimi bolg'an ma'skanlar jıyındısınan ibarat. Jarqutanda da monumental qurıwshılar pispegen gerbishten qurılǵ'an. Orayda qorg'an jaylasqan u'y pispegen gerbishten biyik ko'terilip qurılǵ'an. Eki ma'skanda da mıs eritiw, toqımashılıq, gu'lalshılıq, zergershilik` su'yek, tas, ag'ashqa oyıw beriw gu'lep rawajlang'an. Tu'rli gu'lalshılıq buyımlar gu'lalshılıq a'spablarında pisirip sapalı tayarlang'anlıǵ'ı, formasının` sulıwlıǵ'ı gu'lalshılıq tarawının` texnika h'a'm texnologiyası joqarılıǵ'ın da'lillep beredi. Tabılǵ'an u'lgilerde ma'lim bolıwınsha O'zbekstannın` tu'sliginde jasawshı xalıq a'yyemgi shıǵ'ıs a'sirese h'ind oazisindegi Xaranka tsivilizatsiyası u'lgileri menen ken' tu'rde birge islesken. Mıs da'wirinde ma'deniyat estelikleri A'miwda'rya h'a'm Zarafshan to'mengi ag'ımınan, Tashkent oazisini, Fargana alabınan, Samarqand walayatınan tabılǵ'an. Olar sharwa urıwlar ma'deniyatının` payda bolıwı h'aqqında qımbatlı mag'lıwmatlar beredi. Sharwa urıwları mıs da'wirde otırıqshı turmıs ta'rizine ko'she basladı, bir bo'limi diyxanshılıq penen shug'ıllandı, keyin ala ko'shpeli sharwalarg'a aylandı. Arxaik ma'deniyatı ornına a'yyemgi tsivilizatsiya ma'deniyatı ornatıldı` quramalı sotsial dizimge iye bolg'an da'slepki ma'mleketler, diniy h'a'm nızamshılıq formaların

rawajlandırıw,qala h'a'm jazıwlar. Biraq Arxaik ma'deniyatı izsiz jog'almadı. Onın' ayırım qırları du'nya xalıqları mifologiyasında, folklorında insan ruwxiyatın teren' arxitekturasında saqlang'an. K.Yung teoriyasına qarasaq arxetipler»Sanasız ja'ma'a't» ruwxıy dizimi bolıp tabıladı. Olar zamannan tısqarında ko'rinip, sog'an muwapıq ta'rizde kelbeti,jasag'an h'a'm jasawshı insanlardın' sezimi h'a'm pikiri qa'liplesedi, simvollıq ko'rinislerde mifologiyalarda sa'wlelengen ja'ma'a'tke ta'n bolg'an tariyxıy ta'jiriyyede a'lemdi an'lawdın' a'yyemgi formaları saqlang'an. Adamlar ko'binese o'zleri bayqamag'an h'alda ol yaki bul da'stu'rleri menen ondag'ı arxetip simvollardan ajratılğ'an h'alda jasadı.

SAWALLAR:

1. Arxayk da'wirindegi insannın' pikirlew ta'rizi qanday bolg'an?
2. Ma'deniyat h'a'm tsivilizatsiya tu'sinikleri. Olar ortasındag'ı ulıwmalıq h'a'm parıqları qanday?
3. Sana h'a'm du'nyag'a ko'z-qaras haqqında nelerdi bilesiz?

A'DEBIYATLAR:

1. Абдуллаев М. Маданиятшунослик асослари. - Тошкент: Фарғона, 1998.
2. Абдуллаев М., Умаров Э., Очилдиев А. Маданиятшунослик асослари. -Тошкент: Турон-иқбол, 2006.
3. Абдурахмонов М., Рахмонов Н. Маданиятшунослик. - Тошкент: Университет, 2011.
4. Ахмедова Э, Губайдуллин Р. Культурология. Мировая культура. - Ташкент: Академия художеств Узбекистана, 2001.

4-tema: A'dep ikramliliq ma'denyatinin' global mashqalalari ha'm olardi sheshiwidin' is ilajlari

JOBA:

- 1. A'dep-ikramliliqtin' negizi ha'm onin' ayirmashilig'i**
- 2. A'dep-ikramliliqtin' ja'miyetlik sananin' basqa formalari menen baylanisi**
- 3. A'dep-ikramliliqtin' du'zilisi ha'm funktsiyalari**

Tayanish so'zler: A'dep-ikramliliq, ma'denyat, globallasiw, ma'nawiy ma'denyat, g'alabaliq ma'denyat, ekologiyaliq ma'denyat

Ayyemgi tsivilizatsiya Aziya h'a'm Afrikanin' qurg'aq tropik aymaqlarindag'1 da'rya boylarında payda bolg'an. Bulardan en' a'yyemgisi sıpatında a'yyemgi Mısr tsivilizatsiyası h'aqqında ayıp o'tilgen. B.e.sh. VI a'sirde Mısr İrang'a, IV a'sirde bolsa Aleksandr Makedonskiygiye tutqın bolıp qaldı. Eramızdın' aldın'g'ı I a'sirde Mısr Rimnin' bir qalasına aylanıp qaldı. Rim imperiyası qulag'annan keyin eramızdın' VI a'sir aqırlarında Mısr Vizantiya ma'mleketi quramına kirdi. VII a'sirden son' Mısrda arablar h'ukimdarlıq qıla basladı h'a'm masih'iylık ornına islam dini kirip kele basladı. Bul waqıttın' o'zinde islam ma'denyatı rawajlandı. IX a'sirde Arab xalifalıg'ı qulag'annan keyin, ma'mleket ja'ne g'a'resizligin qolg'a kiritdi. XII-XIII a'sirlerde Mısr salb ju'rislerin bastan keshirdi. XVI a'sirde tu'rk armiyasının' a'skeriy ju'risleri Mısr ma'mleketin qulatdı. XIX a'sirden son' Usmonlı imperiyası quramına kirdi. 1922 jılı Mısr ja'ne g'a'resizligin qolg'a kiritdi.

İzertlewshilerdin' radiouglerod usılı menen anıqlawınsha, Fayum oypatlıg'ında da'n saqlaytug'm shuqırlıqlar bolıp eramızdan aldın'g'ı 4600-4300 jıllarg'a tiyisli ekenligi anıqlang'an. Adamlar bul oypatlıqlarda shoshqa, qaramal, qoy h'a'm eshki bag'ıp sharwashılıq islerin qılıp, biyday h'a'm arpa eginlerin ekken. Shama menen b.e.sh. 3100 jıllarda 2 iri patshalıq – to'mengi Mısr (Nil daryası deltasında) h'a'm joqorı Mısr (Nil deltasınan Elfantinge deyingi jerler) payda boldı. İnsan bul jerda birinshi ma'rte jazıwdı jaratdı, qurılıslardı, qalalardı saldı, diyqanshılıktı rawajlantırdı, ma'mleket turaqlı bola basladı.

Mısrlıqlar quramalı kalendardı islep shıqtı. Olardın' kalendarı boyınsha, jil 365 kunnen ibarat edi. Mısrda kalendardın' usınıs etilgenligi astronomiyanın' rawajlang'anlıg'ınan derek beredi. Mısrlıqlardın' aytıwlarınsha, ma'mleketin' formalıq

duzilisi ma'lim ken'islik nizamlilqlarg'a tiykarlang'an eken, bir waqitlari qudaylar ken'islikti jaratg'anda, birinshi Mısrđı, keyin a'lemdegi basqa ma'mleketlerdi jaratqan eken.

Adamlardın' turmısı ko'p ta'repten Nilg'a baylanıslı bolg'an, sonın' ushında ja'miyet turmısı jolg'a qoyıldı, suw saqlag'ıshları h'a'm kanallar rejellestirilgen h'alda qurıldı, jaqsı saqlandı. Jer bo'listiriliwi, suwg'a iyelik h'uqıqı qatan' tu'rde alıp barıldı. Mısrılıqlar qa'dimnen o'zlerinin mamleketin «qızıl xam qara» dep aytg'an. Nil daryası suwı menen suwg'arılğ'an wa'layatlardan o'nim mol alınıp kelgen, sonın ushın

Qara mamleket dep at alg'an edi. Bul dawirlerde jawın kem jawg'an. Adamlar tek Nilge da'riyasına umit etip jasag'an. Asirese, Nil deltasinin batqaq orınlarında papirus h'a'm nilufar guller ko'p o'sken. Mine usı guller Mısr arxitekturasının' go'zallıg'ına ulken ta'sir o'tkizgen.

Qızıl mamleket dep o'nimsiz jazirama ıssı sah'rag'a ayılğ'an. Qadimgi Mısr ma'deniyatı bes mın' jıl aldın jaratıla baslag'an edi. Tek keyingi jillardag'ana Mısr ma'deniyatının' tiykarğ'ı nuqtaları ma'lim bola basladı. Ma'lim bolıwınsha, qadimgi Mısrda 4000 quday bolg'an eken. Bul qudaylardan yarımı bu'gu'ngi Mısr boylap ken' tarqalg'an h'a'mme adamlar usı qudaylarg'a sıyınıp kelgen. Mısr madeniyatında qudaylar h'a'm olardın' suwreti birinshi orında turg'an bolsada, dunyalıq sanaatg'a ayırıqsha itibar berilgen.

Ayyemgi Grek ma'deniyati'

A'yyemgi Grek ma'deniyati' tariyxı' 5 da'wirge boli'p u'yreniledi:

Egey yaki krit-miken da'wiri (mil.al. III-II min' jillıqlar) ma'deniyati'.

Gomer da'wiri (mil.al. XI-IX a'sir) ma'deniyati'.

Arxaik da'wir (mil.al. VIII-VI a'sir) ma'deniyati'.

Klassik da'wir (mil.al. V-IV a'sir) ma'deniyati'.

Ellinistik da'wir (mil.al. IV a'sirdin' II yari'mi' - mil.al. I a'sirdin' wortasi) ma'deniyati'.

Krit-miken da'wri yen' a'yyemgi sivilizatsiya da'wri dep ataladı'. Bundan ti'sqari' bastag'i' u'sh da'wir ko'binshe klassik dawirge shekemgi bolg'an da'wir degen uluwma at penen de ataladı'. Bunday jag'dayda Grek ma'deniyati' u'sh tiykarğ'i' da'wirge bo'linedi: klassik da'wirge bolg'an da'wir, klassik da'wir, ellinistik da'wir.

Egey yaki Krit-miken da'wri

XIX a'sirdin' 70-ji'llari'da nemis arxeologi' SHliman Egey ten'izi jag'alari'nda qazi'w islerin ali'p bard'i'. Qazi'w na'tiyjesinde jeti qalani' ani'qladi'. Qalalardan birinde SHliman alti'n xa'ziynesin tapti'. Bul xa'ziyne e.a III mi'n'ji'lli'qda jasag'an shaxqa tiyisli bolg'an eken. SHliman bul qaladan u'lken qa'br tapqan. Qa'brge alti'n men biyzetilgen kiyimler kiygen erkek ha'm hayal ko'milgen. Qa'birde qural da bar edi. Antik ko'rkem o'nerden jen'siz uzun kiyim ma'lim edi, biraq shig'is kiyimlerinde ele bular ushramag'an edi. Bul tapilmalardan Gretsiyada basqa xalq madeniyati' ha'm bolg'an degen uluwmalig' q pikir kelip shig'adi'.

Troyadan Yana qalasi', saray, qa'br tabi'lg'an. Bul si'yaqli' xa'ziyneler Mikenden ha'm Gretsiyani'n' basqa qalalari'nan aldi'nda tabi'lg'an edi.

Gretsiya ma'deniyati' uzaq rawajlani'w miywesi boli'p shig'is memleketleri menen Egey ten'izi jag'alari' jaylasqan grek qawimlari menen Balqan jari'm arallari'ni'n' qubla ta'repi Krit arallari' ha'm basqa Egey ten'izi arallari', Egey ten'izinin' Aziya ta'repi o'zara qatnaslari' na'tiyjesinde payda boldi'. Bul jaylar Miken memleketleri dep ataladi. Ekinshi mi'n' ji'lli'q aqi'ri'nda Miken memleketleri Balqan jarim aralinin' arqa ta'repinen bul jerge kelip wornalasqan ha'm bul jerdegi qawi'mlerge qari'ndas bolg'an Grek qawi'mleri ta'repinen jen'ildi.

Gomer da'wri ma'deniyati'

Gomer da'wri madeniyati Gomer ha'm Gesiodtin' shig'armalarinda keltirilgen. Bul da'wir madeniyati' qudaylar haqqinda mifler tiykarg'i' rol qoynaydi'. Grekler Gomerdi qudaylar haqqi'ndag'i' ko'z qaraslari'mi'sti'n' do'retiwshisi dep baxalag'an edi. Gretsiyada ko'shiw da'wri (e.a. XI a'sir) tamami boli'wi' menen aqsu'yekler wo'zlerinin' sotsiol-siyasiy tu'zilmesini jaratdi'lar ha'm Gomer ilahiy memleketini qurdi'. Bul memleketin' basi'na Zevs suwreti qoyi'lg'an boli'p, wol bul jerge kelgen basqi'nshi'lar wo'zleri menen birge ali'p kelgen ediler. Zevs jerli qudaylarg'a duslasg'anda olardi'n' waziypasini' wo'zine ali'p ,si'gip shig'ardi', basqa qudaylar menen qosi'li'p ketti ha'm wolartdi'n' atlari'ni' ha'm si'patlari'n wo'zine aldi'. Ja'ne basqada ayri'm qudaylar menen jasadi' soni'n' ushun aldi'ng' qudaylar Zevstin' inilari ,qari'ndaslari', balalari'boli'p qaldi'. Zevs ayri'm qudaylar menen semya qurdi'. Bi'raq Gomer, Gosioda ha'm qudaylar a'leminin' jarati'wshi'si' yemes sol qudaylardi'n' wo'zleri tuwi'lg'an. Qashanlardi'r wolar jaratilmag'an edi.

Arxaik da'wir ma'deniyati'

Arxaik da'wirde Grek qala-ma'mleketleri rawajlana basladi',ilmiy oylaw , poeziya rawajlandi', filsofiya, teatr payda boldi. Grek ko'rkem wo'neri rawajlandi'. Arxaik da'wirde sport ha'm muziykaliq woyi'nlar payda boli'p, Grekler wo'zlerinin' qudyllarina arnadi'lar. E.A 776 ji'ldan baslap quday Zevsge arnalg'an sport woyi'nleri a'detge aylandi'. Bul woyi'nlar Olimpiya woyi'nleri' dep ataladi' ha'm to'rt ji'lda bir ret wo'tkeriletin boldi'. Quday Apollon ati'na arnap wo'tkeriletin sport ha'm muzika woyi'lari' Pifiy woyinlari' dep ataldi'. Bul woyinlar ha'm to'rt ji'lda bir ret wo'tkeriletin boldi'.Gretsiyani'n' rawajlang'an walayati' Ioniya (kishi Aziyanin' bati's qi'rg'agi'nda)da naturfilosofiya rawajlandi'. Materializm ha'm obyektiv ni'zamlardi' izlew bul filsofiyalik ag'i'm ushun harakterli edi. Fales (e.a. 624-546) barli'q na'rselerdi'n' negizi suw degen bolsa , Anaksimend(shama menen e.a. 585-525)-hawa,

Anaksimandr (shama menen e.a. 611-546)-sheksizlik dep qarag'an ediler.

Pifagor butun barli'qti'n negizi mi'qdar ha'm miqdar qatnaslari',dep esaplap, matematika, astronomiya ha'm muzika teoriyasi' rawajlani'wi'na u'lken u'les qosdi'lar. Ataqli' Grek filsoflari'nan biri Geraklit (shama menen e.a. 554-483) materiyani'ni' negizi alaw, degen pikirge keldi. Woni'n'sha tabiyattada jamiyettede uliwmalik ha'reket ha'm gu'res ketedi.

Diyerli ha'mme a'yyemgi grek filsoflari' matematik bolg'an ediler.Bular Pifagor,Aflatun,Arastu boli'p wolar a'lemnin' miqdariy ko'rinisi haqqindag'i' filsofiyalik ta'limatti' rawajlanti'rdi'.

Arxaik da'wirdegi a'debiyatta epik janrlar jetekshi rol woynadi'. Gomerdi'n'(Iliada)si', (Odessiya)si' (e.a. VIII a'sirdin' axiri') buni'n' misali' boladi'.Bul da'wirde ja'ne Gesiod "Tegoniya"(yag'niy Qudaylar sharsharasi) ha'm "Miyet ha'm ku'nler" dastanlari'n jazdi'. Ezoptin' (e.a. VI) ma'selleri ha'm grek ma'deniyati'ni'n' rawajlani'w'nda u'lken rol woynadi'.

Arxetekturada rawajlandi'.Geometrik ta'repten tuwri' figuradag'i' kalonnalar, haykeltarashli'q, kulalshiliq rawajlandi'.Wolardin' ishinde Korinflik kulaldar I'di'slarg'a nag'i's sog'iwdi' woypap tawdi'.Ibadatxanalar si'tqi' ta'repten bo'rtpe nag'i'slar menen bezetilgen, ishinde bolsa qudaylardin' xaykelleri qoyi'lg'an.

Klassik da'wir

Bul da'wir Perikl, Suqrot, Aflotun, Arastu, Demokrit, Esxil, Sofokl, Yevripid ha'm tag'i'da basqa qatar ali'mlardi'n' atlari' menen bag'li'q. Bul da'wirde haykeltarashli'q rawajlani'p haykellerdin' tu'rli' ko'rinishleri ha'm tu'rleri jarati'ldi'. Marmar menen bronzadan paydalanatug'un boldi'.

E.a. V a'sirde Grek ja'miyetinin' mezanlari' rawajlana basladi'. Awqat ha'm ishimliklerde mo'tedillik, axlaqda tiyiqli'q, xaqgo'ylik, wo'z so'zine sadiqli'q, jumi'sda hadalli'q, fizikali'q shi'damli'li'q ha'm basqa qatar axlaqiy mezanlarga ko're ja'miyet adamlarga baxa Bergen. Insang'a xu'rmet sol ta'rtipte rawajlandi'. Sport rawjlandi, olardan balalardi' sawlam tarbiyelewge grekler ku'nnin'ko'p qi'smi'ni' u'yden si'rtda – sport zallari'nda, stadionlarda wo'tkezetin edi. Qala worayi'ndag'i' bazaar maydani' adamlar ha'r ku'ni jiynalisatugi'n jay edi. Hamme jan'ali'qlardi' usi' jerden esitgenler.

Fidiy, Meron, Poliklet ha'm basqalar klassik da'wir haykeltarashlig'ina tiykar saldilar. Rassamshi'li'qda Polignopa (V a'sir baslari') ha'm Apollodora (V a'sirdin' ekinshi yari'mi') jan'asha usullardi', syujetlerdi ali'p kirdiler. Klassik da'wir a'debiyati'nda tragediya ha'm komediya janri' payda boldi. Esxil e.a 525-456), Sofokl (shama menen e.a 496-406) ha'm Evripid (e.a 485-406) Tragediya janri'na tiykar saldi'lar. Tragediya Dionis ati'na wo'tkeziletug'in marasi'mlardan kalip shiqqan. Komediya ha'm Dionis ati'na ayti'lg'an satirik qosi'q ha'm woyi'nlardan payda boldi'. Sol tariyqa Gretsiyada drammatik teatr payda boldi'.

E.a. V a'sir a'jayip arxetektura imaratlari'na bay. Memleket binalari' si'pati'nda ibadatxana ko'p quri'lg'an edi. IV a'sirde Gretsiyada ekonomikali'q ha'm si'yasi'y tarqaw ku'zetiledi. Biraq ma'deniyati'n' tu'rli tarawlari' rawajlani'p baraberdi. Antik filosofiya sol waqtda en' joqari' shi'ni'na jetti. U'sh filosof Sakrat, Aflotun ha'm Arastu antic filosofiyani' jaratti'lar.

Ellinistik da'wir

Aleksandr Makedonskiy basi'p alg'an jerlerde Grek ma'deniyati' tarqalg'an da'wir ayri'qsha basqi'sh esaplanadi. Bul da'wirdegi ma'deniyat ellinizm madeniyati' deyiledi. A.Makedonskiy imperyasi'qulag'annan keyin ha'm ayri'qsha g'aressiz ma'mleketlerde ellinistik ma'deniyat saqlani'p qalaberdi (Misr, Salavkiyler ma'mleketi, Pergam ma'mleketi, Baqtriya, Pontiy patshali'gi' ha'm t .b). Bul da'wirde ilmiy bilimlar rawajlandi'. Arximed (shama menen e.a 287-212), Evklid (shama menen 365-300),

Aristarx Samoskiy(e.a 320-250)lardi'n' jan'ali'lari' ju'zege shi'qti'. Ilmiy bilimlrdi'n' rawajlaniw ji'ynalg'an axborotlardi' sistemalasti'ri'wdi' ha'm saqlawdi' talap etetin edi. Bir qatar qalalarda *kitapxanalar* quri'di'. Wolardan yen' u'lkeni Aleksandriyada ha'm Pergamda edi.

Qadimgi Rim madeniyati

Qadimgi Rim ma'deniyatının' do'reliwinde antik du'nyadag'ı eki ullı madeniyat - etruskler h'a'm grekler ma'deniyatı u'rp-a'detleri ta'sir ko'rsetdi. Rim ibadatxanaları etrusk ibadatxanaları u'lgisi boyınsha qurıldı, latin a'lipbesi h'a'm etrusklardıń a'lipbesi tiykarında jaratıldı. Greklerin ta'siri b.e.sh.

III a'sirden baslandı.

Qadimgi Rim tariyxı u'sh da'wirge bo'linedi:

Patshalıq da'wiri (b.e.sh VIII - VI a'sir basları).

Respublika da'wiri (b.e.sh 510 / 509 — 30 / 27 jıllar).

İmperiya da'wiri (b.e.sh. 30/27 – . 476 jıllar).

Rim tsivilizatsiyasının' rawajlanıwı Rim qalasının' o'siwine alıp keldi, b.e.sh III–I a'sirlerde Rim qalası xalqının' sanı I millionnan 1,5 milliong'a jetgen edi. Antik dawirge tiyisli Rim o'nermentshiligi tawılmas u'lgileri sıpatında *Panteon* (h'a'mme qudaylarg'a arnalg'an jay)dı ko'rsetiw mumkin. Panteon – ibadatxana bolıp, imperiyadag'i ko'plep xalıqlardıń birligin sa'wlelendiretug'ın barlıq qudaylar ushın qurılǵ'an.

Amfiteatr (grek. amphit – a'tirap h'a'm hearron – teatr) tamasha ushın (ko'binshe gladiatorlar urısı ushın) qurılǵ'an imarat bolıp, uzın ko'rinsidegi maydan bolǵ'an h'a'm a'tirapında tamashago'yer tekshelerden ibarat bolǵ'an orınlarda otırǵ'an. Kolizey en ataqlı amfiteatr bolıp, 50 mın' tamashago'ylerge arnalg'an teatr edi.

Rimde ıssı h'a'm suwıq suwı bar monshalar, gimnastika zalları, dem alıw bo'lmeleri qurılǵ'an. Ko'p qalalarda 3–6 qabatlı u'yler qurılǵ'an.

İmperiya da'wirinde Rim qalaları birqansha jaqsılang'an, shiraylı maydanlarg'a, jasaw ushın qolay bolǵ'an uylerge ayırıqsha itibar berilgen. Neron h'ukmranlıg'ı da'wirinde Rimde jalın ju'z bergem h'am 14 rayonnan 10 rayonu janıp ketgen. Bul rayonlarda u'yler tiykarınan ag'ashdan qurılǵ'an, jollar tar bolǵ'an. Jalınnan keyin imperator qalanı jan'a joba boyınsha – ko'shelerdi ken', u'ylerdi tasdan, imperator sarayın h'am tasdan qurıwg'a pa'rman beredi.

Ta'lim u'sh basqishdan ibarat edi: baslang'ish ta'lim, grammatika mektebi ritorika mektebi. İmperatorlar ritorika mektebi ushin u'lken qarji ajratdı. Barlıq ta'lim basqishlarında oqıw, jazıw h'a'm esaplawdı uyretgen. Orta mekteblerde grammatika mug'allimleri grek tili xam jeti pa'nnen - grammatika, dialektika, ritorika, muzika, arifmetika, geometriya, astronomiyani u'yretgen. Bular qatarında arxitektura h'a'm meditsinada oqıtılǵ'an. Aqırg'ı basqısh joqarg'ı ta'lim bolıp, logika sanaati h'a'm filosofiya oqıtılǵ'an. Rim ta'lim tizimin greklerden u'lgi alg'an h'alda rawajlandırdı. Birinshi orında h'ıuıq, tiller, adebiyat, tariyx, ekinshi orında matematika turg'an edi. Jokarg'ı ta'limde filosofiyanı ko're, logikag'a ko'bireq itibar bergen.

Hindistan ma'deniyatı

Hindistan qadimgi tsivilizatsiya u'lkelerinen biri. Qadimgi Hindistan a'lemge "Mah'obxorot", "Ramayana" sıyaqlı epik shıg'armaları, Kalidasa sıyaqlı ullı jaratıwshı, "Panchatatra"nı bergen. Qadimgi Hindistan matematika, astronomiya, medetsina jo'nelisinde ulken jetilisenliklerge erisdi. Ha'zirgi arifmetikag'a tiykar bolǵ'an san tusinigin h'a'm h'ındler jaratǵ'an.

Hindistan ma'mleketi h'a'm ma'deniyatı tariyxı to'mendegi basqıshlarg'a bo'linedi:

Xoropp tsivilizatsiyası,

Veda dawiri,

Maur dawiri,

Guptlar dawiri,

Boburiyeler imperiyası,

Zamanago'y tariyx.

Xoropp madeniyati b.e.sh. 3200–1300 jıllar aralıǵ'ında jasag'an. Xoropp ma'deniyati Mesopotamiya h'a'm Mısrda keyin u'shinshi orında turadı. Xoropp ma'deniyatının en' qadimgi orayları Moxenjo Doro h'a'm Xoropp qalaları. Bul h'a'm basqa qalalardan tawılǵ'an arxeologik estelikler bronza da'wirge tiyisli. Xoropp ma'deniyatında insan Evropa milletine tiyisli bolǵ'an.

Qalasazlıq ma'deniyatı h'a'm bu'gingi arxitektura talaplarına juwap beredi.

Vizantuya madeniyati

IV-VII a'sir ortalarında Vizantiyada sotsiallıq, siyasiy ha'm ideyaliq gu'res ketti. Bul gu'res Vizantiya jazıwshıları shıg'armalarında ayqın sa'wlelendi. Bul da'wir tarixiy

shig'armalarg'a bay. Da'slepki Vizantiya du'nyag'a belgili muarrixlardin' shig'armalarin qaldirdi. Bular – Ammian Martsellin, Evlampiy, Olipiodor, Zosim, Kesarli, Prokopiyy Menandr Protiktor, Feofilakt Simokatta ha'm basqalar. Bular talanti, aqliy qu'direti, qizg'in do'retiwshilik du'nyaqarasinin' ken'ligi menen ajiralip turadi.

Feofilakt (VI a'sirdin' aqiri – VII a'sirdin' birinshi yarimi) Vizantiya istoriografiyasin antic da'wirde orta a'sirge alg'a su'rdi.

Feofilaktin' "Tariyx " shig'armasi bar. Ol buul shig'armasinda ma'mleket ha'kimyatnin' siyasiy qaralarin aniq bayan etedi, ideal hu'kimdardin' obrazin sizip beredi. Onin' pikirinshe, hu'kimdar ozinin' iskerligin baslar eken, onin' birinshi pa'zileti ken'es penen is ko'riw boliwi kerek: "Hu'kimranlig'in' jawizlig'in aqil menen usla, filosofiya bul rul, filosofiyanin' ja'rdemi menen imperiyan'nin' kemesin basqar" . ekinshi pa'zilet – kemtarliq boliwi kerek: "Qorqiw menen emes , ba'lki puqaralarin'nin' meyili boyinsha xizmet etiwge umtil, xoshametgo'y ga'plerge yozg'iriqni afzal bil. Yozg'iriq o'mirde en' jaqsi ustaz ". u'shinshi pa'zilet a'dalat boliwi da'rkar. Imperator aqil menen a'dalat ha'm ken'peyillikti birlestiriwi kerek: "Biyazarliq – g'azepti, qorqiw – aqildi basqarsin". Mahiyxqa iseniwshi muarrix Feofilakt ideal hu'kimdardan masixiylik solihlik ha'm shafqatti talap etedi. Feofilakt shig'armasinin' kirisiw bo'liminde insaniyat aqlina joqari baha beredi ha'm aqil – tariyxtin' en' jaqsi do'retpezi, dep bahalaydi. Biraq tariyx ol yaki bul waqiyannin' sebebin aniqlamasa, bul pa'n na'tiyjesiz bolip qala beredi, dep esaplaydi ulli muarrix.

VII a'sir Vizantiya tariyxinda qiyin da'wir boldi. En' qorqinishli qa'wip SHig'istan – Islam xalifalig'inan edi. Sol da'wirde talantli la'shkerbasi, imperiyanin' a'skeriy ha'm ha'kimshilik jaqtan iyelegen Vizantiya imperatori Irakliy (610-641) da'slep SHig'ista parsilardi jen'di. Biraq keyin islam a'skerleri oni arqag'a shig'arip tasladi. Irakliydin' siyasatinan narazi bolg'an xalq basqinshi arablardi qollap – quwatladi. Ha'zret Umar da'wirinde, 634 – 640 jillarda Islam armiyasi Palestinani, Suriya ha'm Mesopatamiyani boysindirdi, 636 jili musulmanlar Irakliydin' armiyasin qiyiratti. Keying eki jil dawaminda Quddus ha'm Antioxiyani boysindirdi.

Bul ma'mleketlerdin' islam a'skerleri boysindiriliwi imperiyag'a u'lken soqqi boldi. 642- jili Vizantiyanin' shig'is wa'layatlari – a'yyemgi ma'deniyatqa en' bay aymaqlari qoldan ketti. VII a'sirdin' aqirinda SHig'is Rim imperiyasi qu'diretli Jer Orta ten'izi ma'mleketi sipatinda dag'darisqa ushiradi. Onin' ornin orta a'sir Vizantiya

ma'mleketi iyeledi. Bul ma'mleket aymaqliq jaqtan kishi bolsada, etnik birligi ta'repten, siyasiy ha'm diniy ta'repten birlesti. Yustinian da'wirinde etnik ta'repten tu'rlish bolg'an imperiya endi grek ma'mleketi bolip qaldi. Grek tili ra'smiy tilge aylandi. Vizantiya sotsialliq du'zimmnin' feodalizm basqishina o'tti. Endi qalalar ko'rinisi o'zgere basladi. Antic da'wirdegi tuwri ko'sheler, 2-3 qabatli jaylar qatarinda, orta a'sirdin' bekkem imaratlari, ko'plep ja'maa't binalari jan'asha arxitektura usilinda qurildi. A'lberte, Vizantiya ma'deniyatindag'i keskin o'zgeris a'ne sol imaratlardin' jan'a usilinan baslandi.

VIII a'sir ortalariinda Vizantiya ma'deniyati ha'm ideologiyasi rawajindag'i birinshi basqish aqirina jetti. Bul da'wirde masixiylik aqidasi bekkem ornasip boldi. Vizantiya ja'miyetinin' estetik qaraslari payda boldi. Vizantiya tariyxinin' da'slepki da'wirindegi awir jag'day ornina belgili da'rejede ideologiyaliq tinishliq ju'zege keldi, ha'mme na'rse o'z ornina tu'skendey boldi. biraq bul tinishliq waqtinsha edi. VIII a'sirdin' baslarinan diniy ha'm ideyaliq gu'resler jan'adan ku'sh aldi. Bul da'wirde endi butparastlikka qarsi gu'res baslandi.

Diniy – filosofiyaliq ha'm estetik qa'diryatlardi qayta bahalaw Vizantiyanin' ma'deniy rawajina sezilerli ta'sir ko'rsetti. Butparastlikka qarsi gu'resiwshiler, Qudaydi su'wretlepte, bilipte bolmaydi, degen ideyani alg'a su'rди. Olardin' ta'liyati tiykarinda U'shlik haqqindag'i masixiylik ta'liyati jatar edi. U'shlikti insan aqli su'wretlewge de, biliwge de qa'dir emes. Sonliqtan insane ko'rinisinde su'wretlew mu'mkin emes. Eger xudojnik Masixtin' tek g'ana insanity ta'biyatini su'wretleytug'in bolsa, ol bid'atchi boladi. Eger xudojnik Masixtin' tek g'ana ilahiy ta'biyatini su'wretleytug'in bolsa da, ol bid'atchi boladi, sebebi bunday jag'datda xudojnik insanity tabiyatti ilahiy tabiyatqa tolig'i menen sin'dirip jiberedi. Basqasha aytqanda, Masixti ha'r qanday jol menen su'wretlew bid'atqa alip baradi.

Butparastliqqa qarsi gu'res da'wirindegi siyasiy ha'm ideyaliq gu'res sol da'rejede shavqatsizlikka alip bardı, na'tiyjede ha'r eki ta'rep tek bir-birin emes, ba'lki dushpan ta'rep jaratqan na'rselerdi joq etiwge ha'reket etti. Da'slep, butpparastliqqa qarsi guu'resiwshiler muaassiblarsha ibadatxanalardag'i insane su'wretlerin joq etti, bunin' ornina krest yaki geometriyaliq su'wretlerdi sizdi.

Insaniyat oylawinin' jemisi bolg'an esteliklerdin' butparastliqqa qarsi gu'resiwshiler ta'repinen joq qiling'ani Vizantiyanin ' VIII – IX a'sirdegi ma'deniy

rawajlaniwina u'lken ziyan keltirdi. Biraq, sol menen birge, butparastliqqa qarsi gu'res aqidasi ha'm olardin' estetik asi a'lemdi obrazli tasavvur etiwde jan'asha badiiy sistemani jaratti. Bezekli nag'is usili solardin' biri.

Bunnan basqa, butparastliqqa qarsi gu'res Vizantiyanin' du'nyaliq suwretlew o'nerine ha'm arxitekturasina jan'a ag'imdi alip kirdi. Sol da'wirdegi mag'liwmatlarg'a qarag'anda, Konstantinopldin' du'nyaliq sa'ati nda butparastliqqa qarsi gu'res da'wirinde adamdi su'wretlew qadag'an etilmegen. Badiiy do'retiwshilikdin' en'unamli motive imperatorlar ha'm plardin' semyalarinin', la'shkerbasilardin' ha'm Konstantinopol sarayindag'i a'meldarlardin' portretlerin siziw xudojniklardin' jaqsi ko'rgen jumsina aylang'an.

Butparastliqqa qarsi gu'resiwshiler ha'm butparastliq ta'repdarlari ortasindag'i ideyaliq gu'res, a'skeriy gu'resler dawam eteberdi. Biraq Masixti ilahiyastiriw ta'repdarlari o'zlerinin' estetikaliq ha'm filosofiyaliq – diniy aqidalarin bekkem usladi. Monaxlar san'ati olar ta'repinen rawajlantirildi. Bul san'at tu'rinin' badiiy qa'siyetleri shig'is xalqinin' estetik tasavvurlarinan ha'm xalq iseniminen alindi. San'attagi bul bag'dardin' ayqin u'lgisin Koppadokiyadag'i masixiyalar u'n'girlerde qurg'an ibadatxanalardin' diywal su'wretlerinde ko'riw mu'mkin. A'wliyeler baslari u'lken , ko'rimsiz, ha'reketleri tegis emes etip su'wretlengen.

Koppadokiyadag'i u'n'girlerde qurg'an ibadatxanalardag'i u'lgilerinde bir waqtin' o'zinde eki ag'imdi ko'riw mu'mkin: bir ta'repten monaxlar butparastliqti dawam ettirip, Masixti, Bibi Maryamdi ha'm a'wliyalardi su'wretlewdi dawam etken. Ekinshi ta'repten, butparastliqqa qarsi gu'resiwshiler kresttin' ra'mziy su'wretin siza berdi. VII – IX a'sir baslarinda Kapadokiyada butparastliqqa qarsi gu'resiwshiler birneshe ibadatxanalar qurg'an, ibadatxanalar diywallarina ko'plep krest su'wretin sizg'an.

SAWALLAR:

- 1. A'dep-ikramliliqtin' negizi ha'm onin' ayirmashilig'in aytip berin'**
- 2. A'dep-ikramliliqtin' ja'miyetlik sananin' basqa formalari menen baylanisi qanday?**
- 3. A'dep-ikramliliqtin' du'zilisi ha'm funktsiyalari haqqinda pikirlerin'iz?**

4-ТЕМА BOYINSHA A'DEBIYATLAR:

1. Абдурахмонов М., Рахмонов Н. Маданиятшунослик. - Тошкент: Университет, 2011.
2. Ахмедова Э, Губайдуллин Р. Культурология. Мировая культура. - Ташкент: Академия художеств Узбекистана, 2001.
3. Очилдиев А. Маданият фалсафаси. -Тошкент: Мухаррир, 2010.
4. Нурматова М. Абдуллаева Н. Ахлоқий ва эстетик маданият.// Ўқув - услубий қўлланма. - Тошкент: Университет, 2013.

TEST SORAWLARI

1. Ha'zirgi zaman ma'deniyattanıw pa'ni (ma'deniyat) tu'sinigi qollanıwına qarap qanday ma'selelerdi u'yrenedi?

- A) individual-shaxs ma'deniyati
- B) topar ma'deniyat- milliy klaslıq, semyalıq
- S) ma'kan h'a'm sheklengen belgili bir ja'miyetlik ma'deniyat.
- D) Barlıq juwaplar durıs.

2. İnsan qanshalıq zıyalı bolsa ol sonsha ko'p tu'sinedi h'a'm o'zlestiredi degen pikirdi kim aytqan edi?

- A) D.S. Lixachev
- B) N.Beryadyaev.
- S) A.Kreber.
- D) K. Klakxon.

3. Ma'deniyat bo'limi neshege bo'linedi?

- A) 3
- B) 4
- S) 5
- D) 6

4. Qaysı bir ja'miyettegi bar bolg'an ma'deniyat onın' protsesslerin u'yreniw menen shug'ıllanadı?

- A) Ma'deniyat sotsiologiyası
- B) Ma'deniyat tariyxı
- S) Ma'deniyat ekologiyası
- D) Ma'deniyat filosofiyası

5. Ma'deniyattanıw pa'ninin' tiykarg'ı ma'selesini ne?

- A) İnsan

-
-

- B) Tariyx
- S) Filosofiya
- D) Millet

6. Ma'deniyat ataması qaysı tilden alıng'an?

- A) Latın
- B) Grek
- S) Tu'rk
- D) İspan

7. Diletant degenimiz ne?

- A) Ha'zirgi zaman insaniyat turmıs iskerligi.
- B) jeterli bilimge iye bolmag'an insan
- S) Ja'miyettin' ishki nızamlıklarına o'z-ara baylanıslılıg'ı
- D) durıs juwap joq.

8. Tashkentegi u'lken maydan «Mustaqillik maydoni» dep neshinshi jıldan baslap atala baslandı?

- A) 1991 jıl 5 sentyabr
- B) 1991 jıl 6 sentyabr
- S) 1991 jıl 7 sentyabr
- D) 1991 jıl 8 sentyabr

9. «Tsivilizatsiya oy-pikirdi bir qa'lipge salıp qoyadı, ulıwma qabıl qılğ'an h'aqıyqatlardı ma'n'gilestiredi» degen pikirdi qaysı ullı insan aytqan edi?

- A) O.Shpengler.
- B) M. Lotman
- S) K. Levi-Stros
- D) A. Kreber.

10. Ma'deniyattanıw pa'ninin' u'yreniw obekti qaysı qatarda durıs ko'rsetilgen?

A) Ma'deniyat rawajlanıwının' en' ulıwma nızamlılıqların u'yrenedi.

B) Insanlardın' qatnasıq usılı bolg'an til tarawın

S) Insan jaratqan sanaat tarawın

D) Barlıq juwaplar durıs.

11. Ma'deniyattanıw pa'ninin' bo'limleri qaysı qatarda durıs ko'rsetilgen?

A) Ma'deniyattın' ja'miyetlik forması

B) Ma'deniyattın' antropologiyalıq tu'ri

S) Ma'deniyat filosofiyası

D) S h'a'm D juwaplar durıs.

12. Shıg'ıs xalıqlarında qollanilatug'ın ma'deniyat ataması arabsha qanday ma'nisti bildiredi?

A) Shıg'ıs,quyashlı

B) Qalalı

S) Insan ta'repinen jaratılğan sharayat

D) A h'a'm B juwabı durıs

13. «Ma'deniyat entropiyası» informatsiyaga aylandırıwdın' qıyın mexanizmi degen pikirdi bildirgen alım?

A) A. Kreber

B) Yu.M.Lotman

S) K.Levi-Stros

D) O.Shpengler

14. Signifikativ funktsiya degenimiz ne?

A) (Belgilew,dizimge alıw mazmunında) mazmun,,isim,belgiler ko'lemine islep shıg'ıw

B) Xabarlardı jıynaw h'a'm saqlaw usılı

•
•

S) İnsanlar minez-qulqını ta'rtipge salıw

D) Ma'nisin anıqlaw

15. Ma'deniyattın' to'mendegi qaysı funktsiyaları tikkeley shaxs penen baylanıslı?

A) Gominizatsiya

B) Sotsiolizatsiya

S) İnkulturatsiya

D) Barlıq juwaplar durıs.

16. İnkulturatsiya- degenimiz ne?

A) Da'slep o'z xalqının',keyin bolsa ulıwmainsaniy ma'deniy miyrasg'a qatnasıqta bolıw

B) Ma'deniyat belgili bir shaxslar qa'bileti

S) Urıw-aymaqshılıq qa'siyetlerin u'yreniw

D) Ulıwmalastırıw

17. A.Temur Samarqand a'tirapında qanday awıl qurdıradı?.

A) Bag'dat

B) Sultaniya

S) Sherzad

D) A,B,S, juwaplar durıs

18. A Temur jasag'an da'wirinde onın' saray diywallarında shax h'a'm shaxzadaların' su'wretlerinin' h'aqıyqıy portret janrının' iyesi kim?

A) Kamaladdin Bexzad

B) A.Jamiy

S) N.Kubra

D) L.Dovinchi

19. Aliy Kusshı, Muxammed Xavofiylar qaysı ullı alımnın' sha'kirtleri bolg'an?

•
•

- A) Ulig'bek
- B)Kazizada Rumi
- S)G.Jamshid
- D) A. Samarqandiy.

20. «Ol antik sanaattı oyattı» dep birinshi ret ko'rsetken alım kim edi?

- A) J.Bakachcho
- B) J.Vazari
- S)Y.Xeyzing
- D) Djotto

21. Oyanıw da'wirin a'yyemgi, orta a'sirler sıyaqlı insaniyat tsivilizatsiyasının' barlıq aymaqlarına sa'ykes globallıq h'a'diyse dep qaraydı?

- A) N.Konrad
- B)Chaloyan
- S) Mellov
- D) Ten

22. Oraylıq Aziyada Oyanıw da'wiri ma'deniyatının' belgileri.

- A) Du'nyalıq ilimlerde umtılıw
- B) Ta'biyattı bar o'mirdi,h'aywanlardı u'yreniwge qızıg'ıwdın' ku'sheyiwi
- S) Biliwde aqıldı du'nyalık dep biliw
- D) Barlıq juwaplar durıs

23. «Ritmlar ta'rtibi h'aqqında kitap» shıg'armasının' avtorı kim?

- A) A.Beruniy
- B) A.Farabiy
- S) Gippokrat
- D) Sokrat

24. «Bir da'reje sinustı anıqlaw h'aqqında risola» shıg'armasının' avtorı kim?

A) Ulıg'bek

B) Sokrat

S) Aristotel

D) Gerodot

25. 1873-jılda Tashkent ta'biyattanıw rasadxanasın sho'lkemlestiriwge qaysı alım o'z miynetin qostı?

A) İ.V. Mushketov

B) N.A. Severtsov

S) F, P, Litko

D) V.P.Fedchenko

26. Neshinshi jılı Respublika Baynalmilal Ma'deniy orayı sho'lkemlestirildi?

A) 1992 jıl yanvar

B) 1992 jıl mart

S) 1992 jıl aprel

D) 1992 jıl fevral

27. Qa'diriyat filosofıyanın' qaysı tarawında u'yreniledi?

A) Agnostitsizm

B) Teokratiya

S) Aksiologiya

D) Materializm

28. İnsanparwarlık ideyası to'mendegi qanday qa'siyetlerge iye?

A) Ta'biyat nızamları

B) İnsandı mashqalalar orayı qılıp alıw

S) Aqıl oy-pikir

•
•

D) A,B,S juwaplar duris

29. Oyanıw bag'darı ulıwma du'nyalıq protsessi sıpatında Qıtayda neshinshi a'sirlerde baslanadı?

- A) VII-VIII a'sirler
- B) VI-VII a'sirler
- S) V-VI a'sirler
- D) IV-VII a'sirler

30. Tragediya grekshe qanday ma'nisti bildiredi?

- A) Eshkiler qosıg'ı
- B) Tariyxıy estelikler
- S) Tamashalar jayı
- D) Durıs juwap joq

31. «İlliada» h'a'm «Odissey» da'stanların jaratqan ullı insan kim?

- A) Gomer
- B) Esxil
- S) Sofokl
- D) Evripid

32. Hindstanda bilim qanday da'rejege ajıraladı?

- A) Bilmeslik (avidya)
- B) Tu'sinik ilimiy bilim (vijnyana)
- S) Ha'mme na'rseni biliw (prajnya)
- D) A,B,S juwaplar duris

33. Jazıwsız ma'deniyattın' o'zige say qa'siyeti kategoriyal emes forması degen pikirdi aytqan qaysı alım?

- A) A.N.Romanov

•
•

- B) Ya.P.Belousov
- S) D.M.Genkin
- D) M.M. Baxtin

34. Ekonomikalıq ma'deniyat to'mendegi qanday funktsiyalardı orınlaydı?

- A) Biliw funktsiyası
- B) Du'nyag'a ko'z-qaras funktsiyası
- S) Ta'rbiyalıq funktsiya
- D) Barlıq juwaplar durıs

35. Ma'deniy miyrastın' mexanizmi to'mendegi qanday qa'siyetlerge iye?

- A) Ruwxıy miyrastın' o'z-aralığı'ı
- B) O'tmishten keleshekke o'tiw protsessinde miyrastın' o'zgeriwi
- S) O'tmishten qalg'an barlıq na'rseler pu'tkil o'zgertilmeydi
- D) A,B,S juwaplar durıs

36. G'a'rezsizlik degenimiz ne?

- A) Erkin ko'z-qaras,erkin oylawg'a jasaw uqıplılıg'ı
- B) O'z ta'g'dirin o'zi belgilewge
- S) O'z ta'g'diri menen baylanıslı bolg'an keleshek h'aqqında oylaw
- D) Barlıq juwaplar durıs.

37. «Moziyga qaytib ish kwrish xayrlikdir» degen pikirdi kim aytqan?

- A) A.Kodiriy
- B) F.Broden
- S) M.Bexbudiy
- D) U.İsmaylov

38. A'yyemgi sanaat h'a'r qıylı bolıp, qanday bo'limlerge bo'linedi?

- A) Su'yek, tas bo'legi

-
-

B) Go'r diywallarg'a h'a'r qiyli ren'ler

S) Jar taslarg'a oyip, sızıw, usılı

D) Barlıq juwaplar durıs

39. A'yyemgi sanaat h'a'r qiyli bolıp neshe tu'rge bo'linedi?

A) 8

B) 7

S) 9

D) 10

40. «Jazıwsız ma'deniyattın' o'zige say qa'siyeti kategorial emes forması» degen pikirdi aytqan qaysı alım edi?

A) A.N.Romanov

B) İ.Bexbudiy

S) R.Brodel

D) E.Lerua-Ladyuri

41. Texnikanın' qa'siyetleri to'mendegi qaysı qatarda durıs ko'rsetilgen?

A) Texnika jasalma ra'wishte, adamlar ta'repinen ta'biyattı o'zgarttiriwi na'tiyjesinde jaratıladı.

B) Ol da'slep insannardın' a'meliy talapları menen baylanıslı

S) Texnikanın' za'ru'r parametrlerinen biri ratsionallıq esaplanadı.

D) A,B,S juwaplar durıs

42. Jadidshilik h'a'reketinin' pu'tkil tu'rk du'nyasındag'ı «ideyalıq atası» na aylang'an qaysı alım edi?

A) Gaspirali

B) Bexbudiy

S) Shukuriy

D) Avloniy

•
•

43. Ma'deniyattanıw pa'ni oqıtılıwı to'mendegi qanday faktorlar menen belgilenedi?

- A) Ga'rezsizlik ja'miyettin' barlıq tarawlarında h'a'm milliy o'zlik tiykarında
- B) Ga'rezsizlik biz ushın du'nyag'a jol ashtı.
- S) Milliy ideya h'a'm milliy ideologiyanı qa'liplestiriw
- D) Barlıq juwaplar durıs

44. Ma'deniyat tariyxı qanday protsesslerdi u'yrenedi?.

- A) H'a'r bir ma'deniyattı a'jayıp h'a'm tiykarg'ı h'a'diyse sıpatında
- B) Birden bir ja'miyettegi bar bolg'an ma'deniyattın' anıq protsesslerin u'yreniw menen shug'ıllanadı
- S) Ma'deniyattın' o'zige say forması izertlew predmeti esaplanadı.
- D) Ma'deniyattı filosofiyalıq an'law

45. Shaxs ma'deniyat penen to'mendegi tarawlarda qanday qatnasıqta boladı?.

- A) Ma'deniyat ta'sir etiw obekti sıpatında onı o'zlestiredi.
- B) Ma'deniyat h'a'm qa'diriyatlardı tasıwshı h'a'm sa'wlelendiriwshi sıpatında konkret ma'deniyatda xızmet ko'rsetedi.
- S) Ma'deniyat do'retiwshi subekti sıpatında ma'deniyattı rawajlandırıw
- D) Barlıq juwaplar durıs

46. Ha'zirgi zaman ma'deniyattanıw pa'ni «Ma'deniyat tu'sinigi» qollanılıwına qarap qanday jag'dayda u'yrenedi?

- A) Individual shaxs ma'deniyatı
- B) Toparlıq, ma'deniyat milliy, klasslıq
- S) Semyalıq
- D) Barlıq juwaplar durıs

47. Shıg'ısta «birinshi mug'allım» dep at alg'an ullı insan kim?.

-
-

- A) Arastu
- B) Sokrat
- S) Gomer
- D) Aristotel

48. Teatr grekshe qanday ma'nisti an'latadi?.

- A) Tamashalar jayı
- B) Eshkiler qosıg'ı
- S) Tınıshlıq elshisi
- D) Danıshpanlıq jolbasshıları

49. «Suvariylar» komediyasının' avtorı kim?

- A) Esxil
- B) Aristofan
- S) Sofoyl
- D) Gomer

50. A. Temur Samarqand a'tirapında qanday awıl qurdıradi?.

- A) Bag'dat
- B) Sultaniya
- S) Sherzad
- D) AVS juwaplar durıs

51. 1991-jılı Aliysher Nawayının' tuwılğan ku'ninin' neshe jılıg'ı belgilendi?

- A) 550
- B) 530
- S) 500
- D) 575

52. «Hayrat-ul Abror» sıyaqlı shıg'armanın avtorı kim?

-
-

- A) A. Nawayı
- B) A Beruniy
- S) N Kubra
- D) K. Beh'zad.

53. 1996-jılı ma'mleketimiz ta'repinen qanday jil dep ataldı?

- A) Shan'araq jılı
- B) A. Temur jılı
- S) İnsan ma'pleri jılı
- D) Hayal-qızlar jılı

54. Ruwxıy jan'alanıwdı ta'miynlewshi qanday nızamlar qabil qılındı?

- A) «Latin jazıwına tiykarlang'an O'zbek a'lipbesin engiziw h'aqqındag'ı»
- B) «Ma'mleket tili h'aqqındag'ı»
- S) Tuwrı juwap joq
- D) A h'a'm B tuwrı

55. «İnsan en' joqarı da'rejedegi tariyxıy maqluq, İnsan tariyxıy da'wirde, tariyxıy da'wir insanda birikken» kimnin' pikiri?

- A) N.Berdyayev
- B) K.Yaspers
- S) A.Kreber
- D) K.Klakxon

56....-Zamanago'y insan turmıs iskerliginin' barlıq tarawların insannın' individual turmısın , ja'miyet turmısın, ja'miyet turmısı ta'biyat penen o'z-ara mu'nasebetlerin o'z ishine aladı.

- A) Ma'deniyat tariyxı
- B) Ma'deniyat sotsiologiyası
- S) Ma'deniyat duzilis forması

D) Ma'deniyat ekologiyası

57. Ma'deniyat h'aqqında a'debiyatlarda qansha anıqlama, tu'sinikler berilgen?

A) 100 den artıq

B) 200 den artıq

S) 300den artıq

D) 400den artıq

58....-insang'a baylanıslı bolmag'an h'a'm ja'miyette g'a'rezsiz bar bolg'an ma'deniyattın' o'zine ta'n forması onın' izertlew obekti bolıp tabıladı.

A) Ma'deniyat sotsiologiyası

B) Ma'deniyattın du'zilis forması

S) Ma'deniyat tariyxı

D) Ma'deniyat filosofiyası

59. Ha'zirgi zaman ma'deniyattanıw pa'ni «ma'deniyat» tu'sinigin qollanıluwına qarap to'mendegishe u'yrenedi:

A) Individual shaxs ma'deniyatı

B) Toparlıq ma'deniyat

S) Belgili bir tiptegi ma'deniyat

D) Barlıg'ı tuwrı

60. Qa'deniyat filosofiyanın' qaysı tarawında u'yreniledi?

A) Agnostitsizm

B) Teokratiya

S) Aksiologiya

D) Materializm

61. Bilimlendiriw reforması h'a'm onın' keleshegin belgilewde to'mendegi qaysı printsipler tiykar etip alındı?

•
•

- A) Ta'lim-ta'ربيyanin' adamgershiligi h'am demokratiyalig'ı
- B) Bilimlendiriw sistemasinin' u'zliksizligi ilimiyligi
- S) Bilimlendiriwde ulıwma insaniylıq qa'diriyatlardın' artıqmashlılıg'ı
- D) Barlık juwaplar durıs

62. «Umid» fondı respublikamızda neshinshi jılı du'zildi?

- A) 1997jılı 7 yanvar
- B) 1997 jil 10 yanvar
- S) 1997 jılı 20 yanvar
- D) 1996 jılı 30 mart

63. «1997 jıldın' oktyabr ayında qaysı qalada «Teatr: Shıg'ıs h'a'm Batıs» xalıq-aralıq festival o'tkerildi?

- A) Tashkentte
- B) Samarqand
- S) Buxara
- D) Xorezm

64. «Amir Temur h'a'm o'zbek a'debiyatı» shıg'armasının' avtorı kim?

- A) A.Xayitmetov.
- B) O.Matchan
- S) X.Sultanov
- D) E.Vaxidov

65. Neshinshi jılı «Dene ta'rbiyası h'a'm sport h'aqqındagı» nızam qabıl etildi?

- A) 1992 jil 6 mart
- B) 1992 jil 14 yanvar
- S) 1992 jil 8 aprel
- D) 1993 jil 15 may

66. Xalıq ten'iz,xalıq tolqın, xalıq ku'sh

Xalıq qozg'alan',xalıq jalın,xalıq o'sh.

sıyaqlı qatarlar qaysı shayırdın' qosıg'ınan?

A) A.Sholpan

B) M.Bexbudiy

S) U. Nasır

D) A. Kadiri

67. 1994 jıl oktyabrde qaysı qalada Ulıg'bek h'a'pteligi saltanatlı tu'rde o'tti?

A) Berlin

B) Madrid

S) Pekin

D) Parij

68.Qaysı kitaptı oqısam- degen edi Prezident İ.Karimov-tap bu'gingi zamannın' u'lken-u'lken mashqalalarına juwap tapqanday bolaman .

A) Amir Temur tuzukleri

B) Baburnama

S) Jaqsı adamlar qalası

D) Baxıtqa baslawshı bilim

69. 1998 jıldın' o'zinde qansha puqaralar Ma'kka h'a'm Ma'diynag'a sapar etti?

A) 3 mın'

B) 4 mın'

S) 5 mın'

D) 7 mın'

70. Ma'deniyyat tiykarınan neshege bo'linedi?

A) 3

B) 4

•
•

S) 2

D) 7

71. Mineralogiya, Hindstan shig'armasının' avtorı kim?

A) A. Nawayı

B) M. Babur

S) A. Beruniy

D) Ulıg'bek

72. G'a'rezsizlik degenimiz ne?

A) Erkin ko'z-qaras, erkin oylawg'a jasaw uqıplılıg'ı

B) O'z ta'g'dirin o'zi belgileuge

S) O'z ta'g'diri menen baylanıslı bolg'an keleshek h'aqqında oylaw

) durıs barlıq juwaplar.

73. O'zbekstan Respublikası Oliy Majlistin' 1996 jil 26 apreldegi qararı menen O'zbekstan Respublikasının' to'mendegi h'u'rmetli ataqları to'mendegi qaysı ku'nler bayram (dem alıs) ku'nleri dep belgilenedi?

A) 1-yanvar –Jan'a jil

B) 9-may-Eslew h'a'm qa'sterlew ku'ni

S) 1-sentyabr –g'a'rezsizlik ku'ni

D) Barlıq juwaplar durıs

74. «Baburnama» shig'armasının' avtorı?

A) M. Babur

B) A. Nawayı

S) İ. Buxariy

D) A. Beruniy

75. Tariyxta bizge ma'lim bolg'anınday qaysı ma'mleket «quyash u'lkesi» dep atalg'an?

- A) Buxara
- B) Xorezm
- S) Samarqand
- D) Shaxrisabz

76. Ma'deniyattın' to'mendegi qaysı funktsiyaları tikkeley shaxs penen baylanıslı?

- A) Gominizatsiya
- B) Sotsiolizatsiya
- S) İnkulturatsiya
- D) Barlıq juwaplar durıs.

77. İnkulturatsiya- degenimiz ne?

- A) da'slep o'z xalqının',keyin bolsa ulıwmainsanıy ma'deniy miyrasqa qatnasıqta bolıw
- B) Ma'deniyat belgili bir shaxslar qa'bileti
- S) Urıw-aymaqshılıq qa'siyetlerin u'yreniw
- D) Ulıwmalastırıw

78. Neshinshi jılı Respublika Baynalmilal Ma'deniy orayı sho'lkemlestirildi?

- A) 1992 jıl yanvar
- B) 1992 jıl mart
- S) 1992 jıl aprel
- D) 1992 jıl fevral

79. A Temur jasag'an da'wirinde onın' saray diywallarında shax h'a'm shaxzadalardıń su'wretlerinin' h'aqıyqıy portret janrının' iyesi kim?

- A) Kamaladdin Bexzad
- B) A.Jamiy

•
•

- S) N.Kubra
- D) L.Dovinchi

80. Aliy Qusshi, Muxammed Xavofiylar qaysi ulli alimnin' sha'kirtleri bolg'an?

- A) Ulig'bek
- B) Qozizada Rumi
- S) G.Jamshid
- D) A. Samarqandiy.

81. «Ol antik iskusstvonı oyattı» dep birinshi ret ko'rsetken alim kim edi?

- A) J.Bakachcho
- B) J.Vazari
- S)Y.Xeyzing
- D) Djotto

82. Oyanıw da'wirin a'yyemgi, orta a'sirler sıyaqlı insaniyat tsivilizatsiyasının' barlıq aymaqlarına sa'ykes globallıq h'a'diyse dep karaydı?

- A) N.Konrad
- B) Chaloyan
- S) Mellov
- D) Ten

83. Oraylıq Aziyada Oyanıw da'wiri ma'deniyatının belgileri.

- A) Du'nyalıq ilimlerde umtılıw
- B) Ta'biyattı bar o'mirdi, h'aywanlardı u'yreniwge qızıg'ıudın' ku'sheyiwi
- S) Biliwde aqıldı du'nyalıq dep biliw
- D) barlıq juwaplar durıs

84. «Ritmlar ta'rtibi h'aqqında kitap» shıg'armasının' avtorı kim?

- A) A.Beruniy

-
-

- B) A.Farabiy
- S) Gippokrat
- D) Sokrat

85....-Zamanago'y insan turmıs iskerliginin' barlıq tarawların insannın' individual turmısın , ja'miyet turmısın, ja'miyet turmısı ta'biyat penen o'z-ara mu'nasebetlerin o'z ishine aladı.

- A) Ma'deniyat tariyxı
- B) Ma'deniyat sotsiologiyası
- S) Ma'deniyat duzilis forması
- D) Ma'deniyat ekologiyası

86. Ma'deniyat h'aqqında a'debiyatlarda qansha anıqlama, tu'sinikler berilgen?

- A) 100 den artıq
- B) 200 den artıq
- S) 300den artıq
- D) 400den artıq

87....-insang'a baylanıslı bolmag'an h'a'm ja'miyette g'a'rezsiz bar bolg'an ma'deniyattın' o'zine tan forması onın izertleya obekti bolıp tabıladı.

- A) Ma'deniyat sotsiologiyası
- B) Ma'deniyattın' du'zilis forması
- S) Ma'deniyat tariyxı
- D) Ma'deniyat filosofiyası

88. Ha'zirgi zaman ma'deniyattanıw pa'ni «ma'deniyat» tu'sinigin qollanıwına qarap to'mendegishe u'yrenedi:

- A) Individual shaxs ma'deniyatı
- B) Toparlıq ma'deniyat
- S) Belgili bir tiptegi ma'deniyat

-
-

D) Barlıg'ı tuwrı

89. Qa'diriyat filosofıyanın' qaysı tarawında u'yreniledi?

A) Agnostitsizm

B) Teokratiya

S) Aksiologiya

D) Materializm

90. Bilimlendiriw reforması h'a'm onın' keleshegin belgilewde to'mendegi qaysı printsipler tiykar etip alındı?

A) Ta'lim-ta'rbiyanın' adamgershiligi h'a'm demokratiyalılıg'ı

B) Bilimlendiriw sistemasının' u'zliksizligi ilimiyligi

S) Bilimlendiriwde ulıwma insanıylıq qa'diriyatlardıń' artıqmashlılıg'ı

D) Barlıq juwaplar durıs

91. «Umid» fondı respublikamızda neshinshi jılı du'zildi?

A) 1997jılı 7 yanvar

B) 1997 jıl 10 yanvar

S) 1997 jılı 20 yanvar

D) 1996 jılı 30 mart

92. 1997 jıldın' oktyabr ayında qaysı qalada «Teatr: Shıg'ıs h'a'm Batıs» xalıq-aralıq festival o'tkerildi?

A) Tashkentte

B) Samarkand

S) Buxara

D) Xorezm

93. «Amir Temur h'a'm o'zbek a'debiyatı» shıg'armasının' avtorı kim?

•
•

- A) A.Xayitmetov.
- B) O.Matchan
- S) X.Sultanov
- D) E.Vaxidov

94. Ha'zirgi zaman ma'deniyatini pa'ni (ma'deniyat) tu'sinigi qollanilivina qarap qanday ma'selelerdi u'yrenedi?

- A) Individual-shaxs ma'deniyati
- B) Topar ma'deniyat- milliy klasliq, semyaliq
- S) Ma'kan h'a'm sheklengen belgili bir ja'miyetlik ma'deniyat.
- D) Barliq juwaplar duris.

95. Insan qanshaliq ziyali bolsa ol sonsha ko'p tu'sinedi h'a'm ozlestiredi degen pikirdi kim aytqan edi?

- A) D.S. Lixachev
- B) N.Beryadyaev.
- S) A.Kreber.
- D) K. Klakxon.

96. Ma'deniyat bo'limi neshege bolinedi?

- A) 3
- B) 4
- S) 5
- D) 6

97. Qaysi bir ja'miyettegi bar bolg'an ma'deniyatnin' onin' protsesslerin u'yreniw menen shug'illanadi?

- A)Ma'deniyat sotsiologiyasi
- B) Ma'deniyat tariyxı
- S) Ma'deniyat ekologiyasi

D) Ma'deniyat filosofiyası

98. Ma'deniyattanıw pa'ninin' tiykarg'ı ma'selesi ne?

A) İnsan B) tariyx S) filosofiya D) millet

99. Ma'deniyat ataması qaysı tilden alıng'an?

A) Latın

B) Grek

S) Turk

D) Ispan

100. Diletant degenimiz ne?

A) Ha'zirgi zaman insaniyat turmıs iskerligi.

B) Jeterli bilimge iye bolmag'an insan

S) Ja'miyettin' ishki nızamlıqlarına o'z-ara baylanıslıg'ı

D) Durıs juwap joq.